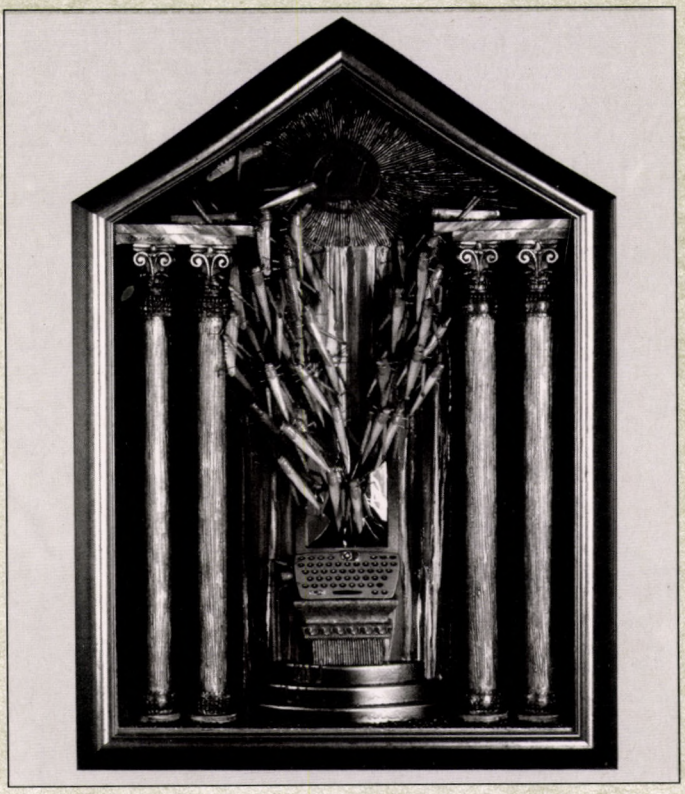
ÚJ FOLYAM XVII. 3–4. SZÁM BUDAPEST 2008. ÁPRILIS ÁRA 580 FT

MAGYAR SZEMLE

Granasztói György: Harag és düh – Összetartozó világok. Beszélgetés *Balog Zoltánnal* – *Szilágyi Márton:* Baljós árnyak. Az Iparművészeti Múzeum körüli eseményekről – *M. Kiss Sándor* Menczer Gusztáv könyvéről – Kerekasztal-beszélgetés a kortárs magyar képzőművészet helyzetéről – *Keserü Katalin* értékről, művészetről – *Haas György:* Egyoldalú fegyveres határrevízió a déli végeken – *Fáy Zoltán:* Tudomány, ateizmus, tudományos ateizmus – *Gáspár G. János:* Miről szólt a népszavazás? – *Bod Péter Ákos:* Polgár-teremtés

HÍREINK

A Magyar Szemle Alapítvány legújabb könyvei: *Magyarország ma és holnap* (Esszék országunkról és a táguló világról); *Észrevételek az úgynevezett Gönczöl-munkacsoport jelentésének megállapításairól* (Angol nyelven).

*

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY ADÓSZÁMA: 18055067-2-42. Kérjük, adójuk 1%-át és további szíves támogatásukat erre a számra hivatkozva szíveskedjenek küldeni! – Köszönettel a Szerk.

A MAGYAR SZEMLE ÚJ FOLYAMÁNAK (1992–2007) teljes sorozata kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 8000 forint. Kedvezményt kisebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN – **MEGÚJULVA!**
http://www.magyarszemle.hu

DRÓTPOSTACÍMEINK
Főszerkesztő: kodolanyigyula@mail.datanet.hu
Titkárság: msza@mail.datanet.hu
Szerkesztőség: magyarszemleszerk@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány.
A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI
Batthyány Lajos Alapítvány
Nemzeti Konzultációért Alapítvány
ORTT Műsorszolgáltatási Alapítvány
OTP Bank Nyrt.
Richter Gedeon Nyrt.
Nemzeti Civil Alapprogram

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula, Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László, Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc, Mellár Tamás, Szabados György, Szőcs Géza*

Szerkesztőség: *Csejdy Virág, Gróh Gáspár, Kiss István, Sebestyén Ilona*

ÚJ FOLYAM XVII. 3–4. SZÁM 2008. ÁPRILIS

GRANASZTÓI GYÖRGY	*Harag és düh*	3
GRÓH GÁSPÁR	*Összetartozó világok. Beszélgetés Balog Zoltánnal*	9
M. KISS SÁNDOR	*A lét terei. Menczer Gusztáv könyvéről. I. rész*	31
SZILÁGYI MÁRTON	*Baljós árnyak*	47
P. SZABÓ ERNŐ	*Helyzetkép, 2007. Kerekasztal-beszélgetés a kortárs magyar képzőművészet helyzetéről*	72
KESERÜ KATALIN	*Érték, művészet*	85
VARGA CSABA	*Közös felelősségünk a jogért*	94
VÍGH KÁROLY	*Az amerikai magyar emigráció – ahogy én láttam 1980-ban*	109
HAAS GYÖRGY	*Egyoldalú, fegyveres határrevízió a déli végeken*	121
CZAKÓ GÁBOR	*Nyelvünk ős-számtudománya*	129
1% METAFIZIKA	*Szekfű Gyula: A szabadság fogalma*	145

Körkép

Török Bálint	*Esterházy Mária naplója*	150
Fáy Zoltán	*Tudomány, ateizmus, tudományos ateizmus*	153
Kubinszky Mihály	*Az Orczy tér*	158
Metz Katalin	*A szellem és a lélek katarzisa*	161
Gáspár G. János	*Miről szólt a népszavazás?*	164
Bod Péter Ákos	*Polgár-teremtés*	172
	Fasang Árpád (1942–2008)	181
Külföldi folyóiratokból	*Böszörményi Nagy Gergely, Cserkúti Gábor, Kopp Kristóf és Lázár Gergely összeállítása*	182
Summaries		192
Számunk szerzői		196

Ebben a számunkban a Képzőművészek Batthyány Körének munkáiból válogattunk.
A fedélen Prutkay Péter: Médiasáskák (2008)

Batthyány Alapítvány

Prima Primissima Díj 2003

otpbank

HARAG ÉS DÜH

Az elmúlt egy-két év változásaiban a gondolkodásmódok lassú átalakulásának néhány fontos tünete tükröződhet. Annak idején 1990 több vonatkozásban is fordulatot hozott, a mentalitások azonban sohasem igazodnak a gyors politikai, gazdasági átrendeződésekhez. Ezeknek a folyamatoknak egészen más a természetük. Mostanában már a sikerek, még inkább a balsikerek szoktatnak arra, hogy jónak vagy rossznak tartson az ember egy cselekedetet, nem pedig a cselekedet eredete. Igazi változás. Nietzsche az efféle helyzetet morál előtti korszaknak nevezte.

Ez felveti az egész ún. rendszerváltás értelmezésének kérdését, és ami sokkal izgalmasabb: támpontot adhat a jövőben rejlő lehetőségek, a követhető utópiák tekintetében. A legegyszerűbb tények is jelzik, hogy billen valami. Ha például elfogadjuk, hogy 1990-ben 30 éves volt a Kádár-korszakban szocializálódott felnőtt honfitársaink legfiatalabb korosztálya, akkor most, tizenhét év után a népesség kormegoszlásában a felnőttek között szinte ugyanannyi egyrészt az idősebb, másrészt viszont azok a fiatalabb felnőttek, akiknek semmi közük már az előző világhoz. A mentalitások átalakulását két fejlemény is illusztrálja. Jellegzetesen módosulnak az értelmiségi szerepek, továbbá hosszú idő után megjelent ismét a harag.

1990-ig, de még utána is a véleményt formáló értelmiségiek között magától értetődő volt, hogy felmerülhet, a következményektől függetlenül ki kell állni társadalmi célok, igazságok védelmében, mert ezt kívánja az erkölcsi meggyőződés, a becsület, a tisztesség és a bátorság. Más kérdés,

hogy adott esetben hányan, hányszor mérlegelték, szabad-e, veszélyes-e. Az ún. rendszerváltó hangulatnak azonban ez mindenképpen motorja volt. Az átalakulás úgy jellemezhető röviden, hogy mára a véleményt formáló értelmiségi szerep a szakértő szerepéhez közelít, amely azt írja elő, hogy szélesebb közönség előtt a megnyilvánulás értékmentesnek tűnjön, vagy legalább iróniával átszőtt legyen. Ennek két oka van. 1990 óta hatalmas a változás annak következtében, hogy a televíziózás döntő helyet foglal el az emberek életében. A nézők millióihoz, a lakosság többségéhez jutnak el így az újfajta üzenetek, sőt azonosulhatnak velük, kisebb-nagyobb mértékben. Emiatt az számít, ami és aki a televízióban megjelenik. A véleményt formálóból olyan médiaértelmiségi szerepek alakultak ki, amelyek azoktól, akik ezt vállalják, megkívánják, hogy igazodjanak a vizuális média sajátos logikájához. A rövid megjelenés többek között nem tűri az indulatot és a bonyolultságot. A másik ok az, hogy ezzel szoros összefüggésben szakszerűnek kell lenni, ami jól körülírhatóvá és leszűkíthetővé teszi a fellépést. (Ennek a „médiaértelmiségnek" a jellegéről és felelősségéről részletesebben írok a tizenegyünk által jegyzett *Magyarország ma és holnap* című, nemrég megjelent esszékötetben.)

A politika pszichológiájában eluralkodott, és az itt felemlített példával is jellemezhető egyoldalúság áthatja a kultúrharcos közéletet. A harcok ellenére, a gondolkodásmódok közti feloldhatatlan különbségek és viharos összeütközések dacára mégis, nálunk általánosan jellemző, hogy legfőképpen az elérhető tárgyakhoz, a meghódítható terepekhez vezető utak érdeklik az embereket, a viták, a közéleti összecsapások is ezekkel függnek össze. A birtoklásuk, a közelségük a beteljesülést jelenti, a hiányuk ellenben a boldogtalanságot, az ingerültséget, a dühöt váltja ki.

Példánknál maradva ma, a médiaértelmiségi szerepkörben a szegénység, a társadalmi szakadás, a szolidaritás, a lecsúszó kistelepülések sorsa, ha egyáltalán terítékre ke-

rül, legfeljebb a szakszerűség és a politikailag korrekt szintjén jelenik meg. A képernyő nem enged többet. A felháborodások ebben a közegben legfeljebb elemezhetők, de át nem élhetők. A szegénységre vonatkozó tapasztalatok égbekiáltó eredményeit szomorú fejbólintás kíséri a kamerák előtt, a belőlük levonható következtetések nem keltenek többé olyan haragot, mint amilyen egykor a baloldaliságot éltette. A 2006. őszi budapesti tüntetésekre is ugyanez vonatkozik: a szakértői megnyilvánulások a deviancia tüneteit, a rendzavarást, a rendfenntartás problémáit vetették fel velük kapcsolatban. Pedig még az ilyen szakértői szempontból is volt valami megmagyarázhatatlan azokkal az órákon át látható mozgóképekkel kapcsolatban, amelyek a tömeg kitartását és a rendőrök manővereit mutatták az éjszakába nyúlva. Az akkor történteknek már a puszta látványa is nagyon sok ember számára teljesen váratlan és mélyen felkavaró volt, ezért nem igazán hatottak a tudós értelmezések. A szakértelem immár kevésbé képes mindenható módon véleményt formálni.

Visszatekintve a több mint egy évvel ezelőtt történtekre, az a benyomás, hogy fordulatot jelezhetnek. A harag újra megjelenik a közéletben. Többről van itt szó, mint egyszerű indulatról. Az egyes helyzetek felett érzett felháborodások másokéval találkoznak és felerősödnek. A másokkal közösen érzett harag nem olyan, mint a düh. Harag és düh nem egy tőről fakad, hanem egymástól merőben különböznek. A haragok most bontakoznak, ellenben közéleti és magándühből van itt nálunk régóta rengeteg.

Már a régi görögök felismerték, hogy a politika pszichológiáját két lendület mozgatja. Egyrészt a vágyakozás, a sóvárgás energiái, úgy, ahogy az imént jellemeztük őket. Másrészt ott vannak azok az energiák is, amelyek abból származnak, hogy az ember meg akarja mutatni a többieknek, mire képes, mit tud, milyen és milyen akar lenni. Ezért bántja, háborítja fel, ha megsértik jóhiszeműségében, büsz-

keségében, ha lenézik. Ha hazudnak neki. A közéletben az őszödi beszéd a megsértett önérzet, a megalázó és igencsak népes közösséget félrevezető hazugság miatt váltott ki haragot. Azért nem győzött meg, sőt azért volt olaj a tűzre a magyarázat, miszerint a miniszterelnököt javító szándéka vezette, mert, mint már utaltam rá, a végeredmény, a hazugságok beismerése, a büszkeség, az Én megsértése volt a lényeges, valamint az, hogy ez mindnyájunkra vonatkozik.

A fogyasztói társadalom kikapcsolja a büszkeséget, a vágyak kielégítésére és gerjesztésére összpontosít. A félreértést, ideértve azokét is, akik a bizalmasnak szánt szöveget kiszivárogtatták, ez teszi még tragikusabbá. Mert az a beszéd is az anyagiak körül forgott. Az a mélyen beivódott politikai-filozófiai meggyőződés mozgatta, hogy a hétköznapi ember elsősorban fogyasztó, akinek vágyait, a belőlük fakadó igényeket kell valahogy kielégíteni, irányítani, a politikus bukását úgymond a kielégítetlenség és következménye, a düh okozza, vagyis azt kell csillapítani, elkerülni. Akár a hazugság árán is.

Az emberi viselkedés hatalmas területe, egyik dimenziója marad rejtve e korlátoltság miatt. Neurotikus, izgága, feltüzelt emberek sokaságaként, kirívó esetekként jelennek meg azok, akik olyan tüneteket mutatnak, mint a büszkeség, a felháborodás, a harag, az ambíció, a közösségi elismerésre vágyó öntudat és a harciasság. Ezzel magyarázható, miért volt olyan durva a rendőri erőszak, és miért látszik szinte reménytelennek az áldozatok megkövetése és kártérítése. Továbbá, hogy miért félnek ma is annyian, miért kell még mindig elfojtani annyi mindent.

Az utóbbi hónapokban történtekből arra lehet következtetni, hogy terjed a harag. A kormányzati negyeddel kapcsolatban a legtetszetősebb hasznossági érvet is félresöpri, hogy amikor nő a szegénység és mindenkitől elvesznek, ne építsenek új palotákat. Persze nem biztos, hogy emiatt tettek le a megvalósításáról. De felháborodás, tüntetés kísérte az

állami vagyonról szóló törvény megszavazását, igen nagy a feszültség az egészségbiztosítási törvény miatt, mert ez a kettő is a nemzeti szolidaritást érinti valamilyen módon. Sorolhatók a példák, de azt még érdemes kiemelni, hogy előremutató új mozzanat: az egészségbiztosítási törvény elleni tiltakozásban az önálló arculatot mutató szakszervezetek mellett már egyaránt részt vesz sok jobbra és balra kötődő, véleményt formáló értelmiségi. A harag ebben az esetben erősebb a kultúrharcnál.

A büszkeség, a *superba* jelenléte vagy elfojtása része a mentalitások történetének, elvi kérdés ellenben, hogy túltengése súlyos torzulásokat okoz. Mindkét vonatkozásra ki kell még térni röviden. A kommunizmusnak mindenütt, nálunk is három ereje volt. Népességnövekedéshez kapcsolódott, amely Magyarországon az ötvenes években torpant meg, küldetéstudat jellemezte, továbbá olyan, leegyszerűsített és könnyen érthető világkép, amelyben különleges szerepet kapott az osztályközösség és az erre alapozott harag, gyűlölet, harc. A társadalmi igazságtalanságokért érzett harag a kommunista rendszerek monopóliuma lett, és a fasiszta rendszert is a harag megnyergelése, gerjesztése éltette. 1956-ban másféle, a közösségi érzéseiben megsértett személyes büszkeség és harag tört ki, a forradalom leverése és a hosszan elnyúló bosszú az európai kommunizmus egyik utolsó nagy haragkitörése volt.

Természetes és érthető, hogy 1990-ben a történtek ellenére az emberek túlnyomó részének gyanús lett a harag, mint a politika mozgató ereje. Legfőképpen pedig attól féltek és attól félnek ma is, hogy politikai erők kisajátítják és monopolizálják ismét. „Birkanép!" – sokszor hallani, ha nem a megfelelő politikai eredmény születik. Elvakult és igazságtalan állítás.

Ma, a demokrácia keretei között egyetlen politikának sincs valójában esélye arra, hogy enyhítse a szenvedések következményeit, ha programját arra a neheztelésre alapoz-

za, amelyet az emberek a múltban bekövetkezett igazságtalanságokkal szemben éreznek. A demokrácia megóvásáért megfogalmazott és folytatott magasrendű politika egyrészt az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz fűződő alapvető jogok betartásán alapszik a szolidaritás jegyében, másrészt a különböző gondolkodásmódok tiszteletét és a köztük létesülő egyensúlyt kell előmozdítania úgy, hogy képesek legyünk magunkat a másik szemével látni. Ez az előfeltétele annak, hogy a vágyakozás és az önbecsülés energiái ne kerüljenek szembe egymással, és ne hozzák létre önmaguk szörnyű torzképeit. Politikai analfabétizmus erre játszani, vagy erről nem tudomást venni. Harag és düh enyhíthető, ezért mulandóvá tehető. De itt még nem tartunk, mondhatni inkább a gőg és a hecc korában élünk.

Granasztói György

ÖSSZETARTOZÓ VILÁGOK

Értékrend a rendszerváltozás után

Beszélgetés Balog Zoltánnal

Először a lelkészt, és nem a politikust kérdezem – a politikába úgyis menthetetlenül bele fogunk gabalyodni. Szent Pál mondta, hogy „legyetek szentek". De mit jelent a szentség egy olyan világban, ahol egyre képtelenebbnek tűnik az az igény, hogy az ember tudjon lemondani, tudjon áldozatot hozni, a maga jogát követelő anyagi lénye fölé tudjon emelkedni? Mit mondhat erre egy olyan ember, aki a korszellemmel szembeszegülve hisz metafizikai értékekben? Mit jelent egyáltalán a hit a mai kor emberének?

Azt gondolom, hogy ez a korszellem, amit itt vázol, nagy terhet jelent számunkra, merthogy nem tudunk úgy érvelni, ahogyan négyszáz évvel ezelőtt érveltünk, illetve tudunk, csak ilyen módon egyre kevesebben értik. Viszont ezzel a teherrel együtt kínál egy lehetőséget is: meg kell próbálnunk a mai – mondjuk így, hogy a posztmodern – ember helyzetéből kiindulva megközelíteni azt a jelenséget, amire valaha azt mondták, az élet megszentelése, hogy életszentség. És akkor látnunk kell, hogy a mai ember is ismeri, ha legtöbbször inkább romboló formában is azt a fajta szenvedélyt (nem véletlen, hogy a szenvedélybetegségeknek vagy a szenvedélyeknek a betegséggé válása az éppen 20–21. századi jelenség!), hogy tömegméretekben válnak függővé az emberek valami olyasmitől az életükben, ami ha megfelelő arányban van jelen, akkor még egészséges is lehet, de ha túlburjánzik, abszolút uralja őket és beborítja az egész életüket, akkor minden mással szemben relatívvá teszi a viszo-

nyukat. Ebből a negatívumból kiindulva lehet közelíteni a szentség fogalmához.

A szentség azt jelenti, hogy az ember el van különítve – egyébként a szónak ez az etimológiája –, amikor az emberek elkezdik „használatba venni" Isten nevét, akkor „megszentelik". Ha pedig ez az isteni hatalom, mely nem része ennek a világnak, ugyanakkor teremtője, bejelenti rád az igényét, és azt mondja, hogy most szenteld magad annak a célnak, annak az ügynek, annak a dolognak, amit eléd adok, mint a te életednek a feladatát, az életednek a programját, akkor mi különítjük el, szenteljük oda magunkat. Az ezzel való szembesülés, ennek az elfogadása, vállalása jelenti azt, hogy az ember megszenteli az életét, vagy megpróbál szent életet élni. Fontos a morális tökéletességre való törekvés, de ez csak következmény, de nem a kiindulópont. A kiindulópont az, hogy annak az ügynek, ami az én életem ügye, ami rám van bízva, annak szenteljem magamat, és ebből következik a lemondás – és a meggazdagodás: olyan értékek elnyerése, amit az ember egyébként nem kapna meg.

Például, hogy amikor mondjuk egy alkoholfüggő ember, akinek eddig a pohár volt az élete középpontjában, ennek hátat fordít, és most egy olyan ügy kerülhet ennek a helyére: az Isten és az ember szolgálata, ami szintén szenvedély. Ez a szenvedélyes szolgálat szabaddá teszi őt mindenfajta más dologgal szemben, amelyek eddig fogságba ejtették. Én azt gondolom, és láttam, tapasztaltam is már ilyet, hogy ma is van esélye ennek a megtörténtének.

Ez elsősorban erkölcsfilozófiai és teológiai értelemben igaz feltétlenül. De azok az értékek, amelyeket a szentség fogalmához sorolunk, és amelyeknek szép példáit láthatjuk a 20. századi gondolkodásban egy Albert Schweitzer, egy Gandhi, egy Batthyány-Strattman László, Teréz anya példájában, azok tehát nemcsak a szentté avatott „szentek", hanem példaként tekintett emberi életek, életutak mintáján is, mutatják, hogy itt valami másról is szó van. Nemcsak érzésekről, nemcsak erkölcsről, hanem nagyon prakti-

kus dolgokról is, mert a ma embere számára az, ami a kereszténykeresztyén erkölcsiség tartalma, az nagyon lecsupaszítva akár hosszú távú életben maradási stratégia lehet. Mértékkel élni a fogyó javakkal, megerősíteni a szolidaritás ösztönét, kerülni az erőszakot: e vonások erősítése nélkül a mai csillogás az ember ellen fordul – mert benne az ember a világ és önmaga ellenében akar csillogni. Azt gondolom, hogy abban, ahogyan ön egyszerre lelkész és politikus, az a mélyebb szükséglet jelenik meg, hogy a mindennapi gyakorlatban is szükség van arra, hogy az ember direkt módon is megpróbáljon tenni valamit a jövőért. És nemcsak a saját üdvére, hanem hétköznapi életösztönétől hajtva is.

Valóban, végül is ezt a két dolgot úgy lehet kötni egymáshoz, hogy természetesen, ha valaki egy ügynek szenteli magát, amit egyszerre tekint a sajátjának és az Istenének, akkor ez az ügy őt ugyan szelektálja, kiválasztja, elkülöníti erre a feladatra, és egy csomó lemondást, egy csomó dologtól való elfordulást jelent, ugyanakkor ez az ügy mindig valahol a teremtett világnak a javára, a megmentésére szolgál.

Tehát az az Isten, aki bennünket elkülönít, vagy elhív egy feladatra, ezt a feladatot természetesen a teremtett világ érdekében adja nekünk. Egyúttal vissza is küld arra a harcmezőre, ahol a teremtett világ tönkretétele folyik. Amit környezetpusztításnak látunk, az a ma uralkodó világkép logikus következménye, és száz vagy akár ötven évvel ezelőtt is elképzelhetetlen mértékűvé vált a rombolás. Tehát mire másra vonatkozhatna a küldetésünk, mint arra, hogy ezen a harcmezőn, ebben a világban cselekedjünk, hiszen az Isten dolgától semmi sem idegen. Így minden dolog kapcsolatba kerülhet azzal az üggyel, amit ő ránk bízott, és ez a teremtés hajnala óta ugyanaz: őrizzétek a földet és gondoskodjatok róla, vigyázzatok rá és tegyétek termékennyé, és használjátok az ember javára. Tehát ennek a programnak az aktuális, 21. századi változatát kell folytatnunk, bárhol vagyunk a világban, bármilyen speciális feladatot kaptunk.

Úgy érzem, hogy ennek a szempontnak a közéleti képviselete az, amit én felismertem, mint a saját feladatomat. Bár magam választottam, mégis, tudom, hogy ki lettem rá választva, anélkül hogy én ezt valami gőgösen elfoglalt magaslatnak tekinteném, mert természetesen nem az, hanem egy elvállalt feladat.

Mondhatjuk tehát azt, hogy amikor a mai világ ijesztő anyagiasságát fájlaljuk, akkor nemcsak az isteni törvények megsértése a gondunk, hanem azt is aggódva látjuk, hogy az emberiség e bűnszövetkezetben és folytatólagosan elkövetett cselekménnyel még az anyag, az anyagi világ törvényeire sincs tekintettel?

Így van, és ebben a felelősség kérdése is megjelenik. Ha nincs kivel szemben felelősséget vállalnom, ha nincs gazdája a világnak, aki túl van az anyagon, a fizikai érzékelhető világon, aki nem materiális, hanem metafizikus, akkor a felelősség is relatív dolog lesz. A „majd én eldöntöm, hogy mi a mérce" tételből az következik, hogy azt a továbbiakban pillanatnyi érdekem szerint, folyamatosan változtatom. És ha még annak sem tudok megfelelni, akkor ismét lejjebb rakom tizenöt centiméterrel. Miért is ne? Hogyha megszavazza a többség, akkor ez elfogadható.

Aki csak az anyagot tekinti egyedül adottnak, és az a kiindulópontja, az az erkölcsi dolgokat szükségszerűen relativizálja, és tagadja egyfajta abszolút igazság létét, amiből levezethető lenne mindennapi cselekvéseinek a minősége.

Ezzel eljutottunk a felelősséghez és a mindennapokhoz. A politikának ma az a legfőbb, mindennapi gondja, hogy ne törődjön a mindennapokkal. Egy furcsa bújócska tanúi vagyunk a hatalmi játszmákban, melynek során a valóság leváltására irányuló törekvéseket szemlélhetünk. A valóságtól való megszabadulásra a hatalom játékosainak a felelősség elhárításához van szükségük, mert felelőssége súlyára a valóság látványa döbbenti rá az embert. Ezzel összefüggésben is kérdem: a politika világába merülésre az időtlen szempontok vagy a valósággal való közvetlen szembenézés,

a metafizikai távlatok nélkül is botrányosnak minősíthető jelenségek miatti felháborodás késztette?

Tudatosan nem szeretném magamat megkülönböztetni senkitől, aki erkölcsös módon próbál a politikában szerepet vállalni, de úgy gondolom, hogy minden ember számára természetesnek és kötelességszerűnek kell lenni, hogy valamifajta magasabb rendű szempont alapján tekintse a létét ott, ahol van. Tehát ne egyszerűen a kenyérkeresetről szóljon a dolog meg a karrierről. Nem akarok álszent lenni, ezek is természetes szempontok, de úgy gondolom: kell, hogy legyen egy magasabb rendű szempontrendszer is. Nem elég az, hogy csak minél több pénzt keressünk, minél magasabbra jussunk a ranglétrán: ha az ember olyan szerepbe kerül, amelyben mások sorsát befolyásolja, az már szolgálat, és ezért felelősséget kell vállalnia ezek előtt az emberek és a transzcendens megbízó előtt is. Én ebben nem szeretnék különbözni másoktól, sokkal inkább másoktól is elvárom azt, hogy beillesszék egy magasabb rendű szempontrendszerbe azt, amit csinálnak.

A magam választásában nem hivatkozom küldetésre, úgy, hogy ebből valamifajta „előjogokat" akarnék levezetni. Nem használom érvnek, hogy azért kezdtem közéleti cselekvésbe, mert van bennem valami szent tűz, amivel szolgálni kell és misszionálni, hirdetni és tanúságot tenni. Úgy érzem, hogy vannak dolgok, amiket egymástól meg kell különböztetnünk, de nem szabad szétszakítani. A keresztény élet és a közéleti felelősség ilyen dolgok, meg kell különböztetnünk egymástól őket, ahogy az egyházat és az államot, a kereszténységet és a politikát, de elválasztani, szembefordítani nem szabad őket, mert akkor szétesik valami, ami bár nem ugyanaz, de összetartozik. Engem ez az összetartozás-dolog, ennek bizonyítása motivál leginkább. Ezért nem akartam soha elhagyni – még ha egyházi törvényeink nehézzé teszik is – az egyházi szolgálatot. Ki akartam fejezni, hogy mindig jelen kell lenni az egyháznak a világban, jelen kell lenni azoknak a realitásoknak, amiket a falakon kívüli világ

képvisel a maga bajaival, szenvedéseivel, kérdéseivel, nyomorúságával, adott esetben sikereivel.

És, ahogyan Berger mondja, „a politika gyalulatlan deszkáin" is meg kell jelenniük azoknak a magasabb rendű szempontoknak, amelyeket nagyon nehéz mindennapi cselekvésre lefordítani, hogy egy törvény ügyében miként érvényesül az, amit mi magasabb rendű szempontnak tekintünk. De a napi tülekedésben, küzdelmekben, ha az *egészre* újra és újra ránézünk, akkor a mindennapi apró lépéseinkről is kiderül, hogy milyen irányba mutatnak. Tehát ami engem valójában motivál, az a küldetésen meg a nyomorúság láttán túl az, hogy ezeknek a világoknak az összetartozásáról beszéljek, mert úgy látom, hogy a posztmodern világnak az egyik legnagyobb veszélye, hogy nem figyel a sokszor hamisan szembeállított ősi kettősségre, amelyben a lélek és a test összetartozik.

A posztmodern társadalmaknak az egyik legnagyobb veszélye és betegsége, hogy zárványokra szakadoznak szét, zugokra, olyan külön kis életvilágokra, amelyek elszakadnak egymástól. És nincs közös nyilvánosság, ahol együtt tudjuk megjeleníteni a gondjainkat, megkeresni a válaszokat és a megoldásokat. Amikor a valóság szétszakad mikrovilágokra, a hatalmat gyakorlók sokkal könnyebben tudják manipulálni az egészet.

Úgy látom, Magyarországon – nyilván a Kádár-rendszer által előkészítve – pontosan e kérdésben folyik a harc. Azok a világok, amelyek a diktatúra világában a második és harmadik nyilvánosságban jeleníthették meg magukat, a rendszerváltás idején felemelhették, kidughatták a fejüket. Ha ezek nem tudnak összekapcsolódni, közösen gondolkodni a nemzet jövőjéről, akkor továbbra is manipulálni fogják őket. (Egyébként ugyanazok, akik már a Kádár-rendszerben is abban a helyzetben voltak, hogy a titkosszolgálataik, meg minden más módon több tudásuk volt arról, hogy ebben az országban hol működnek önálló autonóm kommunikációval

és értékrenddel rendelkező közösségek, mint azoknak, akik egyébként ilyen közösségekben, a mikrovilágokban léteztek.)

Mostani szerepe a parlament emberi jogi bizottsága élén tulajdonképpen kínálja a lehetőséget arra, hogy ezeket az értékeket és a mindennapi életet összekapcsolja. De azt is lehet erre mondani, hogy sajnos *kínálja, mert igazán az lenne a jó, ha kevesebb feladata lenne. Annyival mindenképpen, hogy nem kellene egy, 1990 után már-már elképzelhetetlennek tűnő eseménysorozattal, a 2006 őszén végbement jogsértésekkel foglalkozni. Mit tenne akkor, ha nem ezzel az emberi jogi válsággal kellene kényszerűen foglalkoznia?*

A feleségem is fölvetette ezt a kérdést, amikor 2006. október 25-én hazamentem, és azt mondtam, hogy megvan a feladatom. Azt kérdezte, hogy muszáj neked éppen most az emberi jogi bizottság elnökének lenni? Természetesen csak azt mondhattam, hogy – talán az előzőekből is érthető – bizony, muszáj. Számomra az, ami a forradalom ötvenedik évfordulóján történt, egy olyan „negatív fénycsóva", ami rávilágít arra, hogy milyen sérülékeny is a mi demokráciánk, jogállamiságunk.

Kicsiben olyasmi ez, mint amit az Egyesült Államoknak, illetve a nyugati világnak a 2000. szeptember 11. jelentett?

A magyar élet szempontjából feltétlenül. Ráirányítja a figyelmet arra, hogy nem vagyunk képesek az erőszak áldozatainak, elszenvedőinek megvédésére, az elkövetők megtalálására, a mindennapi életünk biztonságának megóvására, az emberi jogok feltétel nélküli érvényesítésére, biztosítására. Pedig azt hittük, hogy azért e kérdésben már nagyjából rendben vagyunk. És hirtelen kiderült, hogy erről szó sincs.

Amikor az emberi jogi bizottság elnöke lettem, egyébként is azt gondoltam, hogy tizenhét évvel a rendszerváltás kezdete után (a végét még nem látjuk ennek a dolognak) nagyon fontos lenne valahogy rádöbbenteni a közösségeinket ennek a kérdésnek a fontosságára.

Ezúttal elsősorban a magam politikai közösségeire gondolok, hogy próbáljuk úgy megfogalmazni a gondjain-

kat, helyzetünket, mindennapi bajainkat, adott esetben egy úgynevezett egészségügyi reformmal kapcsolatos ellenállásunkat vagy éppen a Benes-dekrétumok ügyében való felháborodásunkat, hogy ne kizárólag a magyar szenvedéstörténet részeként jelenjen meg, hanem olyan egyetemes szempontokra épüljön, amely mélyen átérzett igazunkat a világ minden hasonló elvek alapján gondolkozó közegében érthetővé és megérthetővé teszi. És az emberi jogok nyelve a 21. század nyelve, ezzel lehet majd kommunikálni, ezzel lehet majd számon kérni, ezzel lehet majd érdekeket érvényesíteni. Ez a fajta emberi jogi megközelítés, ez a fajta emberi jogon alapuló kultúra, érzékenység nálunk sajnos nem elég fejlett. Miközben persze nem vehetünk át kritikátlanul mindent, amit emberi jogok címén el akarnak adni nekünk. Hogy a Kádár-rendszerben ez miért nem tudott kifejlődni, az nem kérdés, de az, hogy az elmúlt tizenhét évben miért nem fejlődött ki, az már igen. Ebben a gondolatkörben, tehát a politikai kultúrának ebben az irányban való fejlesztésében láttam volna egyébként a legfontosabb feladatomat. Emellett pedig egy másik rendkívül súlyos kérdéssel akartam kiemelten foglalkozni, és erről nem is fogok lemondani, a magyarországi roma társadalom, a cigány–magyar együttélés kérdéseivel. Úgy gondolom, hogy ezen a területen lesz majd elsősorban feladatom.

1998 és 2002 között az akkori kormány, illetve kormányfő egyházpolitikai főtanácsadója volt. E munkája során sokat kellett foglalkoznia azzal, hogy maga az egyházi intézményrendszer miként szolgálhatja azokat a célokat, amelyekről az előbb szó esett? Hogy látja ezt a helyzetet most? Miként változott maguknak az egyházaknak a helyzete nemcsak a politika, hanem a magyar társadalom természetes önmozgása által? Milyen mértékben rombolta az egyházak szerepét az egységesítő nyomás, amely – mintegy mellékesen – a globalizáció egyik legszembeötlőbb jellemzője?

A legjobb hírem ezen a téren az, hogy a küzdelem még nem dőlt el. A küzdelmet úgy írnám le, hogy azok a

Magyarországon ma még autonóm módon létező közösségek, amelyek értékrendje a hagyományos, keresztény értékeken alapuló életvitelt, életformát jelenti, ma is működnek. Tehát ebben a nagy, a tömegmédia által támogatott folyamatban ezek a kisközösségek autonóm módon ellenállnak. Tagjaik nem érzik magukat szerencsétlennek vagy vesztesnek, hanem megőrzik azt a boldogságérzetet, amely nem a fogyasztáson, hanem az egymással és a transzcendenssel való összetartozás pozitív élményén alapul. Nem látok Magyarországon egy olyan erős civil társadalmat, amelyik pótolni tudná az egyházi közösségnek ezt a normaőrző és norma-újrateremtő, értékőrző és értékeket újrateremtő erejét. Számos helyen látni, ahogyan összejönnek azok, akikről azt gondolják a fogyasztás megtervezői, majd ők lesznek a legjobb fogyasztóalanyok (fiatal, pályakezdő házaspárok két-három-négy gyerekkel). Ők a hétvégéiket arra szánják, hogy a lelküket, a gyermekeikkel, egymással és az Úristennel való összetartozásukat ápolják. Nagyon sok ilyen élő közösség van ma Magyarországon, amelyekhez tartozva meg tudja magát őrizni az ember attól, hogy elsodorja lelkileg is ez a globalizáció.

Természetesen nem tudja magát mindentől mentesíteni, de a lelkét nem adja. És azt gondolom, hogy az a legfontosabb feladata az egyháznak, hogy ilyen módon kínáljon közösségi keretet arra, hogy ne sodorjon el bennünket ez a nagy világvihar. És nem érzem magunkat esélytelennek.

Ugyanakkor – és ezt most nem a politikus mondja – úgy gondolom, hogy bizony az egyházaknak maguknak fel kell tenniük a kérdést, mennyire alkalmasak arra, hogy működtessenek egy ilyen közösségi hálózatot. Úgy, hogy az ne csak egy rezervátum, egy zárt világ legyen, amin belül jó lenni, tehát egy oázis, hanem kifelé is vonzerőt jelentsen.

Ezért fontosak az olyan emberek, mint Teréz anya, Roger atya, a taizé-i közösség vezetője, II. János Pál vagy Martin Luther King. Számomra ezek az emberek a keresztény-

ség megjelenítői, életpéldájuk azokra is vonzerőt gyakorol, akiknek egyébként a hit világához semmi közük nincs, és nem is akarják, hogy közük legyen. Egy Teréz anyára ők is figyelnek, látják, hogy így is lehet élni. Ha fölteszik a kérdést, vajon miért, és hogy van ez, hogy ez történhetett, akkor máris megmozdult bennük valami. Tehát vonzónak kell lenni kifelé is, igazi meghívásnak kell lenni azok számára is, akik neveltetésük, vagy ki tudja, milyen körülmények miatt egyáltalán nem részesülhettek eddig ebből a kínálatból, ebből az ajándékból.

Ez a legfontosabb feladat, és itt jön el a kérdésnek a második fele: bármilyen államnak, ha a kormányban csak ateisták vannak is, kutya kötelessége ezeknek a szervezeti közösségi kereteknek a fenntartását és megőrzését támogatni. Mert itt termelődik újra, itt erősödik meg újra és újra az az értékvilág, ami nélkül egy állam nem létezhet. Mert az állam maga az állampolgáraival szemben ideológiailag természetesen semleges, de ha az állam polgárainak nincs értéktudata, akkor az az állam tönkre fog menni. Én ilyen alapon nézek mindenfajta állami egyházpolitikát. Vagyis: támogatja vagy akadályozza-e ezeknek a közösségeknek az életképességét, értékrendjének a gyakorlását adott esetben a betegápolásban, adott esetben az oktatásban stb. Mert ők az államnak végeznek hasznos munkát. Akkor is, ha az állam nem akar keresztény lenni úgy, mint állam.

A támogatás mechanizmusainak automatikusan kellene működniük, nem egyedi, szubjektív döntések alapján, és főként nem úgy, hogy ha jól viselkedik az egyház, kap, ha nem viselkedik jól, akkor nem kap.

Ezzel szemben jóformán nincs nap, amikor el ne hangozna, hogy az egyház ne politizáljon. De vajon a politika miért, hogyan, mennyit, milyen céllal, milyen hátsó gondolatokkal foglalkozik az egyházakkal? És mennyit tud abból, amit az egyházakról tudni kell? A mindennapokban úgy látszik, hogy az egyházak többet tudnak a politikáról, mint megfordítva…

AKNAY JÁNOS: FESTŐANGYAL

Bizonyos politikai csoportok részéről nagyon erős Magyarországon ma az a törekvés, hogy minden civil erőt (ebből a szempontból az egyház is ilyen, még ha nem is egyszerűen csak a civil társadalom része, hanem azért tőle megkülönböztetendő önálló, sui generis létező erő) bekerítsenek és kisajátítsanak, és ezzel lehetetlenné tegyék, hogy beleszóljanak a közügyekbe, hogy megzavarják köreiket, hogy olyan szempontokat és olyan értékeket képviseljenek, amelyeket ők nem akarnak figyelembe venni. Ezt nagyon súlyos dolognak tartom, mert az ilyenfajta politikusok nem is tudnak másként nézni az egyházi közösségekre, mint politikai ellenfélre, pacifikálandó civil tényezőre. Másrészt persze az sem helyes, ha a „transzcendens tekintélyt" be akarják fogni a szekerük elé. Az egyház nem helyettesítheti azt a szaktudást és erkölcsiséget, amit magunktól nem tudunk elérni. Kevesen látják meg az egyházakban azt a fajta mély közösségi tudatot és összetartó erőt, ami nem holnap meg holnapután, hanem közép- és hosszú távon jelenti a nemzet lelki minőségének a megőrzését.

Úgy látom, hogy a sokat emlegetett megosztottság egy mellékfrontján itt is húzódik egy törésvonal... Mit gondol, feloldható az a probléma, ami abban jelentkezik, hogy a pártpolitika kettéhasadtsága okán az egyházak az általuk képviselt értékrendből következően természetes szövetségesként meglehetős egyértelműséggel csatlakoznak az egyik oldalhoz?

Úgy tűnik, hogy semmi sem mutat ebbe az irányba. Látok ugyan a kormánypártok, különösen az MSZP részéről egyfajta igyekezetet egy olyan offenzívára, mely szerint úgymond, legalábbis propagandaszinten, rendes baloldali is lehet jó keresztény és jó keresztény is lehet rendes baloldali. Ami elvben természetesen igaz, csak éppen a mai Magyarországon ennek nem igazán látszik az igazi lehetősége. Németországban ez másképp van: ott az igazi szociáldemokraták körében éppen olyan sok jó keresztény van, mint a

kereszténydemokraták körében, és ez szerintem egy helyes dolog. Más, egészséges fejlődésű országokban is így van ez. Általános értelemben Magyarországon azonban nincs így, és mindaddig nem is lesz, míg az úgynevezett baloldal (amelyik ugye, egyáltalán nem baloldali) le nem vonja a következtetéseket abból, hogy szellemi és jogfolytonos elődje, a Magyar Szocialista Munkáspárt milyen egyházpolitikát folytatott Magyarországon negyven éven keresztül.

Azt gondolom, hogy itt nagyon súlyosan kísért a múlt. Mert nem véletlen, hogy mint kiderült, a Magyar Szocialista Párt hívő tagozatának első elnöke korábban az Állami Egyházügyi Hivatal megbízásából III/III. ügynöki tevékenységet folytatott. Azért volt alkalmas a hívő tagozat vezetésére, mert alaposan megismerte ezt a világot, hiszen korábban is erre vonatkozott a munkája. Ez az eset világosan mutatja, hogy miként igyekszik ma is az úgynevezett baloldali politika csatlakozni az egyházakhoz.

Csak nem erre a speciális tudásra gondolt egykor Horn Gyula, amikor a szakértelmet kívánta kormányra juttatni? És nem erről mondta-e annak idején Csurka István, hogy a szakértelemre való hivatkozás csak bolsevista trükk?

A lényeget tekintve ez a helyzet. Az egyházpolitikát illetően így volt, így van. Annak idején némelyek úgy gondolták, hogy talán én megszerezhető vagyok a Horn-kormány számára valamilyen egyházi szakemberként, és 1994-ben fölkínáltak nekem egy ilyen lehetőséget. Megkérdeztem, hogy kikkel kéne együtt dolgoznom. Velem együtt tíz emberből állt volna a munkacsoport, közülük többen korábban az Állami Egyházügyi Hivatalban dolgoztak. Amikor erre utalva megkérdeztem a hozzám forduló illetékest, hogy mégis, hogy gondolja azt, hogy én ezekkel együtt fogok működni, azt mondta: „ne haragudj, ők értenek hozzá".

Még mindig kísért a múltnak ez a fajta terhe. Nemcsak elsősorban személyekben, mert azok előbb-utóbb nyilván kiöregszenek, hanem mentalitásban. Amelyet az jellemez,

hogy keressünk egy-két olyan kirakatfigurát, akiken keresztül ezt a propagandát finanszírozzuk és eljátsszuk: „nézzétek meg, ő baloldali, pedig püspök, meg püspökhelyettes, meg milyen jó keresztény, meg szembeszállt a saját püspökeivel, igazi katolikus, de bezzeg nem engedte a bíboros..." és a többi. A liberális baloldal meg a balliberális oldal az egyházakkal kapcsolatos politikáját tapasztalatom szerint csak ilyen akciókban tudja elképzelni. Ez az akadálya annak, hogy kialakuljon az a természetes helyzet, hogy baloldali értékrend alapján is lehet valaki jó keresztény. Ez ma Magyarországon még nem így van.

Annál is inkább, mert ha szigorúan vesszük ugye, a krisztusi tanítást, az társadalmi értelemben a mai igencsak képlékeny politikai normákra sandítva kétségkívül baloldali, mert szegénypárti volt. De ez a krisztusi baloldaliság sarkalatosan különbözik a materialista módon igazságot tenni akaró baloldaliságtól, amelynek alapvető ellentmondása éppen az, hogy az igazság nem vezethető le az anyag természetéből.

A szociális gondolkodás és felelősség nem a baloldalinak nevezett gondolkodás és politikai pártok monopóliuma! A 19. század utolsó harmadának kereszténységszocializmusa kifejezetten a szociális tanítás megerősödését, képviseletét jelentette, de az I. világháború utáni bomlás és forradalmi hullám nyomán ez a vonulat nem erősödött meg, sőt háttérbe szorult. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy még a magyarországi szociáldemokrata mozgalomnak is volt egy olyan áramlata, amelyik keresztény módon gondolkodott és nemzeti értelemben is elkötelezett volt. Egészen addig hitelesen működött, amíg a kommunista párt föl nem számolta magát a szociáldemokráciát. De Nyugat-Európában az ilyen módon gondolkodó politikának jelentős sikerei vannak, pl. Bajorországban. Nem véletlenül hívják kereszténységszocialistának a CSU-t, és nem véletlen az, amit Stoiber mindig elmond a nagygyűléseiken, hogy ők a kisemberek pártja. Tehát a bérből, fizetésből élő, az adott közegben kifejezetten

alacsony átlagjövedelmű emberek azok, akik a CSU-ban látják a politikai képviseletüket.

A vallás üldözése, a hitélet korlátozása ellenére a hétköznapi életben talán az általános szegénység miatt, az emberek reflexeiben, értékrendjében a kereszténység értékrendje kevésbé sérült, mint a mai, fogyasztáscentrikus világban. Milyen feladatokat ró ez a mindennapi életünkre és a politika gondolkodásmódjára vonatkozóan?

Egyszerűen talán azt lehetne mondani, azt hiszem, egy gyóntatóatya mondott ilyet, hogy manapság az ördögnek nagyon csinos az ábrázatja. Ez az ábrázat a Kádár-rendszerben nem volt talán annyira csinos, és egyértelműbb volt, hogy kik az „ők", meg kik vagyunk a „mi". Világosabban volt látható, hogy mi az, amivel nem lehet egyetérteni, ha keresztények akarunk maradni. Ma ez sokkal áttételesebb, bonyolultabb, ezért sokkal veszélyesebb.

Ez az átláthatatlanság nyilvánul meg abban, ahogy a kísértés először ártatlannak tetsző, pozitívnak ható formában, a fogyasztással ejti meg az embert. Nem az ideológia és nem a hatalmi önkény korlátozza az embert abban, hogy boldog legyen, hanem a fogyasztási javak iránti mesterségesen jól gerjeszthető vágy, amely megakadályozza, hogy az elégedett legyen, és nagyon könnyen manipulálja az emberek lelkét. A fogyasztás öröme nagyon nagy kísértés, rövid távon nem tűnik fenyegetőnek, de idővel megmérgezi az ember lelkét, mert elfelejteti vele, hogy amit meg akar szerezni, az végeredményben csak eszköz. Elfelejti eredeti célját, és saját eszközeinek uralma alá kerül.

Ezért örülök, hogy kezd újra divatba jönni például a böjt (amit ne keverjünk össze a fogyókúrával, még csak az éhségsztrájkkal se), vagyis annak elfogadása, hogy az életünknek kell lenni olyan szakaszainak, amikor lemondunk valamiről. Nem azért, hogy bebizonyítsuk, hogy mi milyen teljesítményekre vagyunk képesek, hanem mert belátható, hogy a túlfogyasztás egészségtelen, elnehezíti az embert.

Ebben az összefüggésben ezt senki sem tagadja, jóval kevesebben gondolnak viszont arra, hogy nemcsak a testnek tesz jót a táplálkozás korlátozása, hanem a léleknek is szüksége lenne ilyen tisztító kúrákra. Ezek által lehetünk figyelmesebbek a lényeges dolgokra, ilyenkor hántjuk le az emberi egzisztenciáról mindazt a másodlagos dolgot, ami nélkül nyugodtan lehet létezni, és esélyünk nyílik arra, hogy meglássuk a lényeget az életünkben, annak az igazi közepét.

És szerintem előbb-utóbb eljön az ideje annak (mint ahogy a nyugati társadalmakban is eljött az ideje a csömörnek), amikor nem a pénz hiánya, hanem a tudatos megfontolás okán mondunk le a ránk tukmált, tetszetős, de már fölösleges javakról. A hatvanas évek alternatív mozgalmai végül is ezt jelentették: a kérdést, hogy csak ennyi lenne az élet? Álljunk meg. Akkor jött egy olyan generáció, amelyik azt mondta, hogy ezt mi így nem akarjuk. Hogy aztán hol keresi a kiutat, az egy másik kérdés. De sokfelé már látom a jeleit annak, hogy születőben van egy ilyesfajta protesztthangulat. A mi egyházközségünk ifjúsági köreiben, újgazdag gyerekek kifejezéstelen tekintetében egyszer csak felcsillan valami, és rájönnek, hogy nemcsak az poén, hogy ha nyolcévesen van az embernek olyan mobiltelefonja, ami nekem soha nem lesz, és sofőr hoz és visz. Ráérez a közösség ízére, elmegyünk kirándulni, és nincs a közelben McDonald's, de ezért mégsem lesz mindjárt boldogtalan. Nagyon sok múlik azon, hogy képesek vagyunk-e ilyen kritikus magatartásra nevelni a következő nemzedéket.

Sokat jár Nyugat-Európában, így jól ismeri az egyházak, a hit mai problémáit egy olyan világban, amely más történelmi utat járt be, mint amire mi kényszerültünk. Efelől nézve a mi világunkat, miben állunk rosszabbul vagy jobban?

Ott is érzékelhető a vallás nagy reneszánsza. Tehát az, hogy a vallásnak nemcsak az egyén életében, hanem a közéletben is nagy szerepe lehet. Ez az Egyesült Államokban hihetetlenül erős, azt most már Magyarországon is látjuk, hogy

ezzel választásokat lehet nyerni. Nyugat-Európában is egyre jobban elgondolkoznak a hagyományos keresztények körében is azon, hogy egyrészt vannak, akik minden gátlás nélkül kiteszik a kirakatba a saját maguk meggyőződését, személyes motivációját, intim szférájuk részeit, és ebből politikai tőkét próbálnak kovácsolni, másrészt a keresztények hallgatnak saját meggyőződésükről, mert valakik ezt várják tőlük. Két példa. Az egyik, hogy úgy nyer hatalmas előnnyel a nyugatberlini vagy a berlini polgármester, hogy kiáll az emberek elé és közli, hogy ő homoszexuális. Másfelől az UEFA meg akarja tiltani azt, hogy ha győztes gólt lő egy futballsztár, akkor utána letérdeljen és imádkozzon a futballpályán, mert ez az ő vallásos motivációjának a ráerőltetése több millió nézőre.

Vagyis vannak az emberek intim életének olyan elemei, amelyeket minden további nélkül rá lehet erőltetni másokra, és vannak olyanok, amelyeket nem. Fölöttébb sajátos dolog, hogy a vallási meggyőződés, amely kétezer éve konstruktív módon hozzájárult Európa kultúrájának és civilizációjának fölépítéséhez, sokak szemében nem kívánatos. Ez természetesen nincs így rendben, és egyre többen gondolják azt, hogy alapvető joguk kifejezni a maguk hitét a legszélesebb nyilvánosságban is. De azért Németországban sokszor több százezer résztvevővel kerülnek sorra egyházi rendezvények, amelyeken ott van a köztársasági elnök, aki evangélikusként, protestánsként kiáll az összegyűltek elé, és azt mondja, hogyha nem lennék hívő evangélikus keresztény, akkor nem tudnám az életemet sem elképzelni, sem ezt a munkát gyakorolni. Ez nagyon lényeges fejlemény.

Nem ellentmondás eközben az, hogy az Európai Unió korábbi alkotmányos szerződésének preambulumából kimaradt a keresztény gyökerekre való egyértelmű hivatkozás? Ami azért is különös, mert a kereszténység nemcsak hit, hanem kultúra is, és – ha az elvilágosiasodás jellemző is – ez a kultúra egyértelműen visszautal a maga gyökereire. Olyannyira, hogy a ma legfőbb hi-

vatkozási alapot jelentő emberi jogok egyik legfőbb forrása éppen maga a Biblia. Ezért is nehéz megérteni az óvatoskodást.

Valóban, az emberi jogok mai megfogalmazása a keresztény hit alaptételei nélkül elképzelhetetlen. És ha egyszer egy moszlim identitású ország is bekerül majd az Európai Unióba, akkor – azt hiszem – egy moszlimot a legkevésbé sem zavar majd, ha ez benne van az alkotmányos szerződésben, mert nem tekintik ellenséges gesztusnak, ha valaki Isten segítségül hívásával kezd valamihez. Ez számukra is vállalható, sőt, ők határozottabban is vállalják, mint ahogy ezt mi tesszük.

De hogy honnan jön ez a világnézeti semlegesség? Úgy gondolom, hogy ez valami olyasminek a továbbélése, ami a 18. században megjelent, tulajdonképpen a felvilágosodásnak, annak az emancipációs mozgalomnak a folytatása, ami az egyháztól mint világi tekintélytől, adott esetben a szabad gondolkodást akadályozó tekintélytől próbálta magát függetleníteni. Voltak olyan korszakai az európai történelemnek, amikor az egyházzal szembeni emancipáció fejlődést jelentett az ember autonómiájában, de azok, akik ma ezt tartják a legfontosabb szempontnak, elfelejtik, hogy ez régen nincs így. Ma már nem az a problémája Európának, hogy vannak-e olyan hamis vagy félhamis autoritások, melyek az emberek gondolkodását és életét gúzsba kötik, hanem hogy vannak-e, megmaradnak-e azok a közösségek, amelyek megőrzik az ember természetes, ősi identitását. Tehát valami olyasmi ellen harcolnak, ami már nem ellenfél, hanem sokkal inkább szövetséges kellene hogy legyen.

Miközben azt gondolom, hogy a keresztény hit lényegét félreértették azok, akik ebből egy olyan autoriter rendszert építettek föl, aminek kötelező volt a tagjának lenni, és valami külső kényszerre váltak az emberek kereszténykké, olyan félreértés az, ugyanakkor tragikus is, ha azt gondolja valaki, hogy a kereszténység az ember önkifejezésének,

önmegvalósításának útján az egyik legnagyobb veszedelem. Ebből a két félreértésből táplálkozik ez a szembenállás.

A kereszténység értékei egyetemes emberi értékek, és ezek jelentősége akkor is ugyanakkora, hogyha nincsenek benne egy preambulumban. Ám ezek az értékek mintha folyamatosan csorbulnának, és ez is megmutatkozik kihagyásukban. Nem tehát egy mondat hiányzik, hanem ezeknek az értékeknek a tudatos tisztelete és megőrzése. Ezért olyan fontos az oktatás. Ami nem egyszerűen valamilyen hittan oktatását feltételezi, hanem olyan értékeknek az elfogadtatása, melyek alapján a mi mindennapi életünk egyáltalán működtethető. Mi a helyzet ezeknek az értékeknek megjelenítésével az oktatásban?

Az értékek átadásának fontossága nagyon kevéssé jelenik meg a parlamenti vitákban, én magam egyébként mint parlamenti képviselő éppen ezért kezdeményeztem egy vitát a magyarországi etikaoktatás helyzetéről. Úgy látom, hogy egy ilyen formális ponton talán érdemes lenne vitát provokálni arról, hogy mit is tanulnak a gyermekeink az iskolákban, és hogy mennyire értékközpontú az a tanítás, ami folyik akár a humán tárgyakból, akár a természettudományos tárgyakban. Tény az, hogy ma Magyarországon az iskolák tíz százalékába van bevezetve az a tantervbe épített etikaoktatás, ami egyébként Európában az összes volt kommunista országban mindenkinek kötelező, aki nem jár hit- és erkölcstanra. Magyarország az egyetlen ország, amelyik nem illesztette be a tantervbe, még ha erre az elméleti lehetősége meg is van.

Nem akartam ebből aktuálpolitikai kérdést csinálni, nem is lenne egyszerű, ha akarnék se, hanem felvettem a kapcsolatot az etikatanárok egyesületével, az egyházak illetékes szakembereivel, és szeretnék a tavasszal egy nagy etikakonferenciát szervezni, mely arról szól, hogy mit tanulnak vagy mit nem tanulnak a mi gyerekeink az iskolában az erkölcsi készség tekintetében.

Az iskolaigazgatók a maguk lehetőségei szerint gyakran bojkottálják vagy akadályozzák a dolgot, mert nincs elég tanóra a tantervben. De ez súlyosabb kérdés annál, mint hogy ennyivel elintézzük. Amikor az a kérdés, hogy hittanórára menjen a gyerek vagy komputerszakkörre, akkor úgy gondolják, hogy nyilván a komputerszakkör fontosabb, mert az hasznosabb.

Így nehéz jó hittanórát meg jó etikaórát tartani, pedig nagyon jó tantervek és könyvek készültek, bár ezeket szinte sehol nem használják Magyarországon. Tehát ebben a dologban mindenképpen mozdulni kellene, és úgy gondolom, hogy ebben egymást kell erősítenie az egyházi oktatásnak meg az etikaoktatásnak, mert nem ők a riválisok egymással, hanem a semmi áll a másik oldalon, mint a legnagyobb ellenfél.

Mintha ez a szembenállás, tehát az etika versus semmi, jönne elő abban a kérdéskörben is, amely a legtöbb feladatot adta az emberjogi bizottságnak. A 2006-os ősz szégyenteljes eseményeire gondolok.

Sajnos így van... Ezért marad következmények nélkül, ha az államfő vagy éppen két bíró olyasmit mond, hogy az a rendőrség, amelynek alapfeladata az állampolgárok biztonságának védelme és az alkotmányosság szolgálata, a szolgálati szolidaritás jegyében bűnözőket, bűnöző rendőröket védelmez. Pedig az ő érdekük is az lenne, hogy ezeket kivessék maguk közül. Elképesztő, hogy az ügyészség részéről valaki azt mondja, hogy tudja, ki a tettes, de valahogy úgy alakul, hogy mégsem azt büntetik meg. Másfél évvel a történtek után azt gondolom, hogy nagyon sok liberális meg baloldali gondolkodó is aláírná azt a mondatot, hogy 2006. október 23-a az újkori magyar demokrácia egyik legtraumatikusabb élménye volt. Ezért válik egy látszólag pitiáner megnyilatkozás ebben az ügyben súlyossá. Az ilyen látszólag apró dolgokra kell odafigyelnünk, hogy egyáltalán megmaradhasson valami a társadalomnak az igazságba

vetett fogyatkozó hitéből. Mert teljesen jogos érzület, hogy itt mindenki sunnyog, mindenki hallgat, mindenki takargat valamit, hogy valami bűzlik, de nem tudjuk, hogy mi. És amikor egy elszólásból kiderül, mégis miról van szó, akkor lépnünk kell.

Másrészt sajnos már meg se tudunk igazán lepődni. Akárki megkérdezheti, hogy miért, a miniszterelnök nem ezt csinálja? Pontosan tudja, hogy mi történt, és nem mondja el. Pontosan tudja, hogy kik a tettesek, és nem mondja el. Miért? A rendőrfőkapitány nem ezt csinálja? Tudja, hogy kik a tettesek, és nem mondja el. Miért? Az összes parancsnok nem ezt csinálja? Tudják, hogy kik voltak, és nem mondják el. Most akkor miért pont a láncolat legvégén álló közrendőr mondja el – miközben ő is tudja, hogy annál súlyosabb a felelősség, minél följebb megyünk? Nem mentegetni akarom őket, csak azt mondom, hogy ennek az abszurd láncnak a végén van ez a dolog, amivel szembesülünk.

De ha lehet mondani a legfrissebb dolgot, valószínűleg, amikor nyomdába kerül az interjú, akkor már nem lesz olyan friss, de ez mai napi fejlemény, hogy megkapom az ombudsmannak az állásfoglalását arról, talán emlékszünk még rá, mikor 2006 őszén, október 23-a előtt, az elharapódzó tüntetések idején a Nemzetbiztonsági Hivatal főigazgatója kiadott egy törvényi értelmezést, mely szerint aki az utcán akkor csak jelen van, amikor egy be nem jelentett tüntetés zajlik, akkor az, mint pszichikai bűnsegéd bűncselekményt követ el. Erről most az ombudsman azt mondja, hogy ez a nyilatkozat súlyosan alkotmánysértő volt három vonatkozásban is. Azért, mert egyrészt nincs joga ilyen törvényi értelmezéshez a Nemzetbiztonsági Hivatalnak, ez nem az ő joga és nem az ő feladata, nem tartozik bele a hatáskörébe, másrészt félrevezető volt a nyilatkozat, és ezzel akadályozta az embereket demokratikus jogaik gyakorlásában, alkalmas volt arra, hogy megrendítse az alkotmányos intézménybe vetett hitet. Innen már csak egy apró lépés, hogy a legva-

dabb dolgok következzenek. Mert kialakul egy olyan társadalom-lélektani mechanizmus, hogy ha nem védenek meg azok, akiknek ez lenne a dolguk, akkor majd megvédjük magunkat mi – esetleg tőlük is. És nemcsak őrző-védő magánhadseregek jönnek létre, hanem azok, akiknek erre nem telik, akármilyen gárdát szerveznek maguknak. És nemcsak az ideológia, hanem az ilyesféle önvédelmi reflexek is ott vannak pl. a Magyar Gárdának nevezett szervezet gyors megerősödése mögött. Sajnos, az alkotmányos rend őreinek hitelvesztése, arroganciája a kétségbeesett, kiszolgáltatott polgárokat álmegoldások felé tereli.

Ha a hitelvesztés tovább folytatódik, az komoly veszélyt jelent az egész demokratikus berendezkedésre.

Gróh Gáspár

A LÉT TEREI

I.

Ahol éppen vagyunk avagy a felcserélhető országlakos Menczer Gusztáv könyvéről, ismertető helyett

A második világháború következményeként közel hétszázezer ember került ki hosszabb-rövidebb időre kényszermunkára a Szovjetunióba. A magyar népet ért szovjet megtorlásnak minden harmadik magyar család valamilyen formában sértettje volt.

1949 és 1953 között a magyar állam több mint hétszázezer magyar ember ellen indított valamilyen típusú büntetőeljárást. A magyar népet ért magyar megtorlásnak minden harmadik magyar család valamilyen formában sértettje volt.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc utáni, szovjet támogatással lefolytatott magyar megtorlás során több mint háromszáz állampolgárt kivégeztek, harmincezer ellen eljárást indítottak, kétszázezren elmenekültek.

Ki maradt ebben az országban „érintetlen"? Hány magyar család? Ki, mikor került „kapcsolatba" a szervekkel és miért?

A diktatúra lényege nemcsak az, hogy a vezetők irtják egymást, még csak nem is az, hogy az úgynevezett közösségképző embereket kiemelik a közösségből, hanem az, amikor az egyén azt sem tudja – mert hallgat, mert meg sem mukkan –, miért került a hatalom karmaiba. A diktatúra ismérve az, hogy akárki, akármikor, akárhova, akárki által rács mögé kerülhet. A természetes térből kiemelve, mesterséges térbe kerülhet. Számmal felszerszámozott jellé válik és bármikor kicserélhető. Térben és időben.

Menczer Gusztáv 1921-ben született, csakúgy, mint anyám. Ebből az a pofonegyszerű igazság következik, hogy 1945-ben is egyidősek voltak. Anyám, elmenekítvén a veszélyesnek ítélt Sanyi csárdából, ahol akkor éltünk, a Podmaniczky utcában élte túl az oroszok bejövetelét, elfalazva, nehogy a tovarisok karmaiba jusson. Akkorra a budapestiek tudták már, amit tudni kellett. Kinek szerencséje volt, kinek nem. Apám is bujkált a nyilasok elől, amúgy féllegális állapotban, nagyanyám szerezte neki a papírokat, de jobb volt azokat nem mutogatni. Szüleim női részlege az oroszoktól, a férfi részlege, távol tartván magát a katonáskodástól, a nyilasoktól félt jobban, de ez utóbbi is kerülte a találkozást az oroszokkal.

Menczer Guszti barátom, a klasszikus középosztálybéli sarj, neveltetésénél fogva ebben az időben szélesebb perspektívában látta a világot. A vállalkozó anya, a zsurnaliszta atya idejét ugyan lekötötte a munka, de a három nyelven beszélő nevelőnő Gusztinak és nővérének biztosítani tudta a kellő hátteret. A nagyszülők körül is minden rendben volt. Egyik ágról nagygazda nagypapa, a kilencgyerekes nagymamával, másik ágon a vasutas nagypapa az apácáknál nevelkedett, háromgyerekes nagymamával. Guszti számára a felhőtlen gyerekkor egyik legemlékezetesebb színhelye a főváros környéki nyaraló volt, külön hintával, homokozóval. Anyám libalegeltető gyermekkora derekán két testvérével, Lenkével és Lacival rendre ellopta Őrzse dédanyám dagasztóteknőjét, s vígan csónakáztak a ház mögötti Salamon-tavon. Dédanyám szokásos átkozódása útmutatás családunk lehetséges őshazáját illetően: „Az a cigány fulladt volna bele a Rimába, aki áthozott benneteket."

Guszti életében eleve jelen volt Trianon, a maga összes keservével együtt. A nagyapai birtokot – Temes megye – alig lehetett látogatni, s újságíró apjával már ötévesen Belgrádba is eljutott. Magam Trianonról Eötvös-kollégistaként szerez-

tem először érdemben tudomást abból, ahogy Szabó Dezső *Az elsodort falu*ban a magyar összeomlásról írt.

Guszti barátom anyai nagyapja s az én anyai dédapám, a kitántorgó másfél millió emberünk egyedeiként, akár találkozhattak volna Amerikában. Nem tették, de mind a ketten visszatértek az óhazába, hogy aztán élvezhessék az első világháborút.

A forradalmak idején az emberek úgy húzták a lapot, mintha a sorssal huszonegyeztek volna. Guszti nagybátyja a galíciai, piavei–Isonzó menti harcok után részese volt az őszirózsa forradalmának, hogy aztán Trianon miatti keservében Lugosig fusson. Húsz év múlva, hazatértekor pedig Horthy csendőrei kis híján kóterba vágták, mert Szamuely valahai bőrkabátosának nézték.

Az én egyik nagyapámat a vére meg a gazdag papa által vett pejcsikó vitte a történelembe, a másik számára élete végéig Isonzó maradt az örök élmény. Hősi múltra sem panaszkodhatok, a mezőtárkányi rokonok között két vitéz is akadt. Jellemző, hogy ezt sem az anyaági rokonoktól tudtam meg, hanem a nagy képes vitézi könyvből, amelyet nagyapám könyvei között találtam, s bőszen lapozgattam első „nacionalista" korszakom hajnalán.

Dédapák, nagyapák, apák. Karakterek voltak mindannyian, s mégis, ezek az emberek csak részben határozták meg a saját sorsukat. Az azonos iskolázottságúak nyugodtan mezt cserélhettek volna, ha éppen a lét egy másik terén tartózkodnak.

A műveltség mint személyiségjegy meghatározó tényező. Az iskola a lét egyik tere, a haza a másik tér, ami adott. S a harmadik tere a létnek? Az, amit kapsz, még akkor is, ha nem ez járna neked. Ezek adják léted, s emlékeid gerincét. Ez vagy, illetve lettél tenmagad.

A fiatal Menczer Gusztáv csak sejti, de pontosan nem tudja, mi is az a Trianon. A forrás környezetének elejtett szavai. Én egyetlen felmenőmtől sem hallottam Trianonról, sem

a sváboktól, sem a parasztoktól. Az iskolától sem. Az én környezetem Szabó Dezső volt. Tudtam ugyan – őrzöm is az érmeit, ha hurcolkodásaim során el nem vesztettem őket –, hogy apám visszafoglalta Kassát, s Erdélybe is diadalmasan bevonult. Ez azonban sokkal inkább nagyanyám, mint apám érdeme volt. Apámat mindkét alkalommal behívták, nagyanyám mindkétszer elintézte, hogy egészségügyiként az események vége felé, a trénnel érkezzen meg. Csíny volt ez a javából, meg néhány kondér húsleves a főorvos úrnak és stábjának, akik maguk közé vették.

Menczer Gusztáv „hallomás-Trianon"-ja viszont elmélyült. S érdekes ennek az elmélyülésnek az útja. A családi könyvtárban ott voltak Jókai és a Magyar Remekírók sorozatai mellett a korszak nagy bölényeinek – Herczeg Ferenc, Zilahy Lajos – írásai is. Ezek a sorozatok, könyvek nekünk is megvoltak. Mire az érettségihez értem, Gárdonyi mellett már elolvastam Heczeg, Zilahy, Harsányi Zsolt, Rákosi Jenő, Surányi Miklós, az Erdélyi Szépmíves Céh íróinak munkáit. De nem volt József Attila. Gusztiéknál volt.

Guszti a Bimbó utcában lakó barátai révén – a baráti szülők nagy szalont vittek – személyesen ismerhette és hallgathatta Germanus Gyulát, Zilahy Lajost, Márai Sándort, Hunyady Sándort, Török Sándort, Németh Lászlót. „Felejthetetlen egyetem volt" – írja könyvében Guszti barátom. Nekem a kocsmánkban naponta megforduló Sánta, a kétes múltú vegyész jutott, őt követte a kortalan hobó Pipás, aki hallatlan leleménnyel átverte a németeket, a nyilasokat és az oroszokat is, hogy aztán a kocsma törzsvendégeként itt maradjon élő mesefának. Aztán Pacsek bácsi, a fodrász és Virág néni, aki a Béke utcai saját elvett kocsmájának az üzletvezetője lett. Ez után sorjáztak létemben – ekkor már másodévet végzett egyetemista voltam – a Jász utcai jegesek, akikkel egy egész nyarat dolgozhattam együtt: Hannibál, a matematikatanár, Cérna, az angyalföldi jassz, Gillig úr, a telepvezető és a költő Balaskó Jenő. Akkor még nem olvastam Déry

Tibor *Felelet* című regényfolyamát. Különben tudhattam volna, hogy itt dolgozott Köpe Bálint, ugyanolyan körülmények között, mint később én. Csak a történelmi körülmények voltak mások. Gillig úr éppúgy zsidó volt, humánus és tehetetlen, mint Köpe Bálint munkahelyének tulajdonosa. Egy óriási különbséggel, Köpe gyártulajdonosa még Hitler hatalomra jutása előtt félt, az én Gillig uram, családját elvesztve, idegeiben hordozta a múlt gyötrelmeit, félelmeit a jelentől. Ő soha nem parancsolt, s még korlátozott uralmi eszközeiről is lemondott: Uraim! Könyörgöm, schihta! Dolgozzanak, mert bármikor jöhet az ellenőrzés!

A nagy felvilágosító, akinek társa lehettem a jegeskocsi megpakolásában – mert elfogadott –, a jégboltok feltöltésében, Balaskó Jenő volt. Tőle tudtam meg, hogy Cérna és a vékonycsontú matektanár Hannibál egyaránt ötvenhatosok. Cérna, akár győz a forradalom, akár nem: az örök jeges. Hannibál nem. Vajon ő milyen kapuk előtt állott? Hol fagytak meg az elefántjai?

Jenő egyszerre tudott mélabús és feszült lenni. Hihetetlenül ingerült volt és türelmes. Ha látta, hogy nem bírom tovább, szó nélkül elvégezte az én munkámat is, de előtte istenesen meghajtott. S életem nagy ajándékát kaptam tőle. Nekem ötvenhat Jenő feltűnéséig a mámoros arcú, zászlólobogtató tüntetéseket, a titokban elmorzsolt könnyeket, a szemem láttára Nyugatra özönlő tömegeket jelentette, s kicsúfolandó orosz kiskatonákat, akik a kiszáradt Rábát Szuezzal, Győrt pedig Berlinnel azonosították. Jenő döbbentett rá – ha ötvenhatról írok, a mai napig lényeges szempontként van jelen az agyamban –, a forradalom nemcsak harc, akkor is aludni kell, mosdani kell valahol, és nem utolsósorban szeretni. Vagyis ötvenhat nemcsak a Corvin közi harcos, hanem az őt körülvevő, az őt ellátó emberek sokasága. Ötvenhat a nép! Géppisztoly és zsíros kenyér.

Szemere Samu bácsi a Budai Zsidó Hitközség elnöke Gusztinak jutott, nekem Gillig úr.

Menczer Gusztáv barátom, mire leérettségizett, a mai napig használhatóan megtanulta a latint, övé lett a német és az olasz nyelv. A mi időnkben a nyelvtanulás gyanús, polgári csökevény volt. Volt egy tornatanárunk, Laci bácsi, alias Monsieur. Ő valahonnan a francia végekről szakadt Győrbe, s a hengerbukfenc mellett, valóban aprópénzért, szinte kedvtelésből egy egész osztálynyi gyereket próbált bevezetni a francia nyelv rejtelmeibe. 56-ig. Aztán már nem! Oroszból viszont tízévnyi tanulás után „perfekt" lettem. Bármikor megszólítom a Tanár Elvtársat, és jelentem neki, hogy az osztálylétszám negyvenegy, nem hiányzik senki!

Éveken, mit éveken? Évtizedeken keresztül verte a szocializmus, a magasabb minőségű emberi rend a fejünkbe az osztályharcot, a vallás ópium mivoltát, s gajdoltatta velünk, hogy egyenlő az ember, bár a bőre barna vagy fehér. Menczer Gusztáv, mire megkapta az érettségi bizonyítványt, e helyett a nemes gondolatsor helyett csupán arra jött rá, nem érdekes, hogy ki milyen vallású, nemzetiségű vagy származású. Stein bácsiból leginkább az érdekelte, hogy a szatócsboltjában, van-e áru, nem átallott a cigánygyerekekkel fára mászni, s tisztelte a kávéházban dolgozó ősz néger pincért is. „A mérce más volt. Például spicli-e, súg-e, odaadja-e leírni a házi feladatot, sportol-e." Balogh Edgár, a későbbi jeles gondolkodó számára – ahogy egyszer elmesélte nekem – a szombat pedig kimondottan pénzszerzési lehetőség volt. A szomszéd, öreg zsidó házaspár, jó ortodoxként, szombatonként semmihez sem nyúlt. Ő ment át feltenni forrni a vizet a teához, fel- vagy lekapcsolni a villanyt, s ezért tisztességes „bért" kapott. Hétfőn! Boldog békeidők.

Kibontakozik előttünk egy középosztálybeli, érettségizett úgynevezett úri fiú képe. Jól elboldogul két-három nyelven, ifjúsági futóbajnok, érti a nemesebb gondolatokat, vallásos, s nincsenek különösebb elfogultságai. „Helytelen és illetlen lett volna a másik embert nem tisztelni. Ez akkoriban

felénk ilyen egyszerű volt." S mindez miért volt evidens? „Mert a valláserkölcs, Jézus és a hazafiság erre tanított."

Már az egyetem elvégzése után, fiatal kutatóként, a Kádár-rendszer virágkorában történészként olyan témát kaptam – németellenes polgári ellenállás a második világháború alatt –, amelynek vagy nem volt hozzáférhető levéltári forrásanyaga, vagy tilos volt kutatni. Kapcsolataimat megmozgatva keresni kezdtem azokat az embereket, akik az akkori események aktív részesei voltak. Vagyis azt a korosztályt cserkésztem be, amelynek Menczer Gusztáv is tagja volt. Természetesen viselt úri modort tanultam tőlük, pedig majd mindegyiket alaposan megviselte a sors az oroszok vagy az ÁVH képében. Úgy itták a kávét, vagy éppen a habzó sört, hogy nem állt el a kisujjuk. A szalvétát különösebben széles mozdulatok nélkül tűrték az ingnyakukba. Viseletes szvettert vagy lehamuzott mellényt viseltek méltósággal. Nem vívtak elszánt harcot késsel, villával, kanállal. A gurulásra hajlamos zöldborsót is úgy tudták ráhalmozni a villa domború hátára, hogy utána nem kellett vadászmezőnek tekinteni a szobát. Tudták, mi az a halkés, sőt kávézáskor előkerült – hozzáférhető helyről! – a míves porceláncsésze, s a konyakhoz a kristálypohár. Mondataik – bár nem nélkülözték a szónoki fordulatokat – érthetőek, világosak voltak. Ha szóba került Trianon, tapintható volt a belső tűz, a kommunisták említésekor pedig az elfojtott indulat. Bár úgy ültem asztalukhoz, hogy egy letűnt világ ittmaradt mamutjaival fogok társalogni, emlékbegyűjtő és tároló leszek, nem ez történt. Az eltűnt világ diszkrét bája megfogott. Az ipariskolai tanár – aki mellesleg az ávós kísérettel érkező Rákosiné, Fényicskát is tanította kerámiázni, amúgy maszekben – éppúgy maradandó nyomokat hagyott bennem, mint az Erdélyből menekült, történelmi nevet viselő, ősz öregúr.

Menczer Gusztáv tehát nem álmai ifjúságképét tárja elénk. Ez a típus, kicsit el-elbóbiskolva, szavakat felejtve, de még mindig köztünk van.

Velük, az ő kiszorításukkal – beszorítva a szoba négy fala közé, vagy eldugva a messze Szibériába – a napi létben tetten érhető méltóság kezdett kiveszni a világból.

Menczer Gusztáv szakértelmiségi akart lenni és polgár. Polgár, akit a sport érdekelt, a rövid szerelmek, a zene, a színház, no meg a barátok. Szüleim halála után a „hagyatékban" turkálva kezembe akadt néhány operabérlet, egy Wagner-partitúra, vígszínházbeli jegyek, s dedikált verseskötetek sora. Olyan dolgok, amelyek eredetéről fogalmam sem volt. Az én születésem vetett véget ennek a kulturális bacchanáliának, vagy esetleg az új világ születése teremtett új kulturális értékeket? Valami biztos befejeződött. Nincs folytatása a könyvvásárlásnak. Illetve van. A mai napig őrzöm – nemcsak őrzöm, olvastam is, rajtam kívül ki még – a Sztálin-összest, a Sztálin írta: „A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának rövid történetét." A szovjet tudósok elmélyült írásait Sztálin és a szovjet tudomány viszonyáról. Főleg az nyűgözött le, amit Sztálin a kibernetikáról és a kőolajszármazékokról „írt", hogy másról már szót se ejtsek.

Hasznos könyvek voltak ezek. A Sztálin-összes – ma is meg van, a könyvtáram látható helyén díszeleg – például kimondottan hasznosítható ágyláb helyett. Heverőnk kitört tartókarját éveken keresztül pótolta közmegelégedésre. De máskor is segítségemre sietett a nagy tanító. Van egy klaszszikus válaszlevele, amelynek címzettje valamilyen területi titkár. A titkár felpanaszolta a nagy vezérnek, hogy egy bizonyos Mikulina elvtársnő írt egy brosúrát, Sztálin elvtárs előszavával a zargyevai szövőnők életéről. Ebben a brosúrában a szerző ecsetelte az új, az életet széppé tevő szociális beruházásokat. Írt az új zuhanyozóról, a sportpályákról stb. A figyelmeztető levelet író titkárból végül kiszakadt a jajszó! Az a baj – jelezte a népek atyjának –, hogy Zargyevában nincs szövöde.

Ha észlelem, hogy a hallgatóim figyelme lankad, s még mindig nem értik a létező szocializmus és az épülő kommu-

nizmus lényegét, ezt a levelet szoktam felolvasni, a sztálini válasszal együtt. A világbéke őre, megköszönvén a titkár szavait, röviden, de velősen kifejtette: lényegtelen, hogy van-e Zargyevában szövöde. A lényeg az, hogy az irányelv s a jövőkép jó. S az ilyen kezdeményezéseket támogatni kell. Sztálin elvtársnak – szólt egyes szám harmadik személyben a nagy tanító – nem Lev Tolsztoj „háború és béke" című munkájához kell előszót írni, mert az emberek azt ismerik, hanem az ilyen kitűnő szellemű munkát kell támogatni, mint amilyen Mikulina elvtársnő műve.

Szegény apám! A Sztálin-összesben aláhúzott mondatok, megspékelve Rákosi elvtárs „zöngéivel" előbányásszák az idilli képet. Apám hangosan olvas, anyám pedig egy füzetbe ír! Én pedig játszom a legkedvesebb bábummal, a majommal.

Visszatérő rémálom, főleg mostanában. A Tóth Ilona-dokumentációban hasonló szöveget találtunk. Ott a mama és lánya küzdöttek együtt a marxista klasszikusokkal. Egy történész(!) ezt annak bizonyítékaként értelmezte, hogy a család együtt lélegzett a szocializmussal. Biztos voltak ilyen családok! De talán szabadjon annyit megjegyeznem, ez talán statisztikailag mégsem volt jellemző! Főleg 56 fényében.

Egy nagyon kedves barátunk mutatott a közelmúltban egy teleírt füzetet. Édesapjáé, a nagy íróé volt, aki már a harmincas években mélyenszántó, kitűnő munkában elemezte a Sztálinnak nevezett ember munkásságát. Nem éppen pozitívan, de felelősséggel. Ez a füzet az ötvenes években telt be. Az író, természetesen pártonkívüliként, az írószövetségben is rendszeresített továbbképző szemináriumokra készült. Az előadók nevét fedje jótékony homály. Elégedjünk meg azzal, hogy köztünk élnek, de nem mind itthon.

Azt írja könyvében Menczer Gusztáv barátom, hogy a háború kezdetén megdöbbenést érzett, de mert az élet itthon továbbra is konszolidáltan folyt, nem hagyott mély nyo-

mot benne. „Idős atyai barátaim figyelmeztettek a veszélyre, de akkor úgy véltem, hogy ezt is túléljük, mint az elsőt."

Túléljük. Átélni, megélni, túlélni. Az a szép a magyar nyelvben, hogy egy igekötő használatával is ki lehet fejezni egy életstratégiát. A Menczer Gusztáv fémjelezte közép-középosztály közepe akkor döbbent rá a napi valóra, amikor „a klubházból csonkolt végtagú katonák jöttek ki sportolni. Bennem és társaimban is ekkor tudatosult egyszerre minden, amiről nem gondolkodtunk, mert ilyen durván még nem jött szembe a legújabb kor irtózatos történelme. Napokig alig tudtam megemészteni a történteket."

A megpróbáltatásnak azonban még nem volt vége. Bekövetkezett a német megszállás, majd Menczer Gusztáv szembe találta magát a sárga csillaggal. Egyszer az elemista jó barát mellén virított, aztán Szemere Samu bácsin, majd nővére gyerekei doktor nénijének látványa döbbentette meg.

Nálunk a döbbenet tárgya nem a sárga csillag látványa, hanem állandó albérlőnk a kocsmában, Bandi bácsi volt. Bandi bácsi a „családtag" szemléltető példája volt, miként terebélyesedik ki egy kezeletlen fekély az országtesten hat kemény és keserves év alatt. Guszti elhessegethette az országot etikai értelemben véve fenyegető vészt, míg szembe nem jött vele a stigma. Az én családom is, karöltve Bandi bácsival. Majd csak lesz valahogy. Lett is. Aki túlélte, vagy aki megörökölte, hordozza tovább a sebét. És nem tudnak többé felhőtlenül egymásra mosolyogni. Generációs, örökölhető sokk?

1981 novemberében jelent meg egy esszém a Kulin Ferenc szerkesztette Mozgó Világban. Simonffy András *Kompország katonái* című munkájáról értekeztem. A felütés is elég erős volt már: „Kompország katonája csatát nyert. Legalább így. És ennyi idő után. Simonffy Andrásnak sikerült apja szívéről letépnie »sorsának sárga csillagát«... Vajon mikor érünk el oda, hogy elszánjuk magunkat: népünk szívéről is letépjük sorsának sárga csillagát?"

Az érzelmeket sem nélkülöző mondat kivágta a biztosítékot. A Kossuth Kiadó akkori főszerkesztője a következő számban megjelent írásában nemcsak csúsztatással és hamisítással vádolt, hanem ki is kérte magának, hogy egy nép sorsának sárga csillagáról ilyen összefüggésben írjak. Fojtogatott a düh. Akkor már régen túl voltam anyai nagyapám „romantikus antikapitalizmusán" és nagyanyám „joviális antiszemitizmusán". Nagyapám mondogatta állandóan, hogy ide figyelj, Sándor! A Weiss Manfréd gazdag zsidó volt, a Schwartz Bandi meg szegény. Nekem Schwartz Bandival semmi bajom, a Weisseket meg elzavartuk. Nagyanyám baja kézzelfoghatóbb volt. A tárkányi házunk aljában csobogó kacsaúsztató, a Salamon-tó valamilyen rejtélyes oknál fogva megáradt, s elvitte a házunk falát. Öreganyám bement Egerbe a zsidóhoz, mert kölcsönt akart felvenni. A kölcsönző úr sokallta az összeget, mondván, hogy egy vályogfal felhúzására kevesebb is elég. Nagyanyám tapasztalati úton megokosodva téglából akarta a falat. Erre meg nem kapott a zsidótól pénzt. A várostól viszont igen. Elhajtott a zsidó, elhajtott, mondogatta nemegyszer, kérdésre! Nagyanyám. Bizony elhajtotta úri gőggel a zsidó! Ez faktum! Történelmi tény! Mint ahogy az is, hogy ettől számítva paraszt nagyanyám nemigen szerette a zsidókat! Kivéve a távoli ismerős, másik nagyanyám albérlőjét, Schwartz Bandit.

Ezzel az örökölt és szerzett tudással úgy éreztem, jogom volt a főszerkesztőt visszautasítani, s közölni országgal-világgal, hogy a sárga csillag, túl a konkrét időhöz kötött tartalmon, általános értelemben véve a stigmatizáció szimbóluma, s egy tisztességes értelmiséginek a stigmatizáció minden megjelenési formája ellen tiltakozni kell. S ehhez a jogalapot anyámtól s anyai nagyszüleimtől kaptam. Guszti barátom leírja, hogy családja „25-30, csillagos házba zárt család tagjainak élelmezési jegyét váltotta ki naponta, akik a rövid kétórás kimenő alatt vitték el a kiváltott, jegyre járó élelmet." Barnus nagyapám és Matild nagyanyám pedig,

egyik feledve osztályos tudatát, a másik pedig a kidőlt falat, szorgalmasan vitték az ennivalót a gettóba, osztály nélküli attitűddel, amíg csak lehetett. Pedig többször megfenyegették őket a nyilas suhanc őrök. Nem tőlük tudom. Nekik ez természetes, szóra sem érdemes cselekedet volt.

Anyám története rétegzettebb! 1944 októberében még üzemelt a Petneházi utcában lévő cukrászdánk. A tulajdonjog apai nagyanyámé volt, anyám csak „gebinben" működtette. A cukrászdával szemben volt a nyilasház. Nem messze pedig a gettó. Anyám, aki a saját magára visszaháruló kockázatvállalásban nem volt akárki, jobb híján cukrászsüteményeket csempészett be a gettóba. Az így keletkezett hiányt természetesen apai nagyanyám állta. Huszonhárom éves szépasszony anyámat többször figyelmeztették, a később gyilkossá váló, akkor még a szépségnek áldozó nyilas őrök. Irénke! Nem lesz ennek jó vége! Aztán megjelent egy alkalommal a nyilasházban vizitáló Szálasi is. A Nemzetvezető arcpirosítót használt. De meg kell hagyni, joviálisan viselkedett. Ej-ej, Irénke – fitogtatta háttérinformációit –, cukrászsüteményt hordunk be a zsidóknak, nem lesz ennek jó vége! Ha abba nem hagyja, maga is oda kerülhet! Anyám abbahagyta! Ennyire tellett a civil kurázsiból.

Menczer Gusztáv hozzátartozói, anyám, nagyapám, nagyanyám természetesen nem tudják utólag sem eliminálni a zsidótörvényeket, de amíg cselekedeteik következményei csak önmagukra hárultak vissza, „megcselekedték, mit megkövetelt a haza!"

Kevés volt? Kevés volt. De vessünk számot azzal, hogy ebben az országban nem volt a társadalom egészét(!) átfogó antihitlerista ellenállás, s nem volt gettólázadás sem. Nemcsak az elszántság hiányzott, hanem a lehetőség is.

S a felelősségvállalás nemcsak a történelem egy kimetszett szakaszára vonatkozik, hanem az egészre is.

Miért lehet Sztálin Gulágját csak egy félresikerült modernizációs kísérletnek eladni, s Hitler embertelen őrültségét

népirtásnak nevezni? Nekem Schwartz és Menczer azonos érték! Hogy közülük ki maradt életben s ki nem, az egyszerűen véletlen! Ebben az országban, 1944 és 1962 között, időnként szinte tőle független valóként mindenkinek volt egy virtuális jegye a virtuális s időnként reális halálvasútra.

Abszolút hamis beállítás az, hogy az egyik terror nyíltan, mindenki szeme láttára ment végbe, a másik pedig fedetten. Amikor a Recsk-film készítésében részt vehettem Gyarmathy Lívia és Böszörményi Géza oldalán, több olyan beszélgetésnek voltam a részese, amikor azt kérdezgettük, hogy vajon az emberek tudhattak-e Recsk létezéséről. A tábor területén éjszakánként égtek a lámpák. A vasútfülkéből kitekintve kirajzolódtak a tábor körvonalai. Ha valaki megkérdezte a fülkében ülők közül, hogy mit is lát valójában, a kínos csendet meg-megtörte a sóhajnyi vallomás: az ott a recski titkos tábor. Az egyik diktátor fennhéjázva ölt, a másik önmagát humanistának álcázva – „a legfőbb érték az ember" –, egyik helyen titkon készült a tömeggyilkosságra, másik helyen nemcsak készült, de végre is hajtotta azt. Ahogy az érdekei megkívánták. S mire épült a titok? Az egyén félelmére. Arra a félelemre, hogy az egyik ember, a megtorlástól tartva, nem fogja megosztani nyílt titkát a másikkal. A „nem titok" nem válik nyílt köztudomássá.

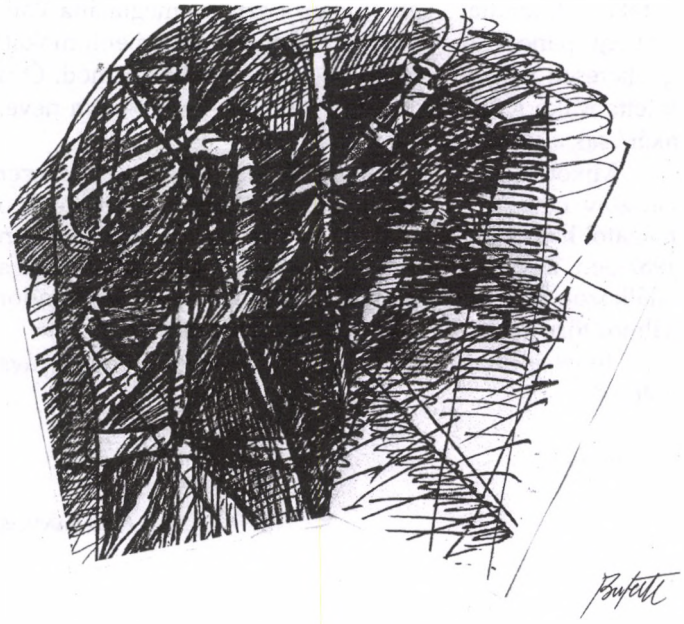
Menczer Gusztáv leírja könyvében, hogy aki tehette, a vagonból kidobált cédulákon tudatta hozzátartozóival – felhasítva ezzel a „nem tudás védő burkát" –, hogy merre vezet a sínpár. De nem vonja felelősségre, még csak számon sem kéri a társadalmat, hogy miért tűrte? Mert tudja – akárcsak a hortobágyi kitelepítettek, akik köré még csak nem is övezték a titok burkát –, hogy akkor nem volt más lehetőség. Hallom az érvet: de a recskiek, a kitelepítettek életben maradtak? Bizony, bizony! Ma már azt is tudjuk, miért. De akkor ki tudta? Talán bizony az az ávós őr, aki azzal biztatta az internáltakat, ugyan, „ürgék", nem kell összeírni a letéteket, maguk úgyis megdöglenek! Vagy a magyar társadalomnak – benne

zsidóknak és nem zsidóknak – garanciája volt arra, hogy a diktatúra csak szórakozik az áldozataival, de végül van, akit futni hagy? Tudjuk jól, ehhez nemcsak Sztálin halála kellett, hanem 56 is. A társadalom elkeseredett, de közös válasza. Mostanában ugyan úgy hallik: 56-ban is éppúgy futkároztak a fegyveres emberek a magyar utcákon kommunistákra vadászva, mint 44-ben a zsidókra vadászó nyilas suhancok.

Menczer Gusztáv „katonai karrierjét" Mikó Zoltán vezérkari százados indította útjára, a Bimbó úti parancsnokságról. Mikótól kapott Guszti barátom „beutalót" az egyik Kisegítő Karhatalmi Alakulathoz.

Hadtörténész koromban a második világháború alatti Hitler-ellenes nemzeti ellenállás történetét kutattam. Ez alatt az öt év alatt a kutatási korlátozások ellenére a tárgyalt témát illetően sok értékes információhoz jutottam. Ennek tudatában állíthatom, hogy Guszti elkezdte az akadályfutását a halál ösvényén. Például ha valaki odafigyel arra, hogy Gusztinak Mikó által aláírt papírja volt, menthetetlenül megrövidítik földi létét.

Mikó Zoltán a Bajcsy-Zsilinszky Endre neve fémjelezte nemzeti ellenállás központi személye volt. Mikóra várt a feladat, hogy alkalmas pillanatban, a KISKA alakulatok összevonásával frontot nyisson a fővárosban az oroszok előtt. Ő volt a két, kiskásokból verbuvált egyetemista alakulat: a Görgey és a Táncsics zászlóalj mozgató embere is. Mindemellett rendszeres kapcsolatban állt a svéd diplomatával, Raul Wallenberggel is. Wallenberg jól tájékozott ember volt, páncélszekrénye mélyén hevert néhány irat, amely fényt vetett a katyni erdőben elkövetett gyilkosságra is. Azt viszont már nem tudta a svéd diplomata, hogy érvényben van Sztálin parancsa a Szmers (szmers spionam – halál a kémekre, a Csekához hasonló katonai felderítő szervezet) számára, miszerint akinek valamifajta tudomása van Katynról, azt el kell fogni. Mikó Wallenberg jóvoltából ismerte az ominózus iratok tartalmát.

BUTAK ANDRÁS: KONSTRUKCIÓ I.

Mikó Zoltán október 15. után a nyilas vezetéstől az előrenyomuló Vörös Hadsereg hátországában kialakítandó fehér partizánalakulatok létrehozásának feladatát kapta. Ez a szervezet természetesen nem jött létre, viszont sok irat született, amely Mikó aláírását viselte. Az áttörés kudarcba fulladt, de Mikó átjutott az oroszokhoz, ahol nagy reverenciával fogadták.

A következő színhely egy az oroszok által üzemeltetett magyarországi hadifogolytábor föld alatti verme, ahol egymás mellett hever Mikó Zoltán és katona, illetve segítő harcos társa Bondor Vilmos. Mikó élete utolsó előtti pilla-

natában elmondta, hogy amikor a szmers megtalálta Wallenberg páncélszekrényében a katyni dokumentumokat, gyökeresen megváltozott a vele szembeni bánásmód. Óva intette Mikó százados Bondor Vilmost, hogy Katyn nevét akár csak a szájára is vegye.

Mikót kivégezték. Bondor Vilmos megjárva Menczer Gusztáv társaként a Gulág poklát, hazatért. Történetét ő magától hallgathattam végig Los Angeles melletti házában 1987-ben. Egy túlélő „recski", Sztáray Zoltán hozta össze a találkozót. Hazatérve, akinek tehettem, elmeséltem Bondor Vilmos történetét, de írni nem adatott módom.

Tényleg nem adatott, vagy túl óvatos, esetleg gyáva voltam?

(Folytatjuk)

M. Kiss Sándor

BALJÓS ÁRNYAK

Az Iparművészeti Múzeum körüli botrány művelődéspolitikai kontextusa

Az Iparművészeti Múzeum főigazgatójának, Takács Imrének az azonnali hatályú felmentése lezáratlan történet. Több okból is. Először is azért, mert az érintett munkaügyi pert indított a felmentés miatt, s ebben az ügyben még nem született elsőfokú ítélet sem, azt pedig megjósolni sem lehet, jogerős ítélet mikor zárja le a folyamatot. (Elgondolkoztató párhuzam, hogy Szász Károlynak, a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete elnökének az eltávolítása után nagyjából három évbe telt, amíg a felmentés jogszerűtlenségét jogerősen kimondta a bíróság – s ennek az ítéletnek ráadásul, a mai magyarországi morális felelőtlenség állapotával tökéletesen harmonizáló módon, semmiféle személyi következménye nem volt az ebben felelős, akkori pénzügyminiszter Draskovics Tibor jelenlegi politikai státusára nézvést.) Takács felmentésének jogi megítélése tehát egyelőre nyitott kérdés, s aligha vállalkozhatnék bárki felelősséggel arra, hogy az esetet az igazság vagy igazságtalanság jogi kategóriái szerint ítélje meg. Az ügy azonban annak ellenére is a 2007-es év egyik jelentős botrányává emelkedett, hogy a magyar sajtó csak igen szelektíven és lefojtva engedte be saját területére az esetet, azaz nem vált belőle médiaszenzáció. Azokban a humán értelmiségi és tudományos szakmai körökben azonban, amelyek számára jelentősége van egy országos múzeum élén történt, ilyen hirtelen vezetőcserének, megítélésem és tapasztalatom szerint, az utóbbi időszak legnagyobb skandaluma lett Takács menesztése. Már csak ezért

sem halogatható annak nyomon követése, mi mutatkozik is meg ennek a jelenségnek a hátterében, mi olvasható ki egy diszkurzív szövegelemzés alapján az eset sajtónyilvánosságából. Hiszen Takács Imre felmentése abban az értelemben is lezáratlan, hogy – megítélésem szerint – egy szélesebb, a magyar kulturális élet egészét is befolyásolni képes folyamat egyik eleme. Ennek megértése érdekében pedig érdemes alapos szemügyre venni a konkrét eseten túli vonatkozásokat is.

Takács 2007. augusztus 30-i felmentésének legnagyobb talánya az, hogy igazi okára nincs magyarázat. Egy hivatalban lévő (állását 2006 márciusában ötéves kinevezéssel elnyerő) főigazgatót azonnali hatállyal mentettek fel a gazdasági igazgatóval együtt – tehát a miniszter, Hiller István, nem tett kísérletet arra, hogy a főigazgatót a nyilvánosság elől elrejtett módon lemondásra bírja, vagy egy közös megegyezéssel formulázott távozásra vegye rá. Ez az eljárás a hazai kulturális intézmények gyakorlatában több mint szokatlan, hasonlóra legföljebb a sport világában van példa, bár még egy labdarúgó-szövetségi kapitány esetében is inkább a lemondást kényszerítik ki a Magyar Labdarúgó Szövetségben. Az év közbeni időzítés szintén érthetetlen, hiszen a felmentéshez még csak egy olyan időpontot sem választottak ki, amely valamiféle ellenőrző pontként szolgált volna – folyamatban lévő pénzügyi évet és éves munkatervet metszett ketté az azonnali felmentés. Ehhez a végletes gesztushoz mérten azonban a minisztérium nem adott értékelhető választ arra a nemcsak kimondatlan, de többször fel is tett kérdésre, hogy miért volt szükség Takács Imre főigazgatói megbízásának visszavonására. Takács egyik interjújából azt lehet megtudni – s ezt a minisztérium soha nem cáfolta –, hogy a felmentés indoklását csak egy héttel később, azaz nem a felmentés személyes közlésekor kapta kézhez, mert ott és akkor semmiféle kérdésére nem adtak feleletet.[1] Az írásbeli indoklást pedig sajátos módon használta fel kom-

munikációs céljaira a minisztérium. Takács ugyanis nem járult hozzá a felmentés sajtóbeli közzétételéhez.[2] Ez az álláspontja következetes és érthető jogi álláspontot bizonyít: logikailag igen nehezen képzelhető el, hogy valaki önszántából közzétegyen magáról egy olyan indoklást, amelynek jogszerűségét és igazságtartalmát is vitatja – annál is inkább, mert a jelenlegi magyar sajtóviszonyok mellett arra is bízvást lehetne számítani, hogy a kívülállók részére érthetetlen jogszabályi hivatkozásokkal dolgozó indoklás az igazság státusába kerülne, s alapot adna arra, hogy a továbbiakban csupán a közzététel ténye őrződjön meg az emlékezetben, s ezzel stigmatizálja a fölmentett főigazgatót. A minisztérium viszont erre a helyzetre úgy reagált, hogy folyamatosan ugyanazt a néhány állítást forgalmazta a fölmentés indokáról, redukált módon, tehát bizonyítás nélkül, s ezzel – miközben deklaratíve azt állította, hogy nem hozhatja nyilvánosságra az indoklást – mégiscsak erősen sugalmazott bizonyos állításokat. Ezt nevezhetnénk akár kiszivárogtatásnak is, csak hát itt szó nem volt kiszivárogtatásról a szó eredeti értelmében, hiszen ezek a sugalmazások a minisztériumtól származó közleményben is szerepeltek, azaz hivatalos státusuk elvitathatatlan.[3]

Ezeknek az állításoknak a visszatérő eleme a gazdálkodási fegyelem megsértése volt. Az azonnali felmentés ténye – ebben az összefüggésben – hajmeresztő visszaéléseket sejtetett, hiszen az utóbbi időben Magyarországon még hatalmas kaliberű pénzügyi visszaélések gyanújába sem bukott bele senki. Ráadásul nyilvánosságot kapott az a kijelentés is, hogy az Iparművészeti gazdálkodása stabil volt, a 2007-es év kötelezően előírt saját bevételeit pedig teljes mértékben teljesítette a múzeum hat hónap alatt – ezt a miniszteri biztos is megerősítette.[4]

A gazdálkodási fegyelem megsértése vádjának Takács Imréhez kötését azonban nagyban elősegítette egy jól előkészített kommunikációs stratégia, amely a már jóval a

felmentés előtt a nevéhez kapcsolt egy gyanút – ennek az előkészítettsége szintén figyelemre méltó. A Szépművészeti Múzeum magyar–luxemburgi közös rendezésű Zsigmond-kiállításának az ügye kapcsán vetült rá Takács Imrére, a kiállítás kurátorára a pénzügyi túlköltekezés (vagy legalábbis ügyetlenség) gyanúja. A 19 országból kölcsönzött műtárgyak visszaszállítása ugyan rendben megtörtént, de az eredetileg kiszemelt szállítócég kiszállása miatt monopolhelyzetbe kerülő, sokkal drágábban dolgozó Hungart árajánlata sokkal magasabb kiadást jelentett.[5] Takács azt nyilatkozta az egyik lapnak – s erre hivatalos cáfolat nem is érkezett –, hogy a költségkeret túllépését ő jelezte a minisztériumnak, de utasítást kapott a folytatásra.[6] A *Magyar Narancs* cikke szerint a szállítmányozás ügye végső soron a minisztérium két államtitkárának, Schneider Mártának és Koncz Erikának az illetékességébe került, s a végszámla összegét a minisztérium nem is hozta nyilvánosságra.[7] A vád első felbukkanása a *Magyar Nemzet*ben látott napvilágot, oly módon, hogy ott kizárólag Takács nevéhez kötötték az ügyet, s bevallottan nem szólaltatták meg az Oktatási és Kulturális Minisztérium képviselőit („a szaktárca ez ügyben illetékes tisztviselőit hosszas utánjárás után sem értük el"), azaz a cikket azelőtt jelentették meg, hogy az összes információ ellenőrzése megtörtént volna. Ilyenformán a cikk sokkal inkább egy több logikai ellentmondást is tartalmazó sejtetésnek fogható fel, mintsem egy eset objektivitásra törekvő ismertetésének.[8] Ráadásul mindez, feltűnő módon, úgy látott napvilágot, hogy ugyanezen az oldalon, közvetlenül e cikk fölött egy fényképes, nagy Baán László-interjú volt olvasható (a képen a Szépművészeti Múzeum mosolygó főigazgatója széles mozdulattal egy Picasso-képre mutat, a képaláírás pedig a következő: „Kis tárlat, nagy mű: Baán László Picasso remekművéről" – megjegyzem, az interjúban Picassóról szó sem esik). Ebben az interjúban Baán – mint azóta is oly sokszor – saját, rendkívül sikeresnek és korszerűnek

vélt múzeumvezetői stratégiájáról beszélt.[9] A lapszám belső összefüggései tehát félreérthetetlenek: olyan kontrasztot teremtenek, amelyben egy kiváló múzeumvezetővel (azaz Baán Lászlóval) szemben jelenítődött meg egy, a közpénzekkel bánni képtelen, teszetosza, mindazonáltal pénzsóvár szobatudós (Takács Imre) alakja. S mivel Baán a Takács Imre fölmentése utáni rádióinterjújában ugyanebben a beállításban ugyanezeket a vádakat mondta el újra – nem hagyván ki azt az állítást sem, amely a cikkben így volt olvasható: „Az már csak hab a tortán, hogy a pénzügyi nehézségek ellenére Takács Imre a tárlat rendezése közben kétszeres fizetést kapott, felvette akkori munkahelyétől, a Szépművészeti Múzeumtól járandóságát [nota bene: ne feledjük, a kiállítás a Szépművészeti Múzeumban készült, s Takács közalkalmazottként ott dolgozott – Sz. M.], és a programirodától is kapott illetményt."), immár egységes narratívába is rendezte a két, korábban független elemet, hiszen a Zsigmond-kiállítás ügyével kötötte össze a felmentés tényét.[10] Ezek alapján valóban nem alaptalan a gyanú, hogy a megmagyarázatlan fölmentés kommunikációs előkészítése – mondhatni, a pénzügyi szempontú megbízhatatlanság „brand"-jének a Takács nevéhez kapcsolása – összefügg Baán személyével; sőt, a *Magyar Nemzet* eme számának vizuális üzenete alapján az a föltevés is megfogalmazódhat, hogy a Zsigmond-kiállításról botrányként hírt adó cikk informátora is lehetett Baán László. Marosi Ernő művészettörténész, a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke a Magyar Rádiónak adott interjújában egyébként egyértelműen megfogalmazta azt a vádat, hogy Takács felmentése mögött Baán személyes féltékenysége és aknamunkája húzódik meg[11] – a sajtónyilvánosságban hozzáférhető dokumentumok diszkurzív elemzése minden egyéb háttér-információ nélkül is arra mutat, hogy bizonyos összefüggés nem valószínűtlen – annál is inkább, mert Baán László a Marosi Ernő szavaira reagáló, ominózus rádióinterjújában azt az önleleplező stratégiát választot-

ta, hogy nem mindenestül és határozottan hárította el ezt a feltételezést, hanem – a legnagyobb terjedelemben – Takács Imre diffamálásával reagált. A felmentés utáni nézőpontból tehát a Zsigmond-kiállítás körüli, bizonyítatlan vádak megpendítése mintha egy előkészítő folyamat első eleme lenne. Mivel azonban Takács a Zsigmond-kiállítással kapcsolatos kijelentések miatt magánvádas büntetőeljárást indított Baán László ellen, nagy nyilvánosság előtt elkövetett rágalmazás vétsége miatt, pontosan azokat a megállapításokat is (így a kétszeres fizetés felvételének vádját is) sérelmezve, amelyeket a *Magyar Nemzet* 2006. október 11-i cikke tartalmazott, s ez a per azzal végződött, hogy Baán a bíróságon bocsánatot kért („A személyes meghallgatáson Baán László elismerte a feljelentésben foglaltakat és elnézést kért a rágalmazó állításokért"),[12] végleg nyilvánvalóvá vált, hogy itt – ahogyan ezt Baán saját gesztusa bizonyítja – valótlanságokról vagy legalábbis bizonyíthatatlan állításokról volt szó. Innen nézvést a Zsigmond-kiállítás körüli sejtetéseknek nem a bíróság előtt is vállalható igazságtartalma volt fontos, hanem a kommunikációs funkciója.

Marosi határozott állásfoglalása egyetlen ponton azonban – bármennyire is új magyarázóelvet hozott be a megmagyarázatlan ügy körüli diszkurzusba – mégiscsak deformálta a nyilvánvaló összefüggéseket: a felmentés teljes jogi és morális felelősségét ugyanis Hiller István miniszternek kell viselnie, s ehhez képest csupán figyelemre méltó adalék az, ami Baán Lászlónak az üggyel kapcsolatos szerepéről – a mindenki számára rendelkezésre álló – sajtóanyagokból kielemezhető. Ebből az aspektusból nézvést inkább úgy fogalmazható meg az elemző benyomása, hogy Baán László és a miniszter ebben az esetben összehangoltan működtek, noha ez már messze túlmutat a hivatalos ügymenet szokásos rendjén: a Takács Imre gazdálkodási felelőtlenségét a köztudatba bevivő, Baán Lászlóval összekapcsolható diszkurzus szolgáltatta az alapot a fölmentés indokát fo-

lyamatosan sugalmazó minisztériumi kijelentésekhez, az a tény pedig – amelyre Takács interjúiban éppúgy utal, mint Marosi Ernő a már emlegetett rádióbeszélgetésben –, hogy a felmentés előtt Baán László leépítés címén elbocsátotta a Szépművészeti Múzeumból Takács művészettörténész feleségét, aki muzeológusként dolgozott, nem alaptalanul idézi föl egy teljes körű bosszúhadjárat körvonalait. Annál is inkább, mert az elbocsátása miatt indított munkaügyi perben Verő Mária első fokon pert nyert a Szépművészeti Múzeum ellen.

Baán László és Takács Imre konfliktusában két eltérő múzeumi stratégia feszültsége bontakozik ki, ráadásul – Takács felmentése után immár – nem is azonos hatalmi pozícióban lévő két stratégiáé.[13] Baán László felfogásának főbb csomópontjai igen könnyen összefoglalhatók, mert Baán interjúiban és cikkeiben rendre ezeket az állításokat ismétli meg.[14] Számára a művészeti múzeumok sikerességének fokmérője a látogatószám növelése, s ő ennek elérésében a korábbi múzeumvezetői koncepciókhoz képest teljesen új szakaszként interpretálja saját múzeumigazgatói korszakát. Erre mutat, hogy egyáltalán nem szokott visszautalni arra, hogy az őt megelőző múzeumigazgatók munkája, legyen szó Garas Klárról vagy Mojzer Miklósról, bármiféle értékkel rendelkezne, sőt, egyik legutóbbi interjújában, a 2008 januárjában megnyíló Medici-kiállítás beharangozásaként azt állította: nem nevesített múzeumigazgató elődei soha nem kaptak kölcsön Olaszországból műtárgyakat, ez először neki sikerült.[15] Ez a kijelentés oly mértékben ellene mond a tényeknek, hogy a Szépművészeti Múzeum saját korábbi kiadványainak gyors megtekintése is elegendő cáfolat[16] – ám ez esetben is nyilván a korábban már elemzett kommunikációs stratégia alkalmazásáról van szó, csak ezúttal Mojzer Miklós nevéhez akart a nyilatkozó egy olyan „brand"-et hozzákapcsolni, amely elősegítheti saját, előzmény nélküli sikertörténetének kontrasztos bemutatását. Ehhez az állítás-

hoz pedig a Szépművészeti Múzeum nagy látogatószámot produkáló, jórészt importált új kiállításai hordozzák a legfőbb, cáfolhatatlannak vélt érvet. Baán szemlélete nyilvánvalóan és bevallottan a menedzseré, aki el akar adni valamit, s ehhez képest szinte mindegy is, hogy mit; alapvetően az emberek sznobizmusára apelláló reklámkampányokról van szó. Takács több interjújában is nyilvánvalóvá tette, hogy ő ezzel a koncepcióval nem ért egyet. Az ő rövid, mindössze másfél évre terjedő múzeumigazgatói periódusa annak kísérletét mutatta, hogy miféleképpen lehetett egy alternatív kiállítási koncepciót képviselni – a törekvés kétségtelen sikerét az ő igazgatása alatt létrejövő tárlatok egyértelműen elismerő szakmai visszhangja és az Iparművészeti Múzeum korábbi látogatószámait messze meghaladó néző egyaránt igazolta. Ráadásul Takács annak irányába tett lépéseket – s erre vonatkozólag kidolgozott tervezettel is rendelkezett –, hogy miképpen lehet az állami támogatások esetleges csökkenése esetén is külső szponzorok bevonásával rentábilissá tenni az intézmény működését. A múzeum alapfeladatait több terület egyensúlyában látó, a kiállításokat komoly szakmai munkára alapozó szemlélet élesen szemben állni látszik a sikerorientált felfogással. Ezt Takács Imre így fogalmazta meg egyik interjújában: „Még él a hagyományos múzeumi felfogás, amelyhez szervesen hozzátartozik a művészettörténet, régészet, művelődéstörténet, néprajztudomány évtizedeken, sőt évszázadokon át kifejlesztett tudományos kutatási, közlési módszertana, tartalma. Erre épülnek a kiállítások, ez biztosítja az állagmegóvást. Ezzel szemben áll a mindezeket mellőző kirakatpolitika, az a kormány által is támogatott trend, amely a médiapublicitást, a PR-t, a kultúra tömegfogyasztási szempontjait helyezi előtérbe. De a múzeumokat nem szabad összekeverni az élményközpontokkal. Ezeknek is van létjogosultságuk, de a wellnessközpont sem azonos a kórházzal."[17] Baán nem is titkolja, hogy az ő számára az előző felfogásnak nincs becsülete: a Szép-

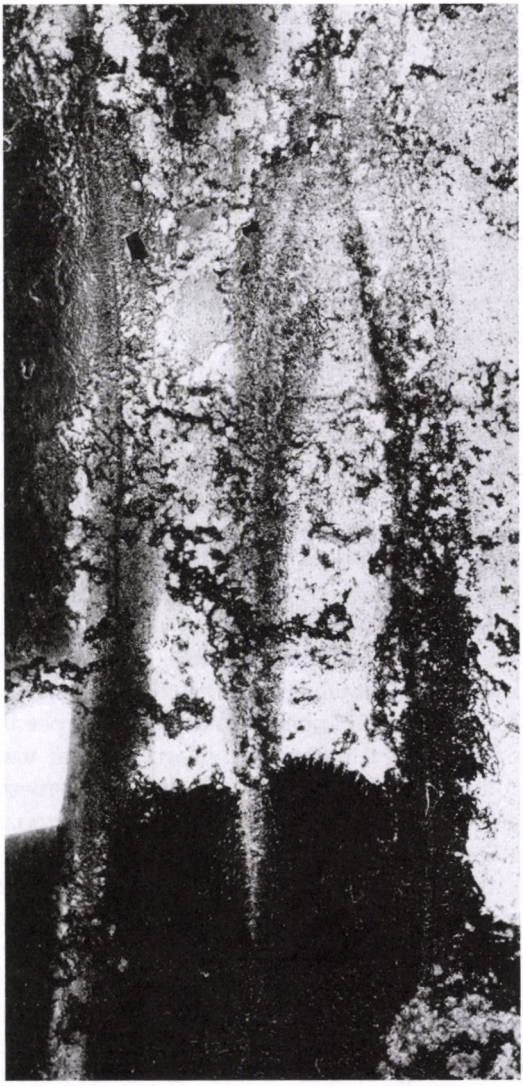
művészeti Múzeumban végrehajtott személyi fejlesztés fő iránya ugyanis nem az addigi munkatársi állomány védelmére és bővítésre irányult, hanem a művészettörténészek rovására végrehajtott leépítéseket marketingesek és múzeumpedagógusok egyidejű felvétele követte.[18] Ezért aligha tekinthető véletlennek, hogy Baán éppen a Zsigmond-kiállításhoz akarta valamiképpen hozzákapcsolni a kudarc és sikertelenség „brand"-jét: ezt, az ugyan az ő igazgatása alatt létrejött, szakmailag rendkívül sikeres[19] és a kiváló, nemzetközi szerzőgárdát felvonultató – egyébként Takács Imre által szerkesztett – katalógus révén maradandó hatású, történeti kiállítást[20] nem lehetett ugyan meg nem történtté tenni, s a szakmai elismeréseket sem lehetett letagadni, de találni kellett egy olyan pontot, amelyhez hozzáköthető volt a sikertelenség üzenete. Baán ezért – kétségtelenül rendkívül ügyesen – ezt a pontot találta meg a gazdasági visszaélések sugalmazásában, s ezzel nemcsak azt jelezhette, amit az előzőekben Takács stigmatizálásának folyamata kapcsán elemeztem, hanem azt is, ahogy az ehhez hozzákapcsolt személy, Takács Imre testesíti meg hozzá képest az elfojtani kívánt alternatívát.[21]

Mindez azonban innentől kezdve már nem egyszerűen a múzeumi szakma belügye. Baán László belépése a múzeumi szakmába nem egyedi eset; az utóbbi néhány év sajátos fejleménye a politika reprezentációs igényeinek megfelelő, országos közgyűjtemények és egyéb intézmények nyílt megszállása, még csak annak a látszatára sem ügyelve, hogy ezt bizonyos szakmai respektusnak örvendő káderekben jelenítsék meg. Vass Lajos így került az Operaház élére, Baán László így lett a Szépművészeti igazgatója és végül Koncz Erika – ennél azért jóval szerényebb ambíciókat mutatva persze – az Iparművészeti Múzeum főigazgató-helyettese. Nem egyszerűen arról van szó már itt – Baán László esetében pedig biztosan nem –, hogy a régtől, a szocializmus évtizedeiből ismerős módon, „ejtőernyősként" valaki meg-

kapja egy, a minisztérium alárendeltségében működő intézmény igazgatói székét. Itt ugyanis egyáltalán nem véletlennek látszó új elem, hogy reprezentatív funkció ellátására alkalmas, nemzeti intézmények megszerzéséről van szó, s ráadásul úgy, hogy mindez összekapcsolódik egy előzetesen ugyan nem propagált, de az új igazgató megérkezésével azonnal deklarált kulturális irányváltással is. S hogy itt milyen manipulációs lehetőségek kínálkoznak a minisztérium vezető posztjairól érkező „homo novusok" számára, elegendő talán arra az összefüggésre utalni, hogy a Szépművészeti Múzeum felújításának elakadása 2002-ben, Mojzer Miklós főigazgatói periódusa alatt történt egy minisztériumi leirat következtében – ekkor Baán László éppen gazdasági helyettes államtitkár volt –, ám ahogy Baán főigazgató lett, hirtelen került pénz a munkálatok befejezésére.[22] Mint ahogy a 2007 végén, a kormánytól szétosztott uniós támogatások legnagyobb összegét (3,5 milliárd forintot) is a Szépművészeti Múzeum kapta – miközben az Iparművészeti, kidolgozott szakmai programja[23] és műemlék épülete felújításra szoruló, rossz állapota ellenére sem részesült egyetlen fillérben sem.[24] Baán sikerességének a mítosza részben innen ered, noha ezek az akciók egyértelműen a korábbi, a minisztériumi működésből eredő politikai kapcsolatoknak köszönhetőek, s a pénzek megszerzésének ez a módja a többi múzeum rovására történik. Baán működése ilyenformán a múzeumi szakma egészét destabilizálja.[25] Persze ettől még igaza lehet Mélyi Józsefnek, aki a múzeumügyben felbukkanó ügyek kapcsán – s így az Iparművészeti Múzeum esete kapcsán is – arra a következtetésre jutott: „Bár tévednék, de azt gondolom, nincsenek tervek. Lobbiérdekek mentén születő ad hoc döntések vannak, amelyek alig számolnak a hosszú távú hasznokkal vagy károkkal."[26] Persze annál rosszabb, ha így van, hiszen akkor személyes ambícióknak lehetnek kiszolgáltatva nagy hagyományú, pótolhatatlan feladatköröket ellátó kulturális intézmények.

Erre annak idején a művészettörténeti szakma nem figyelt föl, nem tiltakozott Baán főigazgatói kinevezése ellen. Ez nem a művészettörténészek és műkritikusok lobbierejének gyöngeségével függ össze, hiszen az Orbán-kormány és a Medgyessy-kormány alatt ők jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy meghiúsuljon a Modern Művészeti Múzeum koncepciója, s ennek következtében az eredetileg elsősorban reprezentatív múzeumépületnek szánt Művészetek Palotája inkább olyan hangversenyteremként határozódott meg, amelyhez mellékesen kapcsolódik egy múzeumi funkció is a Ludwig Múzeum odaköltöztetése révén – ezzel a szinte egységes akcióval a magyarországi művészettörténészek elveszítettek persze egy potenciális, jól felépíthető új múzeumi bázist is.[27] Erő és befolyás – akkor – még volt tehát. A Szépművészeti lehetséges irányváltását azonban nem ismerték föl idejében, nem protestáltak nyilvánosan és hatékonyan az ellen, hogy a pályázati kiírásban a minisztérium nem ragaszkodott a jövendő főigazgató művészettörténeti végzettségéhez és múzeumi gyakorlatához; meglehet, azért maradt el a tiltakozás, mert a szakma a „felülről" és „kívülről" érkező Baán Lászlót olyan funkcionáriusnak gondolta, aki a régi típusú „ejtőernyős" új kiadása, azaz olyasvalaki, aki nem szól bele a múzeum alapfeladataiba, de politikai kapcsolatai révén pénzt tud szerezni a múzeumnak. Csakhogy Baán nem így viselkedett – ahogyan ezt a róla szóló, *magyar narancs*beli cikk is szemléletesen bemutatja.[28] Határozott és koncepciózus fellépése a művészeti múzeumok feladatkörének eddig kialakult kereteinek felszámolása irányába mutatott, s mindezt úgy, hogy saját személyét helyezte előtérbe, a múzeum ügye inkább személyes, esetleg még nagyobb célok elérése érdekében folytatott médiakampánya egyik fontos elemévé vált. Sikeressé válásához pedig láthatólag komoly minisztériumi támogatást is élvezett. Ez részben a múzeum költségvetésében, részben pedig a Baántól kialakított, kht.-ra épülő finanszírozási elképzelés elfoga-

dásában mutatkozott meg.[29] Ennek a folyamatnak a fordulópontjává emelkedett a Szépművészeti Múzeumból – a Bozóki András kinevezése révén – az Iparművészeti főigazgatójává avanzsált Takács Imre tevékenysége: személyében ugyanis egy elismert művészettörténész bizonyult képesnek nemcsak arra, hogy a múzeum saját gyűjteményeire alapozott, s akár nemzetközi érdeklődésre is számot tartó kiállításokat valósítson meg, s mindezt a múzeum gazdálkodásának egyensúlyban tartásával tegye meg – annak ellenére is, hogy a központi döntések inkább sújtották, mint segítették a múzeum tevékenységét.[30] Takács működése hosszú távon bizonyosan eleven cáfolata lett volna annak a vélekedésnek, amely szerint az országos közgyűjtemények élére gazdasági szakembereknek kell kerülniük – s amely koncepciónak Baán László kinevezése a legerősebb érve. Takács ebben az értelemben olyan riválisnak bizonyult, aki immár nem pusztán egykori főnökével állítható szembe, hanem a minisztérium irányvonalával is. Ez az irányvonal ugyanis a múzeumok működését vagy a gazdasági haszon, vagy a közvetlenül kinyerhető, reprezentációra fordítható politikai érdek alapján látja értékelhetőnek, bármennyire különös is, hogy mindez egy olyan miniszter működéséhez köthető, aki pedig a tudomány és a humán kultúra szférájából érkezett. Takács ennyire gyors kiiktatása a játéktérről mindazonáltal még így is meglepőnek látszik, hacsak nem számítunk hozzá egy másik körülményt. A múzeumok gesztor alá rendelésének a koncepciója, amely múzeum-összevonásokat jelentene, illetve azt, hogy több országos múzeum gazdálkodását egyetlen, közös szervezet intézné – ez a terv egyébként a kádárista központosító mechanizmus fölmelegítéseként is értékelhető, s leginkább a múzeumi szférából kivonható pénz megszerzését célozza – , a kezdeti bejelentés lendületéhez képest 2007 végére elaludt – arra viszont feltétlenül alkalmas volt, hogy bevigye a köztudatba a centralizált múzeumi igazgatás fogalmát.[31] Márpedig egy ilyen koncepció lebeg-

HARIS ANDRÁS: TÜZE ELŐL NEM REJTŐZHET EL SENKI

tetése mint a múzeumi terület átszervezésének lehetősége egyáltalán nem került a süllyesztőbe – múzeumi körökből származó információ szerint ennek egy olyan mutációja továbbra is napirenden maradt, amely például az azonos területűnek minősített múzeumok ilyen jellegű összevonásával számol. Az országos művészeti múzeumok egybeolvasztásakor pedig – tekintettel arra, hogy a Ludwig Múzeum igazgatója, Néray Katalin 2007 őszén elhunyt, utódjának, a nemrég kinevezett Bencsik Barnabásnak a lobbiereje pedig még megítélhetetlen, valamint a *Magyar Nemzeti Galéria* főigazgatója, Bereczky Lóránt belátható időn belül nyugdíjba vonul – igazán erős tárgyalási és érdekérvényesítési pozícióban a Szépművészeti Múzeum főigazgatója lehet. Ezt a lehetőséget Baán László egy angol nyelven megjelent interjújában meg is pendítette. Egy ilyen helyzet bekövetkeztekor Baánnak minden bizonnyal egyetlen komoly riválisa lehetne, lehetett volna, mégpedig éppen Takács Imre – s ez annál is kínosabb, mert ha Takács képes művészettörténész szakemberként sikeresen vezetni egy országos művészeti gyűjteményt, akkor eleve értelmüket vesztik azok a már jól bejáratott, szintén „brand"-ként működtetett elemei Baán László interjúinak, amelyek az élhetetlen és a valós viszonyok között boldogulni nem tudó tudós torzképét állították szembe a talpraesett menedzser önarcképszerű víziójával. Innen gondolván el a folyamatot, szinte törvényszerűnek látszik a politikai értelemben feltétlenül gyenge pozícióban lévő Takács – talán átmeneti, talán végleges – veresége, s úgy látszik, a miniszter és a riválisfőigazgató érdekeinek egybeesése kétségkívül jó ütemérzékkel szakította meg Takács igencsak sikeresnek látszó főigazgatói tevékenységét.

A helyzetet még érdekesebbé teszi az e köré az eseménysor köré feltétlenül odaillesztendő médiapolitikai háttér is. Igen sajátos ugyanis az, hogy miközben Takács felmentése Hiller István legújabb miniszteri periódusának bizonyosan a – mind stílusában, mind kikövetkeztethető céljában – legbot-

rányosabb személyi döntése, ebből az ügyből sem első számú médiaszenzáció, sem éles szakpolitikai vita nem lett; ez utóbbi jelenség persze össze is függ, hiszen a média és a politika világa egymást gerjesztőnek bizonyul a legutóbbi hazai közéleti diszkurzusban. Ha megnézzük az ügyről hírt adó orgánumokat, akkor az a feltűnő, hogy a jobboldali sajtó egyik meghatározó orgánuma, a *Magyar Nemzet* rendre és a kezdetektől Takács Imre ellen foglalt állást, hasonlóan a *Népszabadság*hoz (egyik, minősíthetetlen kitételt tartalmazó glosszája[32] ellen az *Élet és Irodalom*ban Ludassy Mária filozófus tiltakozott)[33] – míg a *Magyar Hírlap*[34] és a *Népszava* teret engedett Takács érveinek, illetve a mellette állást foglalók véleményének is.[35] Árulkodó az is, hogy míg a Zsigmond-kiállítás körüli állítólagos gazdasági visszaélések ügyét a *Magyar Nemzet* röpítette fel, sajátos módon egy Baán László-interjú kíséretében, majd Takács felmentésekor is úgy kommentálta a szakmai tiltakozásokat, hogy megismételte ezt a korábbi vádat[36] – azt már nem lehetett a *Magyar Nemzet*ből megtudni, hogy Baán László a Takácstól ellene indított rágalmazási perben elismerte állításai rágalmazó mivoltát, és a bocsánatkérést választotta az ügy lezárására. Erről csak a *Magyar Hírlap* adott hírt.[37] Ez a megoszlás azt mutatja, hogy Takács Imre felmentésének a sajtóbeli jelenléte nem írható le a jelenlegi politikai táborképződés logikája mentén. Azaz nem jobboldali vagy baloldali botrányról van szó, mint ahogy a kizárólag Baán László mellett állást foglaló orgánumok is kevertek ebből a szempontból. Ez utóbbi jelenség nyilván Baán kiváló és sokfelé elágazó sajtókapcsolataival is magyarázható, hiszen az ügy kezelésének ezek a sajátosságai jórészt fedésbe hozhatók a Szépművészeti Múzeum sajtóbeli jelenlétének dokumentumaival is – s azért azt se feledjük, hogy a sajtóbeli pozíciók szempontjából Baán László egy nagyságrenddel erősebben van képviselve, mint Takács Imre. Annál is inkább, mert Baán saját magát a Szépművészeti Múzeummal ikonikusan összekapcsolódó személyiségként formálta meg, ő és csak ő

ad nagyinterjúkat az intézményről (ezért is bizonyult igen sajátos gondolati rövidzárlatnak, amikor már többször intézett rádióinterjújában azt vetette fel, hogy az Esterházy-kiállítás nem is a főigazgató, Takács érdeme, merthogy azt a kurátor, Szilágyi András hozta létre[38] – hasonló szempontot saját magával szemben interjúiban nem szokott érvényesíteni). Az azonban aligha véletlen, hogy a *Magyar Nemzet*nek az ügy médiatálalásában betöltött dicstelen szerepe feltűnő módon egybeesik azzal, hogy az ellenzéki pártok, amelyeknek egyébként érdeke lenne támadási felületet találni Hiller Istvánon, gyakorlatilag nem csináltak ügyet a felmentésből – ebben alighanem szerepet játszott az is, hogy Baán László, aki néhány interjújában célzatosan nem felejtett el utalni Fidesztagságára sem, igen hatékonyan képes működtetni korábban kialakított politikai kapcsolatait. A Fidesz ugyan benyújtott több írásbeli kérdést az illetékes miniszterhez,[39] ám erről a nagyközönség mit sem tud (annál is inkább, mert ehhez nem kapcsolódott sajtótámogatás sem). A két ellenzéki párt, a Fidesz és a KDNP nem találta az ügyet elég fontosnak vagy érdekesnek ahhoz, hogy kapcsolódjon a felmentés miatt megfogalmazódó szakmai tiltakozásokhoz – s ezzel láthatólag elveszítette azt a helyzeti előnyt is, hogy bizonyos, számára eddig elérhetetlen értelmiségi, szakmai csoportokkal ezen érdek mentén dialógust alakítson ki. Ennél azonban aggasztóbb az a jelenség, hogy a jelenleg ugyan Baán László és Takács Imre személyében artikulálódó, de ennél általánosabb jellegű múzeumszervezési koncepció vitájában egyelőre nem látszik körvonalazódni semmiféle ellenzéki alternatíva, ilyenformán a szakmai tiltakozások fölkarolásának elmaradása előrevetíti azt, hogy Baán gyakorlata kizárólagos mintává emelkedik a politikai táborok mindegyikében – anélkül egyébként, hogy a vele esetleg versengeni képes szakmai felfogások artikulálódhatnának, és legalább a megmutatkozás lehetőségéig eljutnának.[40]

Mint minden, a politikához kötődő folyamat, természetesen ez a most elemzett sem zajlik le azonban végzetszerűen. A jelenleg belátható események között is több olyan van, amelyek a minisztérium hatalmi logikát követő, kielemezhető forgatókönyvének a lezajlását eltéríthetik eredeti útjáról. Először is új jelenség magának a művészettörténész szakmának[41] és a Magyar Tudományos Akadémiának a határozott kiállása Takács Imre mellett[42] – ennek az állásfoglalásnak a hatása még akkor is nehezen becsülhető le, ha Hiller István miniszter egyik, a Fidesz képviselőjétől benyújtott írásbeli kérdésére adott válaszában igencsak lekicsinylően reagált erre.[43] A másik, a minisztériumot megzavaró elem pedig magának Takács Imrének a magatartása. Ő ugyanis olyan taktikát választott a felmentés után, amely – feltehetőleg – több szempontból is eltért az elvárhatótól. Nem hagyta el ugyanis a múzeumot, hanem fenntartotta főmuzeológusi jogviszonyát, és az egyik múzeumi gyűjteményben kezdett el dolgozni – s ezzel téttel ruházta fel a munkaügyi pert, hiszen kedvező ítélet esetén így valóban azonnali hatállyal visszahelyezhető lenne a főigazgatói munkakörbe. Ez a megoldás kétségtelenül keresztülhúzhatta a minisztérium számításait, amely nyilván inkább arra számíthatott, hogy az ilyen státusból eltávolított értelmiségiek inkább keresnek gyorsan egy másik állást, hogy saját magukat megkíméljék a hercehurcától (Magyar Bálint minisztersége alatt volt már egy ilyen eset, a Balassi Intézet főigazgatói posztjáról fölmentett Ujváry Gáboré, amikor is Ujváry, személyes szempontból teljesen érthető módon, inkább a közös megegyezéssel történő távozást választotta, s ezzel feladta egy esetleg megnyerhető munkaügyi per lehetőségét[44] – ennek az esetnek az analógia mivoltát az a tény is erősíti, hogy akkor is és most az Iparművészeti Múzeum esetében is ugyanazt a személyt, Pálfi Ferencet nevezték ki miniszteri biztosnak). Ez a lehetőség most annyiban is kiélezettebb, hogy időközben lezajlott egy újabb főigazgatói pályázat, amelyre – szintén precedens nélküli módon

– maga a felmentett korábbi főigazgató is beadta a pályázatát, s noha nem nyert, ezzel sikerült újabb zavart keltenie a minisztériumban. A múzeum közalkalmazottai ugyanis elsöprő többséggel mellette foglaltak állást,[45] a szakmai zsűri döntése kapcsán pedig a minisztérium hírzárlatot rendelt el, amivel azt a látszatot keltette, hogy van valami titkolnivaló a döntés mögött. A végül kinevezett új főigazgató, Renner Zsuzsa beiktatása pedig aligha oldotta föl a feszültségeket, hiszen ha Takács megnyeri a munkaügyi pert, úgy helyezhetik vissza a korábbi állásába, hogy az időközben a minisztérium támogatását élvező új főigazgatónak távoznia kell. Ez a szituáció pedig a jogerős döntésig benne van a levegőben. A feszültségek pedig már csak azért sem oldódtak fel Renner Zsuzsa kinevezésével, mert első kijelentéseivel ő is a korábban már vázolt múzeumpolitikai választóvonalnak megfelelően foglalt állást: az „emészthető és élvezhető" kiállítások jövőbeni megrendezésének a meghirdetése[46] a jelenlegi diszkurzus szerint aligha érthető másként, mint Takács elleni állásfoglalásként, s ilyenformán a Baán nevéhez köthető, kommercializált, üzleti értelemben sikerorientált kiállítási koncepcióhoz való csatlakozásként. Ilyen módon tehát a szakmai tiltakozásokat létrehívó feszültséget aligha sikerült csillapítani – már csak azért sem, mert Renner Zsuzsa személyében nem sikerült a művészettörténész szakma számára kétségbevonhatatlan tekintéllyel bíró személyt találni. Kérdéses, miképpen tudja a minisztérium ezt a helyzetet kezelni, illetve a jelenlegi magyar politikai mezőnyben milyen szakpolitikai álláspontok kristályosodnak ki – mert jelenleg mintha éppen a szakpolitikai állásfoglalások hiánya jellemezné a szituációt. A legégetőbb és legnagyobb hatású kérdés azonban nyilván az, hogy ez esetben képes lesz-e egy szakma – s itt értsük bele ebbe a művészettörténész és muzeológus szakma mellett a humánértelmiség egyéb csoportjait is – megvédeni saját intézményrendszerét és hagyományait, vagy ezek a törekvések

felmorzsolódnak egy bizniszalapú, technokrata felfogáson. A Takács–Baán szembenállás tágabb köreihez ugyanis a tudományművelés elemi lehetőségeinek megőrzése is hozzátartozik: mivel Baán László interjúiban a művészettörténeti kutatómunka fontossága még csak taktikai elemként sem kerül elő, ez a hiány akár azt is jelentheti, hogy e szerint a múzeumirányítási koncepció szerint akár szépen lassan fel is számolódhat a hazai művészettörténet-írás egyik, mindmáig meghatározó intézményi bázisa. Illetve fölsejlik egy másik veszély is, amely pedig már a múzeumban őrzött gyűjtemények létével is kapcsolatos; ezt tágabb összefüggésben ugyan, de aligha félreérthetően a jelenlegi hazai múzeumi koncepciók közti feszültségekre reagálva így fogalmazta meg Rostás Péter: „A lassan húsz éve tartó nyugat-európai múzeum-boom elhallgatott következménye, hogy a múzeumi gyűjteményeknek az a része, amely a kultúrmenedzser-szemléletű kurátorok, a marketing vezérelte projektek pillanatnyi érdekein kívül esik, veszélybe került. Sem fizikai fenntartásuk, sem a gyűjteménygyarapítás kontinuitása nem biztosított."[47] Ez pedig nem csupán a művészettörténészek belügye, hiszen hasonló célú – bár nyilván eltérő módszerű és intenzitású – folyamatok máshol is megfigyelhetők, gondoljunk csak az Ernst Múzeum önállóságának megszüntetésére, a felsőoktatás tudományos jellegének egyre erősebb visszaszorítására, Kóka János egyáltalán nem rögtönzöttnek tűnő verbális támadásaira az akadémiai kutatóhálózat ellen, a magyar nyelvű tudományos könyvkiadás elsorvasztására, vagy éppen a közelmúlt másik jelentős botrányára, a Teleki Intézet megszüntetésére. Az Iparművészeti Múzeumban történtek már csak ezért sem marginális jelentőségű események, hiszen ez esetben éppen azt akadályozták meg, hogy a humán tudományok művelői közül valaki, aki képes és alkalmas rá, tekintélyes szakemberként menedzser is lehessen.[48]

Nem éppen vidám a helyzet. Itt vannak a baljós árnyak.

Szilágyi Márton

Jegyzetek

[1] Ferch Magda: *Múzeumi hideg zuhany* [Beszélgetés Takács Imrével], *Magyar Hírlap*, 2007. szept. 22., 18.

[2] Erről is l. még a következő alapos cikket: Somlyódy Nóra: *Múzeumigazgató-menesztés:* Virtuális iparművészeti, *Magyar Narancs*, 2007. szept. 24.

[3] Ennek a kommunikációs stratégiának a jogi és morális visszásságára a *Magyar Hírlap* egyik cikke igen határozottan hívta fel a figyelmet, mondván, illetve kérdezvén: „Miért nem várja meg a szaktárca, mielőtt ismét vádakkal illeti a volt főigazgatót, Takács Imrét, hogy befejeződjék a munkaügyi bíróságon indított pere?" Ferch Magda: *Főigazgatói kinevezés: háttérben a szaktárca, Magyar Hírlap*, 2007. nov. 22., 19.

[4] Ezt és a múzeum működésének egyéb sikereit Takács Imre a múzeum dolgozóihoz intézett, s később a sajtóban közzétett búcsúbeszédében is összefoglalta: Takács Imre: *Végszó, Élet és Irodalom*, 2007 (51. évfolyam), 37. szám; ebből a beszédből egyébként idézett a *Magyar Hírlap* is: *Ahogyan a leváltott főigazgató látja, Magyar Hírlap*, 2007. szept. 7., 18.

[5] Az ügy összefoglalására l. Miklósi Gábor: *Kincsesládák, Manager Magazin*, 2006, 12. szám.

[6] Szemere Katalin: *Az igazgatók kiállítása, Népszabadság online* (www.nol.hu), 2007. szept. 1.

[7] Somlyódy Nóra: *Múzeumigazgató-menesztés:* Virtuális iparművészeti, *Magyar Narancs*, 2007. szept. 24.

[8] Zalka Szilvia: *Luxemburgi Sigismundus, te drága!, Magyar Nemzet*, 2006. okt. 11., 15.

[9] P. Szabó Ernő: *Születésnap Van Gogh-képekkel*, Baán László főigazgató a Szépművészeti Múzeum centenáriumáról, a látogatóbarát közgyűjteményről, *Magyar Nemzet*, 2007. okt. 11., 15.

[10] A beszélgetés a Kossuth Rádió *Közelről* című műsorában hangzott el, 2007. szept. 7-én, 16.38-kor; az interjút Gellért András készítette.

[11] A beszélgetés a Kossuth Rádió *Közelről* című műsorában hangzott el, 2007. szept. 6-án, 16.36-kor; az interjút Gellért András készítette.

[12] A per 2007. december 17-i lezárásáról – a Takács jogi képviselőjétől, az Ernszt és Tóth Ügyvédi Irodától származó információ alapján – hírt adott: FM: *Baán elnézést kért Takácstól, Magyar Hírlap online* (www.magyarhirlap.hu), 2007. dec. 21.

[13] Erről a problémáról l. még Földes Gábor: *Parasztvakítás lett a sztárkiállításokból?, index.hu*, 2007. okt. 19.

[14] Mint például az eddig idézett mellett: [Válasz a kérdésre: Fenyegete túlkínálat a múzeumi kiállítások piacán?], *Múzeumcafé*, 2007. október 17.; Fáy–Hanthy: *Villanyoltás előtt*, *Magyar Nemzet Magazin*, 2008. jan. 12., 34.

[15] Baán László a következőket mondta: „megvizsgáltam, hogy 2004 előtt a Szépművészeti hány képet adott kölcsön Olaszországnak, és hányat kért vissza. 15 évre visszamenően közel 100 olasz kiállításra mintegy 200 műtárgyat kölcsönzött a Szépművészeti Múzeum. Ennek cserébe, hát, kérdésként feltehetném, nehéz lenne kitalálni, hogy hány képet kért vissza, hogy a budapesti közönségnek bemutasson olasz műveket. Nullát, tehát egyet sem..." A beszélgetés a Kossuth Rádió *Közelről* című műsorában hangzott el, 2008. január 14-én, 17.15-kor. Az interjút Ács Gábor készítette.

[16] Csak néhány példa. Olaszországból kölcsönzött művek voltak Roberto Barni műveinek kiállításán (1997. október-1998. január), vö. Bulletin de Musée des Beaux-Arts, 88–89., 1998., 252., valamint a következő tárlaton is: Alberto Savinio 30 festménye olasz gyűjteményekből (2000. január-március), vö. Bulletin de Musée des Beaux-Arts, 95., 2001., 239. A Szépművészeti Múzeum bulletinjét áttanulmányozva azonban több, Baán kijelentését cáfoló példára is rá lehet még bukkanni.

[17] Ferch Magda: *Múzeumi hideg zuhany* [Beszélgetés Takács Imrével], *Magyar Hírlap*, 2007. szept. 22., 18.

[18] Erről l. a következő cikkhez tartozó keretes anyagot: Somlyódy Nóra: *Csikágótól a Hősök teréig*, Portré Baán Lászlóról, a Szépművészeti Múzeum főigazgatójáról, *Magyar Narancs*, 2007. november 1., 12.

[19] A *Sigismundus – Rex et imperator* című kiállítás megkapta a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Bizottságának Opus mirabile-díját, amelyet az előző év legjobb kiállításainak ítélnek oda. Az erről szóló tudósítást l. *Magyar Hírlap*, 2007. szept. 21., 19.; az egy héttel későbbi híradás idézi is a méltatás szövegét: FM: *Egyfontosok, kiállítások, és díjazottak*, *Magyar Hírlap*, 2007. szept. 28., 16.

[20] Végh János a kiállításról írott, rendkívül elismerő, tanulmányértékű szakkritikájában például így fogalmazott a katalógusról: „A bemutatóhoz pompás katalógus illeszkedett, olyan, amelyik állja a versenyt a hasonló vállalkozások bármelyikéhez megjelentetett kötettel. Terjedelmével, kifogástalan illusztrációival, a szerzők között a külföldiek szerepeltetésének arányával pedig túllép mindenen, amit eddig Magyarországon láthattunk. (A továbbiakban gyakran fogok rá hivatkozni, végtére is ez a legmaradandóbb az egész kiállításból, ezzel fognak polemizálni, akik valamelyik ez alkalommal született megállapítással szembe kívánnak szállni.)" Végh János: *Sigismundus rex et imperator*, *Művészettörténeti Értesítő*, 56. kötet, 2007. 1. szám, 149.

[21] Takács Imre felmentésének egyébként külföldi visszhangja is volt, ráadásul egy olyan cikkben, amely Takács pozitívan méltatott tevékenységét Baán működésének kontrasztjában mutatta be: Andrew Princz: *Sacking of Budapest museum director sparks a debate on management styles, Imre Takács has been dismissed by the Ministry of Culture after just 18 months, The Art Newspaper,* No. 185, November 2007. 44.

[22] Ezt az összefüggést már fölvillantotta: Somlyódy Nóra: Csikágótól a Hősök teréig, Portré Baán Lászlóról, a Szépművészeti Múzeum főigazgatójáról, *Magyar Narancs,* 2007. nov. 1., 12.

[23] Takács egy közép-európai iparművészeti központ működésének tervezetét dolgozta ki: Ferch Magda: *Tervek vannak, pénz viszont nincs, Magyar Hírlap online* (www.magyarhirlap.hu), 2007. júl. 26.; erről a tervről Andrew Princznek a 21. jegyzetben hivatkozott cikke is említést tesz. A tervek részletesebb bemutatását l. még Prékopa Ágnes: Koncepció, feltételes módban, *Műértő,* 2007. okt., 1. és 4.

[24] Pest megyéből mindössze két múzeum jutott támogatáshoz, a Szépművészeti mellett még a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum kapott 2,35 milliárdot forintot. A Szépművészeti Múzeum kiemelt támogatásának az adatait l. a következő cikkhez tartozó keretes anyagban: Somlyódy Nóra: *Csikágótól a Hősök teréig,* Portré Baán Lászlóról, a Szépművészeti Múzeum főigazgatójáról, *Magyar Narancs,* 2007. nov. 1., 12. Az adatokat közölte még: *Múzeumcafé,* 2007. október, 7. A Szépművészeti Múzeumtól frissen alapított lap egyébként Baán László kommunikációs stratégiájának új eleme; ehhez aprócska, de jellemző adalék, hogy – a magyarországi folyóirat-kultúrában szokatlan módon – a beköszöntőt nem a lap felelős szerkesztője, hanem a szerkesztőbizottság (Baán László, Rockenbauer Zoltán, Török László) jegyezte névvel.

[25] Ezt érzékelteti a következő, álnévvel jegyzett publicisztika: Csók: István [sic!]: *Adjunk egy pofont, Műértő,* 2008. jan., 2.

[26] Mélyi József: *Múzeumügyi értesítő, Élet és Irodalom,* 2007. (51. évfolyam), 37. szám. Vö. még Mélyi újabb cikkével: *A reneszánsz perspektíva, Mozgó Világ,* 2008. 3. szám, 115–118.

[27] Ennek a folyamatnak az értékelését l. Ébli Gábor: *Múzeum és pénz.* Kultúra és ökonómia találkozása a boncasztalon? = Uő., *Az antropologizált múzeum.* Közgyűjtemények átalakulása az ezredfordulón, Typotex, Bp., 2005. 122.

[28] „A kapcsolatait ügyesen mozgató új menedzser-főigazgató skrupulusok nélkül formálta a múzeumot a saját képére [...] és hallgattatta el a belső ellenzék hangját. Ahogy korábban másutt, úgy egy idő után itt is minden út rajta keresztül vezetett: »Nem történik mindig az, amit én szeretnék, de olyan nem történhet, amit nem szeretnék.«" – Somlyódy Nóra:

Csikágótól a Hősök teréig, Portré Baán Lászlóról, a Szépművészeti Múzeum főigazgatójáról, *Magyar Narancs*, 2007. november 1., 13.

[29] Erről l. részletesebben a 16. jegyzetben idézett cikket.

[30] „A múzeum állami támogatása az elmúlt években folyamatosan csökkent: 2005-ben 648, 2006-ban 598, 2007-ben 585 millió forint volt, miközben drasztikusan emelkedtek a közüzemi költségek." Ferch Magda: *Tervek vannak, pénz viszont nincs*, *Magyar Hírlap online* (www.magyarhirlap.hu), 2007. júl. 6.

[31] Erről a folyamatról, illetve a minisztérium bejelentéseiről l. Hamvay Péter: *Maguk szabhatják a szűkebb kabátot*, *Népszava online változat* (www.nepszava.hu), 2006. nov. 27.

[32] Sz. E.: *Ipari kémkedés*, *Népszabadság*, 2007. nov. 9.

[33] Ludassy Mária: *Szomorkodunk*, *Élet és Irodalom*, 2007. nov. 16. (51. évfolyam, 46. szám), 13.

[34] A Takács Imrét más vonatkozásban, művészettörténészként is elismerően említő cikkek közül l. még: Ferch Magda: *Szezám, tárulj!*, *Magyar Hírlap*, 2007. szept. 25., 20.; Ferch Magda: *Európa, a nagy műhely*, *Magyar Hírlap online* (www.magyarhirlap.hu), 2007. okt. 2.

[35] Ezt példázza a *Népszavá*nak felmentésről hírt adó cikke, amelyben a Takács mellett érvelő és a leváltást érthetetlennek minősítő két személynek, Réti Lászlónak, a múzeum baráti köre elnökének és Lovag Zsuzsának, a múzeum korábbi főigazgatójának a véleményét idézik: *Derült égből érkezett a hirtelen leváltás*, *Népszava*, 2007. szept. 6., 8.

[36] „Bár a szakmabeliek hozzáállása érthető, nem biztos, hogy szerencsés ilyen leegyszerűsítéssel kezelni a kérdést. Ismeretes [sic! – Sz. M.]: Takács Imre a Zsigmond királyról szóló kiállítás rendezésekor olyannyira a szakmaiságot helyezte előtérbe, hogy kevés figyelem jutott a szállítási költségekre, így a botrányt elkerülendő, a luxemburgi fél vállalta a harmadik országokból kölcsönzött műtárgyak hazaszállítását, a magyarországi gyűjteményekből kölcsönzött művek visszajuttatásáról pedig pótlólagos források felhasználásával a szaktárca gondoskodott." Sashegyi Zsófia: *Aláírásgyűjtés Takács Imre mellett*, *Magyar Nemzet*, 2007. szept. 1., 14. Ezzel a megjegyzéssel egyébként az országos napilapok közül a Magyar Nemzet minősíthető az ügyben a leginkább egyoldalúnak és elfogultnak. Mert ugyan a *Népszava* is tényként említi a pénzügyi szabálytalanságokat mint a felmentés okát és azt, hogy vizsgálat indult Takács ellen „korábbi munkakörében" – ilyet ugyanis, hogy ti. kifejezetten ellene indult volna vizsgálat, még a *Magyar Nemzet* cikkei sem állítottak – ám a későbbiekben, ahogy ezt már idéztem, a lap megszólaltatott más álláspontokat is: Hamvay Péter: *Állásfoglalás az Iparművészetiben*, *Népszava*, 2007. szept. 1., 6. Vö. még a további híradásokkal: ZSZ: *Petíció a leváltott*

főigazgatóért, Magyar Hírlap, 2007. szept. 1., 19.; Szemere Katalin: *Az igazgatók kiállítása, Népszabadság*, 2007. szept. 1., 9.

[37] L. a 12. jegyzetben megadott cikket.

[38] L. a 10. jegyzetben megadott interjút.

[39] Halász János képviselő (Fidesz) három kérdését 2007. szept. 12-i dátummal nyújtotta be (K/3794/1; K/3795/1; K/3796/1). Erre Hiller István miniszter egyetlen, összevont választ adott 2007. október 1-jén (iktatószám: 27730-1/2007).

[40] Hogy itt egy globálisabb, máshol is jelenlévő dilemma veszélyesen egyoldalú felbukkanásáról van szó, azt jól példázza a Német Művészettörténészek Szövetségének 2005-ös memoranduma, amely veszélyesnek tartja a művészettörténeti kompetenciát nem igénylő, a múzeumi hátországtól elszakadó, „projekt- és eseményjellegű kulturális aktivitásokat"; a dokumentumból bő kivonatot közöl magyar fordításban: *Ars Hungarica*, 2005., 1. szám, 48-54.

[41] A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Bizottsága állásfoglalásának a szövegét l.: *Tiltakozik a művészettörténész- és muzeológussszakma, Magyar Hírlap*, 2007. szept. 13., 16. Az aláírók a következők voltak: Galavics Géza, Beke László, Eörsi Anna, Farbaky Péter, Jávor Anna, Kelényi György, Kovalovszky Márta, Lövei Pál, Marosi Ernő, Mikó Árpád, Nagy Ildikó, Passuth Krisztina, Pataki Gábor, Szakács Béla Zsolt, Szilágyi András, Tímár Árpád, Zwickl András

[42] Ezt az is mutatja, hogy Marosi Ernő akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke más, számára rendelkezésére álló fórumokon is hangot ad véleményének, így a CIHA, a művészettörténészek nemzetközi bizottsága budapesti ülésén is félreérthetetlenül célzott az esetre: FM: *A művészettörténet-írás nemzetközi iskolája, Magyar Hírlap online* (www.magyarhirlap.hu), 2007. nov. 22.

[43] „A Magyar Tudományos Akadémia társadalomtudományi alelnökének véleménye fontos, de nem tekinthető irányadónak." Dr. Hiller István válasza Halász János országgyűlési képviselő írásbeli kérdésére, Budapest, 2007. okt. 1. Iktatószám: 27730-1/2007; Hogy ez a kommunikációs stratégia mennyire nem bizonyult hatékonynak, azt jól mutatja Martin Józsefnek a cikke, amely éppen azért minősíti igencsak indignált módon a minisztérium tevékenységét, mert tökéletesen figyelmen kívül hagyta és hagyja a szakma állásfoglalását: Martin József: *A szakmával vagy nélküle, Vasárnapi Hírek*, 2007. nov. 4., 8.

[44] Erről l. az Ujváryval készített interjút: Molnár Pál: *Szellemi végek, Heti Válasz online* (www.hetivalasz.hu), 2004. máj. 20.

[45] Erről hírt adott a *Népszava*, a korábbi főigazgató Lovag Zsuzsa nyilatkozatát idézve, amely szerint „az Iparművészeti Múzeum igazán megérdemelné, hogy szakmai felkészültségét, emberi kvalitásait tekint-

ve méltó személy töltse be az intézmény főigazgatói posztját. Véleménye szerint Takács Imre pályázatához a többi jelölt nem hasonlítható". *Ismét pályázik az Iparművészeti felmentett igazgatója, Népszava online változat* (www.nepszava.hu), 2007. nov. 15.; l. még a *Magyar Hírlap* híradását: *Magyar Hírlap online* (www.magyarhirlap.hu), 2007. nov. 9. A közalkalmazottak állásfoglalása a következő volt: a 71 szavazatból, 3 tartózkodás mellett 51-et kapott Takács Imre, a végül kinevezett Renner Zsuzsa 5 szavazattal a harmadik helyen végzett.

[46] Renner Zsuzsa szavait idézi Szablyár Eszter: *Az ipar: mágnes, Népszabadság online* (www.nol.hu), 2007. dec. 4.

[47] Rostás Péter: *A „szunnyadó múzeum"*, Száz éve nyílt meg a Fővárosi Múzeum, *Holmi*, 2007. 12. szám, 1575.

[48] Ezt a véleményt egyik első reakciójában Marosi Ernő így fogalmazta meg: „Magyarországon elterjedt az a téveszme, hogy aki művészettörténészként megfelelő, nem lehet jó menedzser. [...] Takács Imre, az Iparművészeti Múzeum leváltott főigazgatója olyan kitűnő kutató, aki másfél év alatt hat nagyszabású kiállítással bizonyította, hogy kiváló menedzser is. Értesüléseim szerint közel járt ahhoz is, hogy szponzorok bevonásával megoldja az intézmény legnyomasztóbb problémáját, és megkezdje a Lechner Ödön tervezte épület aggasztó állapota miatt szükségessé vált rekonstrukciót." Ferch Magda: *Miért teszik tönkre az Iparművészetit?, Magyar Hírlap*, 2007. szept. 7., 18.

HELYZETKÉP, 2007

Kerekasztal-beszélgetés a kortárs magyar képzőművészet helyzetéről

A Képzőművészek Batthyány Köre rendszeresen áttekinti, véleményezi a kultúra területén történteket, különös tekintettel a kortárs képző- és iparművészet sajátos helyzetére, és javaslatokat fogalmaz meg a szakmai nyilvánosság számára. A *Helyzetkép 2007*-ben riasztó megállapításokat és számadatokat olvashatunk. A többi között azt, hogy az előző évekhez képest radikálisan csökkent az NKA szakmai kollégiumainál megpályázható támogatás, a oktatási és kulturális minisztérium által a szakmai szervezetek működésére juttatott támogatás, s hogy a fentiek miatt „a polgári társadalmakra jellemző civil, szakmai szféra a megszűnés határára került, oda, ahová az 1949-re kialakított diktatúra juttatta elődeinket"...

A *Helyzetkép 2007* megjelenése kapcsán Stefanovits Péter (STP) grafikusművész, a Magyar Grafikáért Alapítvány elnöke, a Képzőművészek Batthyány Köre elnöke, M. Novák András (MNA) festőművész, a Szinyei Merse Pál Társaság elnöke és Szemadám György (SZGY) festőművész, a Magyar Festészetért Alapítvány elnöke ült le a képzeletbeli kerekasztal mellé, hogy a kortárs magyar képzőművészet világának legfontosabb problémáiról, azok kialakulásának előzményeiről és a megoldás lehetőségeiről beszélgessünk.

SZGY: Kezdjük el az ősidőktől, beszéljünk az utolsó tíz évről, vagy menjünk még jobban vissza az időben? Azzal kezdeném, hogy akárhány kultuszminiszter volt...

MNA: Hadd kezdjem én! Azért ragadnám magamhoz a szót, mert egy időben a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének elnöke voltam, s még korábban volt némi szerepem a Művészeti Alap átszervezésében. Menjünk vissza a rendszerváltás pillanatáig, amikor különböző tárcák, szervezetek harcoltak a gazdátlanná váló vagy annak tűnő javakért. A kádári időszakban, s még előbb a Művészeti Alap minden negatívuma ellenére komoly szerepet játszott a kortárs művészek életében, kötelezettségeket teljesített mintegy hatezer alkotóval szemben. A rendszerváltás után a különböző kormányzatok újra és újra megígérték, hogy rendezik a jogszabályokat a nyugdíj, az adó vagy éppen a festőeszközöket forgalmazó cégek tulajdonjogát illetően, de az ígéretek rendre ígéretek maradtak. Egy pozitívum volt, amikor létrehozták a Nemzeti Kulturális Alapot, s különböző kazetták, CD-k, stb. eladásából származó, ide irányított járulékokkal biztosították számára azt az összeget, amelyet azután vissza lehetett forgatni a művészet világába. Akkor vetődött föl komolyan a Művészeti Alap körüli problémák rendezésének lehetősége is, de az idő múlása, a kormányok váltakozása miatt azonban minden ígéret teljesítetlen maradt. Önmegvalósító, kontraszelektált kollégák kerültek pozícióba, kialakult egy látszatszervezet, a Patyomkin-modell szerint. Ez volt, lett a MAOE. A lényeg: a művészek nem privilégiumokat akarnak, hanem azt, hogy a kortárs művészet kerüljön ki abból a légüres térből, amibe a rossz érdekérvényesítő képessége miatt került, nem fejni akarják, hanem arra kívánják figyelmeztetni az államot, hogy amíg ki nem alakul egy működőképes magánmecenatúra, addig teljesítenie kell a kötelességét. Ennek hiányában a művészet végletesen kiszolgáltatott állapotba kerül, hiszen elveszítette minden, korábban létező jogosultságát. A művészet világában régen saját adórendszer volt érvényben, ez éppen úgy elveszett, ahogyan megoldatlan a műteremlakások ügye is. A műteremlakások döntő része mára az önkormányzatok

tulajdonában van, de a bérlőkijelölés joga a Magyar Alkotóművészeti Közalapítványé, a műterembérek az egekig nőttek, és valódi „tulajdonosi" eszközök híján nem várható érdemi változás...

SZGY: A műteremkérdéshez csak annyit, hogy egy részüket már régen nem művészek lakják. De menjünk az elejére! Annál is inkább, mivel a történet, ami a kortárs magyar művészet világában, a mecenatúrában lejátszódott az utóbbi évtizedekben, annyira nem tiszta, hogy tulajdonképpen minden új kultuszminiszternek el kellett (volna) magyarázni a művészvilág felépítését, s egyáltalán nem biztos, hogy e magyarázatot megértették volna... Például azt, hogy a második világháború előtt számos művésztársaság működött Magyarországon, amelyek gyakran összefonódtak, amelyeknek komoly támogatóik voltak, s amelyeknek nemcsak szakmai rangjuk, de vagyonuk is volt. A fordulat éve, 1948 után ezeket sorra megszüntették, létrehoztak egy másik rendszert, amely áttekinthető volt...

STP: ...mint a diktatúra...

SZGY: ...igen, a rendszeren keresztül minden alkotót ellenőrizni lehetett, de voltak a szisztémának jó oldalai is. Ha az Alap tagja voltál, ez benne volt a személyi igazolványodban, és nem vittek el közveszélyes munkakerülésért. A művészek dolgoztak, az Alapon belül létrejött egy vagyon, amelyből működtetni lehetett a szociális szférát. Az alsó határ az Alap-tagság volt, egy szinttel följebb helyezkedett el a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetsége, amelynek sok elismert, díjazott művész tagja volt. Az aczéli három „T" rendszerében vékony volt a tiltott és vékony a támogatott művészet rétege, a művészet nagy része a tűrt kategóriába tartozott. A szervezeti forma, a hatalmi rendszer, amelyen belül a művészet létezett, fordított piramishoz volt hasonlítható. Néhány tucatnyira becsülhető azoknak a művészeknek a száma, akik a hetvenes években milliókat kerestek, minden támogatást megkaptak a hatalomtól, néhány

száz volt azoknak az alkotóknak a száma, akik a szövetség aktív tagjaiként élték életüket.

PSZE: Mikor lett a néhány száz szövetségi tagból kétezer?

SZGY: A rendszerváltás után. Addig a néhány száz alkotót a szövetségen keresztül könnyen figyelemmel lehetett kísérni, a szakmát kézi vezérléssel lehetett irányítani. És a hatalom, elsősorban Aczél György nagyon ügyes volt a manipulálásban. Mi a rendszerváltozás után úgy éreztük, hogy ez a rendszer értelmetlen, fenntartása a továbbiakban lehetetlen. Éppen ezért demokratikus alapon szerettük volna rendezni az ügyeket, kicsit modellként tekintve a második világháború előtti helyzetet. Hasonlóan gondolkodott Németh Lajos professzor is, támogatta törekvéseinket, sokan egyenesen úgy gondolták, ő lehet a változás folyamatának egyik főszereplője, de gyógyíthatatlan betegsége következtében sajnos nagyon korán távozott közülünk. Sok igaztalan vád ért akkor bennünket, elsősorban az, hogy szétverjük a „jól működő" struktúrát. De természetesen nem ez volt a cél, hanem az, hogy ne mások formálják kívülről belenyúlva, hanem maga a művésztársadalom alakítsa ki értékrendjét. A Festőtársaságban akkor jó néhányan úgy gondoltuk, hogy a dolgokat belülről lehet megváltoztatni. De a Horn-kormánnyal visszajöttek a művészeti közéletbe olyan emberek, akik visszafordították a folyamatot. Ezért hoztuk létre a Magyar Képző- és Iparművészeti Társaságok Szövetségét.

PSZE: Néhány év alatt több mint harminc művésztársaság szerveződött. Kik indították el a folyamatot?

SZGY: A grafikusok adták nekünk a példát, a festők társasága alakult meg utoljára.

STP: Különféle alapon szerveződtek a társaságok, a legtöbb műfaji, technikai alapon, de van közöttük több olyan is, mint például a Belvárosi Művészek Társasága vagy az ART 9 Ferencvárosi Művészek Egyesülete, amely topográfiai alapon szerveződik, vagy mint a Folyamat Társaság, amely

közös szemléleti alapot föltételez. Ebben a sokféleségben a garanciát, a minőség, az etika érvényesülését pedig a szervezetekben részt vevő művészek jelentik, a rendszer működőképességét pedig a pluralizmus iránti elkötelezettség biztosítaná... A jó tíz évvel ezelőtti állapotok a demokratikus, igazságos keretek megteremtésében is komoly eredményeket hoztak, az elmúlt évek és a mai viszonyok viszont csak a kiszolgáltatottságunkat növelik. Ugyanakkor, mondhatni túlélték a jelen pillanatban szinte tetszhalott állapotba került művésztársaságokat olyan intézmények, mint a Képző- és Iparművészeti Lektorátus, amelyet nem szüntettek meg a rendszerváltozás után, s most a Magyar Művelődési Intézetbe tagolódva éli élete újabb gyermekkorát. Még mindig él az „Ó" Szövetség, amelyet 1949-ben szovjet példára hoztak létre, igaz, mára ez is lesüllyedt a kis szervezetek szintjére. A fentiek után egyébként nem is olyan csodálatos, hogy a miniszterek nem képesek megérteni a logikát a kortárs művészet körül kialakult szervezeti struktúrában.

PSZE: Újra és újra abban az összefüggésben vetődik föl a kortárs művészek egy részének körében a Szövetség, hogy 1949-ben szovjet mintára alapították, miközben az ugyanakkor, ugyanolyan példa alapján létrehozott Írószövetség létezését éppen az ellenkező előjellel emlegetik. Mi ennek az oka?

SZGY: Természetesen nem a tagokkal van baj, sőt formálisan például én is tagja maradtam a szövetségnek. A lényeg az, hogy mások a hagyományok. Az Írószövetség a kemény időkben is kiállt progresszív dolgokért, a hatalom szemében ők voltak a rossz fiúk. A képzőművészeti szövetség vezetői viszont csinovnyikok voltak, a hatalom engedelmes szolgái.

STP: A magyar írók egy részének progresszív magatartása a két világháború közötti időszakban éppen úgy megfigyelhető volt, mint 1956 előestéjén, vagy éppen a rendszerváltozás előtti években. Erjesztőerőt jelentett a JAK is, egy ideig a *Mozgó Világ* is – 1983-as lefejezésének óriási vissz-

KÉRI ÁDÁM: 2001/11/IX.
2001, elektrografika

hangja volt. A magyar írótársadalomra a megosztottság igazából a legutóbbi évtizedben lett jellemző.

MNA: Lényeges a különbség a két terület között. A kortárs művészetben nagyon komoly szándék volt a demokratikus alapon történő, az értékek pluralitásának elvét hangsúlyozó újjászerveződésre, és komoly ígéreteket is kapott. Ehelyett a régi szövetség mára tökéletesen kiszolgáltatott helyzetbe került, de megtorpant a Társaságok Szövetségének a lendülete is.

PSZE: Már-már ellehetetlenült mára a kortárs magyar művészet legtöbb intézménye. Mi ennek elsősorban az oka?

MNA: A művész ide is, oda is kacsint, állhatatlan, képtelen határozottan letenni a voksát valami mellett. Az állam látja ezt, és kijátssza az alkotókat egymás ellen.

SZGY: Szerintem nem ez a helyzet. Az államnak annyira mindegy minden, hogy ha éppen arra van szükség, ide is,

oda is lök 5–10 milliót. A képzőművészek érdekérvényesítő képessége nagyon rossz.

STP: Ezzel nem értek egyet. Öt–tíz évvel ezelőtt jogos igényünk volt, hogy a minisztériumnak észre kell vennie, hogy más szelek fújnak, mint régen, hogy más szisztémára van szükség. Pontosabban maga a szisztéma lényegében létre is jött, de annak valódi működtetéséhez pénzre, támogatásra van szükség. Ne feledjük, a sokat áhított „európai modellt" hoztuk létre, a civil társadalmat, annak szerkezetét állítottuk újra fel e területen. Az utóbbi évek központosítása, a pénzek elvonása, a támogatás minimálisra csökkentése értékes csoportosulások feloszlásához, az alkotótevékenység visszaeséséhez vezet. Márpedig a kortárs magyar képző- és iparművészet támogatása 2007-re radikálisan lecsökkent. Egyedüli, kézzelfogható állami formája a támogatásnak az 1994-ben létrehozott NKA, de az utóbbi években egyre több problémát jelent működése. A miniszter gyakran nevez ki külső, „ejtőernyős" elnököket a szakmai kollégiumok élére, a módosított működési szabályzat szerint szavazati joga van a minisztériumi képviselőnek is, a pénzügyi megszorítások miatt minisztériumi alkalmazottakat egyszerűen áttesznek az NKA-hoz. Egyre kevesebb a pénz amiatt, hogy kiemelt nemzeti rendezvények, intézmények (például műcsarnoki vagy velencei biennálés programok) számára a képzőművészeti kollégiumtól vonnak el pénzt, ahelyett, hogy az OKM költségvetésében biztosítanának megfelelő összeget e célokra. 2003 óta az NKA kollégiumaitól 7-8 milliárd forintot vontak el oly módon, hogy a pályázati összegek egy részét csak a következő évben fizetik ki, ezzel mintegy „eltüntetve" egy évet. Ezzel a módszerrel a Képzőművészeti Kollégium mintegy 400 millió forintot veszített, amit jól tükröz, hogy az alkotói támogatások maximális összege a 2002-es 1 millió forintról mostanra átlagosan 300 ezer forintra csökkent. Ezek olyan nagyságrendű elvonások, amelyek romboló hatásúak.

SZGY: Mondok egy példát az összehasonlításhoz. A Magyar Mozgókép Alapítvány Animációs Kollégiuma elnökeként rálátásom van arra is, hogy milyen remek animációs filmek születnek, köztük sok jó képzőművészeti vonatkozású is. Nos, a múltkoriban Jankovics Marcell kifakadt, hogy milyen kevés támogatást kap e terület, annyit, amennyi az augusztus 20-i tűzijátékra jutott, azaz 200 milliót. Ezzel szemben a háromszáz tagot tömörítő Magyar Festők Társasága csak néhány százezer forintot kapott szakmai programjaihoz. Ennek tükrében kézből meg tudom kontrázni az olyan állításokat, amelyek szerint a kortárs képzőművészek a háttérben mutyiznak, s ezért olyan hallgatagok.

STP: Ha olykor hallgatagnak tűnnek is, most valóban nem hallgathatnak, mert friss ügyek vannak, amelyek sokszor ijesztőbbek, mint a korábbiak. Fenyegető például, hogy zuhanásszerűen csökken a művészeti folyóiratok támogatása. Rettenetes, hogy 150 millió forintot vontak el az NKA Képzőművészeti Kollégiumától. De az is szomorú tény, hogy a képzőművészeti könyvkiadást alig tízmillióval, a gyűjteményfejlesztést alig 20 millióval támogatják, miközben meghívásos egyéni alkotói pályázatra akár 10 milliót is adhatnak testületi döntések mögé bújtatva az elvtelen adakozást. A szakkollégium korábbi önállósága korlátozottá vált, nemegyszer közvetlen politikai instrukciókat teljesítve…

SZGY: Nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, hogy Magyarország talán az egyetlen a régióban, ahol csak formálisan létezik kortárs művészeti múzeum, hiszen a budapesti intézmény csak egy vékony szelet bemutatására vállalkozik. Nem tudok a fővárosban olyan helyet javasolni, ahol például megrendeznének egy nagy, reprezentatív kortárs művészeti kiállítást Kodály Zoltán születésének 125. évfordulójára. A Műcsarnok homlokzatán ugyan az olvasható: A Magyar Képzőművészetért, de egy hasonló tárlat oda biztosan nem férne be. Márpedig az alkotók számára az ilyen reprezentatív tárlatok, a róluk szóló írások sokat jelentenek.

E tárlatok hiánya azt jelenti: elveszik a megmutatkozás lehetőségét. A Vigadó Galéria volt az utolsó olyan fórum, ahol az új, kvalitásos művek a közönség elé kerülhettek mindenféle kurátori előítéletek, illetve mögöttes gondolatok nélkül.

MNA: Egyidejűleg hihetetlen bősége is tapasztalható a kiállításoknak, nem győzzük megnézni őket. De ez egyfajta anarchikus bőség. A kiválasztódással van baj. A művésztársadalomban kialakult egyfajta hiányérzet, amely szerint az állam, illetve annak specifikus intézményei csak szűk csoportokat menedzselnek olyan módon, ahogyan azt a nyugati országokban tapasztaljuk. Az egyik oldalon dőlnek a művészek az egyetemekről, a másik oldalon nem alakult ki a kiválasztódás módja. Persze vannak olyan intézményvezetők, intézmények, amelyek „mások", mint amilyennek a hatalom elképzeli őket, ilyenkor rövid úton megszabadulnak tőle, amire jó példa az értékes és önálló szakmai program mentén működött Ernst Múzeum és szellemi műhelyének felszámolása szakmaközi egyeztetések nélkül, „takarékossági megfontolások" alapján. Ugyanakkor hiányzik a szakmai kontroll azoknál az intézményeknél, intézményvezetőknél, kurátoroknál, akik alig látogatott kiállításokat hoznak létre rendre egy-egy szűk, a nemzetközi trendekre figyelő, de többnyire az eredetiséget nélkülöző művészcsoporttal együttműködve.

MNA: Ezek a kurátorok függetlenítik önmagukat mindenkitől, s a magyar állam meg is engedi, hogy önjáróak legyenek. Engem mint magyart nagyon sért, hogy például a Velencei Biennálé magyar pavilonjában képtelenség volt valakit a hazai művészvilágból bemutatni, pedig tudnék mondani jó néhány olyan művészt, aki legalábbis csereszabatos, akiknek a műveit kiállíthatták volna 2007-ben. De úgy tűnik, a kultúra jelenlegi irányítóiból hiányzik az a jó értelemben vett nemzeti érzés, hogy ezeket prezentálják. Így alakul ki a kurátori diktatúra, az „én legyek híres, én jussak be nemzetközi kurátori világ legalább külső köreibe" gondolata.

SZGY: Amikor pályakezdő művész voltam, találkoztam Mezei Ottóval. Az általad mondottakra ő az egyik kiváló ellenpélda, úgy fogta föl saját szerepét, mint a művészet zászlóvivője. De ilyen volt Frank János is. Azután jött egy új trend, az a generáció, amelynek tagjai azt mondták: Itt a Second Hand zászlócska, kezdődik a számháború, aki ezt elfogadja, az az én emberem. Ma már újabb generáció van jelen, amikor művek egész sora jön létre az ilyen-olyan kurátorok instrukciói alapján. Nagy tragédiákat nem okozott ez, de néhány sorsot azért tönkretett. Igaz, ketten hatvanévesek vagyunk a beszélgetők közül, egyikünk még öregebb, de én évente elmentem az Ernst Múzeumba, a Derkovits-ösztöndíjasok kiállítására. A kiállított harminc közül általában öt olyan művet látok, amelyet egyáltalán hajlandó vagyok képzőművészetként elfogadni. Szeretem az intermediális dolgokat, magam is csináltam performanszt. De amikor ennyire eltorzultak az arányok, az elfogadhatatlan. A magyar képzőművészet erőssége mindig is a sokszínűség volt.

PSZE: Legpikánsabb a fentiek tükrében az, hogy a Velencei Biennálé története során éppen most kapta meg a legjobb nemzeti pavilonnak járó Arany Oroszlánt, miközben itthon szinte minden művészeti és sajtófórum élesen bírálta a produkciót...

MNA: Minek a jele ez? Nem valamiféle manipulációs folyamat eredménye?

STP: Akár egy színházi dramaturgiát, úgy látom ezt, milyen érdekes, hogy éppen most jött az Arany Oroszlán! Egyébként az utóbbi évtizedben Kicsiny Balázs munkáit kivéve gyenge és érdektelen volt a velencei magyar pavilon. S nemegyszer a technika-központú alkotások kikapcsolva, bénán hevertek!

MNA: Megismétlem: bőven van olyan értékünk, amelyet érdemes lenne jelentős nemzetközi fórumokon bemutatni, hogy csak Földi Péter vagy Újházi Péter nevét említsem. Ezek a nevek azonban nincsenek benne a nemzetközi tren-

dekre figyelő kurátorok fejében. Vagy sohasem is voltak? Ha arra gondolok, hogy Csontváry máig nincs „megcsinálva", mindjárt az is eszembe jut, hogy ez újra és újra megismétlődő, tehát nem generációfüggő jelenség Magyarországon. A németek vagy az osztrákok vállalják a maguk művészeit, még akkor is, ha azok rosszabbak, mint mi vagyunk.

SZGY: Az mindenesetre, hogy a magyar műkereskedelem, galériahálózat kezd fölvirágzani, az emberek egyre gyakrabban vesznek műtárgyakat, jó dolog. Komoly értékek jönnek elő, gyűjtemények alakulnak. A másik oldalon viszont ott vannak azok a művészek, akik nem műveket készítenek, hanem kiállításokban gondolkodnak. A kétféle gondolkodás elválik egymástól. Van olyan szobrász, aki hangsúlyozza: kiállító, és nem köztéri szobrásznak tartja magát. Ezeket az ügyeket másként kell kezelni. Azt látom azonban, hogy egy-egy installációra elképesztő pénzek mennek el. Én azon hagyományos gondolkodású művészek közé tartozom, akik úgy vélik, hogy a műtárgy időtálló.

MNA: Vannak helyek, amelyek fontos szerepet tölthetnének be a kortárs magyar művészet értékeinek kiválasztásában, megmutatásában, de nem tesznek eleget feladataiknak, márpedig azok, akik nem a művek rangja alapján szervezik meg a kiállításokat, egyszerűen nem végzik el jól a feladatukat. Nemrégiben az egyik jelentős posztot elfoglaló intézményvezető kijelentette: Magyarországon csak tizenkét művész létezik. A másik azt mondta: mi nem vagyunk tehetségkutatók.

PSZE: Valóban, a kiállítóintézmények, galériák feladatáról szóló vélemények, származzanak azok művészektől, kurátoroktól, a kulturális tárca vezetőitől, zavarba ejtően eltérnek egymástól. Mindenesetre akkor tisztul a kép, ha a vélemények ütköznek egymással.

SZGY: Igen, csak nem egyenlő erővel szólalnak meg a vélemények. A Műcsarnok igazgatójáról például tudjuk, hogy valami hatalmas politikai erő nyomatékaként került

a felszínre, hiszen a pályázatot elbíráló szakmai zsűriben a minimális támogatottságot kapta. Mindenesetre nekünk, úgy tíz–tizenöt éve volt egy illúziónk, hogy lehet egyenlő eséllyel indulni. Kiderült, hogy nem. Az NKA-nak volt egy meghívásos pályázata, amiről csak utólag értesültünk, ahogyan arról is, hogy voltak, akik tízmillió forintot kaptak egy munka elkészítésére.

PSZE: A kialakult helyzetért nyilván nemcsak a hatalom vagy éppen a kurátorok a felelősek, hanem a művésztársadalom maga is. Hogyan látjátok, elsősorban miben?

SZGY: Három dolgot mondanék. Hagytuk, hogy azok a dolgok megtörténjenek a MAK-ban, amelyek eredményeként iszonyú pénzek mentek el. Amikor Kóka Tamás betette a lábát a MAK-ba, megkezdődött a romlás, és a művészek asszisztáltak hozzá. A kuratórium újraválasztásakor pedig, Székely Gábor égisze alatt senki nem háborodott föl, hogy önkényesen kicserélték a kuratórium művész tagjait. De azt is kudarcként éltem meg, amikor a Magyar Festők Társasága tagsága kilencven százaléka ígéretet tett, hogy támogatnak a reformok végigvitelében. Azután, amikor a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetsége közgyűlésén elmondtam a magamét, kiderült, ellenem szavaztak. A harmadik nagy csalódásom a szakmai szervezetekben akkor következett be, amikor Szenes Andrea a királyi tévénél 1997-ben egy tollvonással megszüntette mindazt, amit addig a vizuális művészetek szerkesztőségében létrehoztunk. Politikai irányzatoktól függetlenül háromszáz műsort készítettünk addigra, képzőművészet, fotó, építészet témakörben... Egy ember volt, Sinkó István, aki fekete keretes cikket írt akkor a *Műértő*be. A szakmát sajnos az jellemzi, hogy képtelen megőrizni a végvárait, sőt cserbenhagyja embereit.

MNA: Felelősek vagyunk abban, hogy amikor a minisztérium vezetői megkérdezték, „ki a művész?", nem voltunk képesek szelektálni, kidolgozni egy használható szempontrendszert. Ezzel magunk is nagy mulasztást követtünk

el, ami nehezíti a minőségi elvekre épülő demokrácia kialakítását. Néha valóban úgy tűnik, hogy a művészek jelentős része nem akarja a tisztulást, ha látja is a problémákat, nem tesz semmit a megoldásukért. Ezért garázdálkodhatnak olyanok, akik rajtunk, belőlünk élnek.

STP: Szerintem mindaddig jó irányba mentek a folyamatok, amelyek a társasági törvény megjelenése után a kortárs művészet világában elindultak, amíg az utóbbi években el nem kezdődött a radikális költségvetési elvonás. Ez alapjaiban veszélyezteti a szakmai önrendelkezés, önérvényesítés lehetőségét.

A Képzőművészek Batthyány Köre ez ellen minden fórumon igyekszik felemelni a szavát, többek között az évente felvázolt Helyzetkép közzétételével is. Ezzel együtt talán valóban nem tettünk meg mindent, hogy véleményünket többen megismerhessék…

PSZE: Ezt a célt kívánta szolgálni ez a kerekasztal-beszélgetés is. Mindhármatoknak köszönöm a részvételt.

Lejegyezte ***P. Szabó Ernő***

ÉRTÉK, MŰVÉSZET

A rövid cím mögött két témára szóló felkérés áll. Egyikük: A művészet alapértékeinek, tradícióinak megtartása, továbbélése, fennmaradása; másikuk a magyar képzőművészet európai beágyazódása és jelenléte a századfordulótól napjainkig. Ha a kettőt összevonjuk, egy állítást kapunk: az európai képzőművészetbe ágyazott magyar művészet érték; s egy igényt is: ez az érték megtartandó. Az alábbiakban az állítást és a kívánságot vizsgáljuk meg.

A magyar művészet kétségtelenül az európaiba ágyazott: intézményrendszere, mely tanulási, megélhetési, kiállítási és érvényesülési lehetőséget, a kulturális értékké válás feltételeit biztosította az alkotóknak-alkotásoknak, európai minták nyomán született a 19. században. A hazai mellett európai akadémiákon tanultak tovább a növendékek, Európa művészeti központjaiban állítottak ki, s nemcsak a nagy szalontárlatokon, de a kibontakozó galériarendszernek a mindenkori új szellemet pártoló és képviselő tagjainál is. Egy jól ismert példa Rippl-Rónai Józsefé, a müncheni, majd párizsi művésznövendéké, aki egyik *alkotója* lett a századvég utólag posztimpresszionistának nevezett, Franciaországban született művészetének. Ez nemcsak tehetségének és jelenlétének köszönhető, de annak a tudatos szorgalomnak is, mellyel a francia kultúrát a magáévá tette, a neki helyet és lehetőséget nyújtó kultúrában elmélyedt, annak részesévé és részévé vált. A már akkor is nemzetközi „párizsi iskola" tagjaként kialakított, szerteágazó baráti kapcsolatai később sem szűntek meg. Így lett világraszóló kép a baudelaire-i öregasszonyok és sa-

ját nagyanyja vegyülékéből. Amiből az is következik, hogy a párizsi iskola azért tudott művészettörténeti jelentőségűvé válni, mert a „hozott" eredetiséget éppúgy megkívánta, mint a francia szellemet, és ez a szemlélet továbbgyűrűzött Európában, jó időre meghatározva a művészi érték mibenlétét.

Ha egyetértünk a szétválaszthatatlan tartalom és forma kanti minőségmeghatározó voltával, a később (Jacques Maquet által is) elkülönített, szubsztanciának nevezett tartalom és az esztétikai tudatossággal előállított forma közül elsősorban az utóbbitól függ a kép esztétikai, műtárgy minősége, a forma fogalmába beleértve a színt, anyagot, textúrát is. Hogy Rippl-Rónai képe óta nagyanyának lenni számunkra egyet jelent azzal az emlékekkel teli, csendes, imádságos, végtelenül nyugodt öregasszonnyal, akit a festő gyengéd, gömbölyű körvonalakkal, barna-szürke-fekete és fehér színekkel jelenített meg, az esztétikai minőségnél többre utal. A forma részben az ott és akkor születő formával azonos, részben „hibás", hisz a vidéki magyar kisvárosok öregasszonyain megfigyelt elemekből, s nem a gauguini tiszta színekből, alig jelzett arcvonásokból áll. A kontemplatív állapot azonban, melyben őt látjuk, az esztétikai szemlélés állapota is egyben, mely nem más, mint az én és a tőle független valóság közti kapcsolat megteremtésének folyamata. A kép születésének és tárgyának azonossá válása ritka művészettörténeti pillanat. A súlyosan székére nehezedő, világítóan fehér arcú öreg hölgy kontemplációja kevéssé a külvilágra, mint inkább másik (belső vagy távoli) világokra irányul: az elmúlás szubsztanciája van jelen a képen. Egy olyan átmeneti állapot, melyre akkor a szellemében a fizikalitástól függetlenedni kívánó, az elidőzés lehetőségét kínáló művészettel magát eljegyző esztétizmus kora fogékony volt.

Rippl-Rónai alkotói szemlélése (megfigyelése) és alkotása úgy vált eggyé, hogy az esztétikum kritériumával azonosított egy mindennapinak tűnő jelenséget, általános érvényűvé téve azt. Műve halmozottan „esztétikai", esztétikai érték.

Rippl-Rónai arra is jó példa, hogy Európából hazatérve milyen erjesztő hatást gyakorolhat valaki a magyar művészeti életre. Nemcsak a művészi formával történt meg ez, ami a magyarországi művészetfilozófia kulcsszava lett (Fülep Lajos), hanem nyomon követhető az alternatív kiállítási helyszínek, művészi kiadványtípusok, csoportosulások, művész–művészettörténész–muzeológus barátságok születésében és így tovább. Mondhatjuk, hogy nagyrészt neki köszönhető a magyar művészeti élet hasonlatossá válása a párizsihoz (európaihoz), aki a barátság, együtt gondolkodás szellemét ültette el az irigységekkel teli, magányos művészsorsokat szülő, addigi művészeti viszonyok közé.

Ugyan máig nem tudott ilyen értelemben az európai kultúra részévé válni Ferenczy Károly vagy a nagybányai művésztelep festészete, mégsem kevésbé európai. Hiszen a müncheni akadémiáról kivonulókból egy közép-kelet-európai művésztelep létesült Nagybányán, ahol a természet villódzó fényei és árnyai közt Ferenczy éppúgy megtalálta a jelenlét, öröklét, tünékenység kérdését és ennek fényes és árnyékos – pontosabban szín- – foltokból összeálló művészi formáját, mint Rippl-Rónai Párizsban. Nem kevésbé tökéletes ez a művészi forma, mely a természet esztétikai szemléléséből fakadt, és Ferenczy képein kiterjedt minden létezőre: élő, elmúló és mégis jelen lévő (vissza-visszatérő), egyenrangú természeti motívumokra és emberi alakokra.

A német romantikus festészet (Caspar David Friedrich) panteizmusát, az ennek örökségén nevelkedett Hans von Marées ideális Árkádiáját és ennek a halál titkos jelenlétével is telített böcklini változatát megértő Ferenczy plein airjének mégis, máig nincs helye abban a művészettörténeti „fejlődési vonalban", amely a francia művészet eseményei alapján íródott, s az impresszionizmus – posztimpresszionizmus – fauves és kubizmus – konstruktivizmus – absztrakció egymásutánjaként él a fejünkben.

Hadd térjek tehát itt ki a művészettudományra, mely épp akkoriban kapott javaslatot a (művészi) érték mibenlétének megfogalmazására! Mik a művészet alapértékei? Mások-e a magyar művészetéi? A javaslat a filozófia felől érkezett, mely az érték fogalmával azóta nem foglalkozott. A magyar és német filozófiatörténetbe egyformán „beágyazott" Somló Bódog értékfilozófiája (1910-es évek) a művészettel nem, csak a joggal kapcsolatban kísérelte meghatározni az érték fogalmát.

A századforduló a filozófiában is fordulatot hozott: a kantiánusok (köztük Somló) ugyanis elutasították a 19. század hozományát: a tudományos gondolkodás természettudományos módszereit és alapelveit, mondván, hogy a biológia szükségszerűségre és fejlődésre alapozott szemlélete a bölcseletben kártékony, mert kizárja az ember autonóm cselekvésének lehetőségét. (Érték tehát az *autonóm* cselekvés, a legszélesebb értelemben, a művészetben is.) Az akkor naturalistának nevezett 19. századi tudományosság módszere az összehasonlítás volt, ennek alkalmazása más területeken például egy ország (vagy a művészet) sajátos fejlődésének lehetőségét is feláldozza – mondja Somló. Azaz a *sajátos* is érték. Somló szerint „az eltérések nem lehetnek értéktelenek". A művészettörténet-írásban a francia (értsd: európai) művészeti „fejlődés" alternatíváját csak jó 70 évvel később írta le Robert Rosenblum a német és északi művészet tájképfestészetében. Természetesen nem a közép-kelet-európai plein air jelentőségével foglalkozott, amit mi itt jól tudunk, de amit az érték rangjára nem emeltünk.

Szaporítva a problémákat, megemlítem az alföldi festőket is. 1993-ban, a Velencei Biennále gondolatának 100 éves születésnapjára a Dózse-palotában egy retrospektív kiállítást rendeztek a biennálékon részt vett művekből válogatva. A szürke képek sokaságával borított falak közt két helyen keletkezett tumultus egy-egy kép előtt. A nézők próbálták kibetűzni a feltűnően, pompásan színes festmé-

nyek alkotóinak nevét: Fényes Adolfét és Ferenczy Károlyét. A századforduló átütően színes magyar festészetének színtani (és érték)vizsgálata is hiányzik.

És megemlítem a Münchenben tanult Csontváry Kosztka Tivadart, azt az állami kísérletet is, mely az 1990-es évek elején arra irányult, hogy a világ megismerje őt. Európa azonban nem ismer magára ebben a művészben, lángoló színeiben, képei nyugtalanítóan mozdulatlan világában. Pedig a „művészeti korszak lezárulása" (Hegel) utáni Európa minden küszködését magában hordozza Csontváry művészete: a humoros és fenséges, diszharmonikus és harmonikus olyan egységében, mely nem oldódik fel a klasszikus esztétika szerint valamely tökéletességben, de mint egy schopenhaueri camera obscura, a világot tisztábban, az életet az élet színjátékának mutatja. Teszi ezt egy világlényeg felfedezése által, amely az európai szimbolizmus, az új metafizikusok, Henri Bergson révén számtalan megfogalmazást nyert, de talán sehol sem annyira független az értelemtől és diszkurzív megismerésétől, azaz a 19. század naturalizmusától és pozitivizmusától – melyet túlhaladni kívánt Európa –, mint Csontvárynál, aki az „élan vital" örökkévalóságát és egyúttal működését is megjelenítette. Művészi formája a színben valósult meg, ami majd ifjabb európai kortársainál, absztrahálódva válik a világlényeg ismert reprezentánsává.

Csontváry európai gondolkodást összegző, mégis autonóm életműve – Németh Lajos munkája után – figyelmes tudományos kontextualizációt kíván, mely folyamat során az általunk tudott(?), de Európa előtt ebben a formában ismeretlen érték lépésről lépésre feltárulhat, közössé válhat. A 35 éve Pécsett rejtőző életmű művészettörténeti beágyazása Európába a művészi érték születésének tudományos segéderőire, összetevőire irányíthatja figyelmünket.

A más témákban történt eddigi próbálkozások (kiállítások, konferenciák) azt mutatják: hozzáférhetővé kell tenni művészetünk forrásait és forrásértékű szövegeit (ide-

gen nyelvű kiadások), érdemes idehívni tanulni fiatalokat (idegen nyelvű képzés), tematikus kutatómunkát folytatni nemzetközi csoportokban (doktori iskolában vagy speciális kutatóhelyen) a magyar művészetről. Meg lehetne hívni Csontváryhoz is, ahogy a „magyar fauve-ok" esetében történt, mindazon műveket Európából, melyek valamilyen szálon hozzákötheték, és mindazon szakembereket, akiket e „szálak" foglalkoztatják. Alapvetően azonban a tudományos képzés színvonalát szükséges – minél előbb – helyreállítani. Míg ez be nem következik, a tudomány adóssága művészetünkkel és Európával szemben csak halmozódik. Ha pedig nem következik be, művészeti értékeink feledésbe merülnek.

Fentieket erősítő iparművészeti példát is hozok: Európa művészeti-iparművészeti lapjai a századfordulón rendszeresen közöltek cikkeket a magyar iparművészetről, magyar szerzőktől is, terjedelmes képanyagokkal. Figyelemmel kísérték a magyar alkotókat a nagy világkiállításokon és azután. Felfedezték európaiságukat, és üdvözölték sajátságaikat. Akkoriban még a minisztériumi osztálytanácsos is Berlinben doktorált művészettörténész volt. Könnyű levonni a tanulságot: szükségesek a vándorévek (ma már a fiataloknak erre számos lehetőségük adódik), szükséges otthonossá válni Európában, ami nem kevés szellemi befektetést igényel; otthonossá válni nemcsak a művészeti „szcénában", mint volt az ifjú Lyka Károly vagy Spiegel Frigyes, de a művészettörténetiben is, ajándékot vive abból. Mindez történhet következmények nélkül, mint manapság, és azzal a céllal is, hogy az értékeket itt „és" Európában tudatosítsuk.

Nem tekintem át ezek után a 20. századot időrendben, de azt kihangsúlyozom, hogy a vasfüggöny késként vágta el Európától Magyarországot, amint elvált a Szépművészeti Múzeum európai gyűjteményétől a Magyar Nemzeti Galéria magyar anyaga (ezt már többször szóvá tettük); a 20. századi művészet intézményes gyűjtése leállt, magángyűj-

temények csak magyar művekből alakultak, ha egyáltalán létrejöttek. Természetesen ez nem jelentette művészetünk európai voltának megszűntét, hiszen voltak, akik fenntartották az európai művészet (franciás) eszméjét addig, amíg legalább a turistaút lehetővé nem vált kifelé. A bezártság azonban gyanakvást szült Európában, s nem alaptalanul. Az idők múltával ez felejtéssel párosult. Nemcsak a torzulásokra nem volt kíváncsi Európa, de azokra a szakadozott lélegzetvétellel összeálló formákra sem, melyek – meghazudtolva az időbeli eléhaladást – múlt és jelen kegyetlenül groteszk együttállásáról adtak hírt (Kondor Béla). Nehezen ment az újrakezdés; mottója az esztétikai minőség volt. (Értékről nem esett szó, de a minőség fogalma egyértelműen értéktartalmat hordozott.)

De mi az esztétikai minőség s a művészet értéke? Honnan ismerhető meg?

Somlónak még könnyű dolga volt – mondhatnánk –, hiszen egy általános érzésre: az értékérzelemre hivatkozhatott, aminek meglétében ma már nem lehetünk bizonyosak.

Értéktana azonban nem készült el, tragikus halála ebben megakadályozta, de az erkölcsi, logikai (értelmi) érték mellett az esztétikaira is célzott tanulmányaiban. Arra is, amire majd az esztétikai antropológia új tudománya is: hogy az emberben, általánosan, létezik a helyességérzés (erkölcsi, logikai értékekre vonatkoztathatóan), s utódai szerint ugyanez esztétikai érzékként is működik, az esztétikumra vonatkoztathatóan. Ezen alapvető és általános értékérzelem következménye – a századelő gondolkodása szerint – az, hogy minden világnézet központi kategóriája az érték, nem szubjektív értelemben, nem relativizálhatóan, hanem objektív tényként és általános érvénnyel, aminek feltétele a heterogeneitás felismerése és elfogadása.

Valamit értékelni annyit jelent, mint megismerni – mondja Somló. Az esztétikai érték az adott érzék és figyelem (elidőzés, kontempláció, megismerés) útján tehát felismer-

hető. Husserl és a fenomenológia ehhez keveset tett hozzá: magán a jelenségen kell igazolni érték voltát, meg kell találni belső értékét, tudva azt is, hogy a jelenség és a megismerés állandóan változik. Természetesen nem a klasszikus esztétika szép-fogalma e megismerés tárgya és kiindulópontja, hanem az igazságtartalommal telített szép; szép és igaz kapcsolata, hiszen már a 19. században a rút, a rossz is esztétikai kategóriákként jelentek meg. Az értékfilozófiát napjainkban feleleventő Heller Ágnes értékorientációs kategóriapároknak nevezi ezeket az összetartozó fogalmakat, melyekkel a modern kor jellemezhető. Egységük az érzéki látszatban – a műalkotás esztétikai minőségében – megjelenik, de – Walter Benjaminnal szólván – sosem teljesen. Benjamin hegeliánus gondolkodása szerint az érzéki szféra felerősödése (lángra lobbanása) megvilágíthatja a lényeget, az Eszmét, az abszolútumot. Az erősen társadalmi érzékenységű Somló szerint azonban az esztétikumnak (a művészet értékmérőjének) nem csak az abszolúttal való kapcsolata, hanem általános érvényessége is figyelemre méltó vonása, azaz az, hogy az esztétikum „minden képzelhető feltétel mellett" s mindenki számára érvényes értékmérő.

Lehet-e ezzel a logikával élni manapság, a művészetfogalom feltűnő heterogeneitása és változása, a vizualitásban tomboló civilizáció idején? A hegeliánus gondolkodás a művészet végét jelezte az Eszmének az irdatlan mennyiségű műalkotás által külsővé válásában, visszavonulásában és a hivatása szerint őt megmutató kép hitelességének eltörlődésében. Viszont születtek új műformák, melyeket (readymade, performansz) az értelem jelenvalóvá tételének vágya hívott életre, Jean-Luc Nancy vizsgálódása szerint. Mi másnak tekinthetjük például Hajas Tibor performanszait, melyekkel a filozófiára reflektált: a művész testével, az érzéki szféra maximális prezentációjával s benjamini – de valóságos – lángra lobbantásával az Eszmét próbálta felidézni, megmutatni, ha csak egy pillanatra is, visszavonultságában,

az 1970-es években? Nem azt tette nyilvánvalóvá, hogy az Eszme csak filozófiai fogalom, hanem épp ellenkezőleg: a meglétét. Vagy mi másnak tekinthetjük Bukta Imrének a nyugati civilizáció közös tárgyait sorakoztató installációit (1990-es évek), mint az általánosan érvényes érték tudatos keresésének? Nem az esztétikai minőségben, hanem egy műstruktúra által előhívott kultúra (vagy kulturális gyakorlatok) mélyében mutatta fel annak mindenki számára érvényességét. Az értelem elvérzik a keresés struktúrájában – mondja Nancy, s valóban olyan érzelmi, kultúraalkotó tényezők bukkannak felszínre ezen értelemkereső műalkotások megismerésekor, melyekkel az értékfilozófia kevéssé számolt, jóllehet érzelemnek mondta az értékfelismeréshez fűződő emberi viszony alapját. Hasonlókkal találkozunk a kép (műalkotás) „eltörlődésére" reflektáló festők, iparművészek munkáiban. Mintha ezek a művek az antropológiai érzelemfogalomra hivatkoznának, úgy az igazság, mint az esztétikum vonatkozásában. Mintha a (kultúrával összefüggő) értékérzelem maga lenne érték. Egy olyan – kimondható – érzékenység, melyet az autonómia és a sajátosság megjelenítése mellé állíthatunk, a művészetben megfogalmazódó értékként.

A művészeti érték eltolódása az esztétikumtól (a formai minőségtől) a belső minőség felé jelent-e demokratikusabb érték-kiválasztódást, nehezebb kanonizációt, muzeologizációt? Jelenti-e a művészet „nézésének" megváltozását, jelent-e új művészetfogalmat, változást a műtárgy státusában? E kérdésekre, reményeim szerint, a jövő ad választ.

Keserü Katalin

KÖZÖS FELELŐSSÉGÜNK A JOGÉRT

A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen az elmúlt tavasz végén *Esterházy János* gróf mártíromságának fél évszázados évfordulójára megrendezett megemlékezésünk meghívottjaként[1] azon tűnődtem, hogy sem a kisebbségi jog, sem legújabb kori felvidéki történelmünk specialistája nem lévén, milyen gondolattal járulhatnék hozzá eszmecserénkhez. Az akkor és ott jogászoktól jogászoknak megrendezett kerekasztalon egyik régi felismerésemet kíséreltem meg továbbgondolni, ami ezen ünnepségünknek voltaképpeni tárgya, ugyanakkor azonban jogi stúdiumainknak is makacsul visszatérő gondja: *mi hát voltaképpen a jog*? Miben is rejlik az, ami által e nagyszerű ember, másokat tisztelő politikus, mélyen katolikus erkölcsi lény sorsa beteljesedett? Mivel vívunk akkor, amikor a jog erejével kimondott elítéltetésével egy örök igazság nevében szembefordulva egy valós megítéltetésért, abban ártatlansága és küszködésének önzetlen java evilági igazságának kimondásáért emelünk szót?

Örök kérdés a jog mibenlétének talánya. Hivatalosan jogelméletnek nevezett tárgyunkban is folyvást visszatér, és hallgatóink (különösen, ha az előadásokból sugárzó mögöttes éthosz felfejtését tankönyvük sietős átlapozásával kísérlik meg helyettesíthetni) talán összevont szemöldökkel furcsállhatják is: vajon nem a jogbölcselkedés hivatásosainak javíthatatlan öntetszelgéséről van csupán szó? Nem azért filozofálnak-e a jogról általában, netán öncéllá váltan, mert egyes különös ágazati kérdéseiben kompetenciájuk, így hát mondanivalójuk sincs? Hiszem, hogy éppenséggel: nem. Az, hogy a jog sokarcú, és az egyszerű ismerettárgy-

ként vagy életérzésként való vizsgálódás alól kisiklik, nem a jogfilozófia leleménye. Az elméleti jogi gondolkodás csupán annak értelmezésére törekszik, hogy mi is rejtőzhet e sokféleség titka mögött. Tegnapi vagy mai hallgatóink szakmai életének részévé váló minden joggyakorlatban rejtező személyes felelősségvállalás, a jogpolitikai erőfeszítések korlátozottsága, a jogváltozások indukálásának többesélyes gyakorlati kimenete és a stratégiai tervezéskor előbukkanó buktatók az ilyenkor megfogalmazódó összes nagy dilemmával együtt végső soron ugyancsak az e sokarcúságban rejlő felfejtetlenségre vezethetők vissza. Sőt, egész rendszerváltozási folyamatunk kapcsán választ követelően felvetődő komoly kérdőjeleink – a szélső pólusokat megjelenítve csupán: akár jogállami forradalom sikerének, akár a jogi hívószavaknak történő hívságos megfeleltetés kényszereinek gyakorlati kudarcát láthatjuk bőven napjainkban, tapasztalhatjuk bőrünkön egyenlegét – végső elemzésben szintén a jog enigmatikus voltát illető megértésen vagy épp félreértésen nyugszanak.

Mi is az, ami oly megdöbbentő Esterházy János sorsában? És magunk, jogászok, most miféle választ adunk erre, minő tanulságokat vonunk le történetéből? Csupán annyit, amiről naphosszat tudunk csevegni, jelesül, hogy űr tátonghat jog és erkölcs között? Bizonyára értékvállaló szándék áll minden ilyen és hasonló, saját értékén megbecsülendő megközelítés mögött,[2] válaszként mégis elégtelen, hiszen kevés, önmagában félrevezető, de legalábbis félreérthető. Hiszen nem egy határozott névelővel jogként elkülönített entitásról – és még valami másról, hanem éppen magának e *bizonytalan körvonalú* jognak a felfogásáról, lehetséges megnyilvánulásainak sokszínűségéről, végső soron használati módjainak különféleségéről, akár egymással szembeforduló, egymást tagadó aktualizálhatóságáról van szó.

Ami az alaptörténetet[3] illeti, Esterházy János a saját hazájában kisebbséggé tett magyarság politikusa volt: ke-

resztény erkölcsi elveitől tántoríthatatlan. Okossága, gyakorlatias belátása azon eszméhez vezette, hogy kizárólag a legalitás talaján, tehát a mindenkori állam- és jogrenden belül küzdjön a saját és bármiféle kisebbségnek biztosított/biztosítható jogokért. Egy évtized múltán – a szlovákság állítólagos antifasizmusát bizonyítandó – pontosan azért ragaszthatták rá a kollaboráció bélyegét, mert utóbb átmenetinek bizonyuló ottani (s itteni) államképződményekben ugyanazt és ugyanúgy tette: meglévő adottságokon belül küzdött a sajátjaiért és a zsidóság jogfosztása ellen, minden népcsoport javaiért. Röviden tehát: adott jogállapotban szólott a jogról, mind a fennállóról s mind a meghozandóról. Ezért eshetett meg, hogy amikor a szlovákság kurzusa antifasisztára váltott, saját kisebbségellenessége reá ragasztotta önnön múltjának bélyegét. Mára mind több korrekt elemzés[4] mutatja ki, hogy a háborút követő csehszlovák törvénykezés önnön jogát hazudtolta meg: annak értelmében törvényesen le nem folytatható eljárás során ítélték halálra Esterházy Jánost, olyan vádakat olvasva politikai kiállására, amelyek sem a valóságnak, sem egy jog szerint büntetendőnek ítélt tényállásszerűségnek nem feleltek meg.

Ámde, figyeljünk csak! A fentebbiek összessége mégsem más, mint az, amit *mi* mondunk: sokan, hittel, a szavak nyílt értelmébe vetett bizalomra építve. *Mások* azonban[5] az elmúlt fél évszázadon átívelően mást mondanak, és ők szintén sokan vannak. Kétségbe vonhatjuk ugyan hitüket, jóhiszeműségüket, vagy kimutathatjuk mezítelen érdektől vagy rossz lelkiismerettől történő vezéreltségüket; ám ezzel mégsem kerültünk át a másik térfélre. E másik oldalról a mi szavaink változatlanul legfeljebb csupán ellenszavakként pattannak vissza; s ráadásul – saját joghatóságukról lévén szó – birtokon belül ők vannak. Ez az „ők" pedig nem más, mint immáron fél évszázadon túl terjedő intézményi és közmegértésbeli folytonosság. Ezt testesíti meg a csehszlovák, majd szlovák jogrend működése; ráadásul egy túlnyomó

erejű, önnön hagyományait is erre mozgósító politikai meggyőződés áll mögötte. Bízzunk akkor talán a tőlünk is, tőlük is független nagyvilágban? Nos, szertenézve a jogvédelem, jogi garanciák és emberjogiasság mai tobzódásában, nem lelünk ellentmondásunk feloldóira, vigaszra, evilági döntnökre vagy igazságtevőre. Ha valamivel, úgy legfeljebb mellébeszéléssel, procedurális finomkodások zsákutcájába tereléssel találkozhatunk. Bármiféle magasztosságot tulajdonítsunk is az Egyesült Nemzetek Szervezetének, avagy elvi kérlelhetetlenséget az Európai Uniónak, eddig ők is[6] kizárólag kibúvókat keresve és találva válaszoltak nékünk: jogilag egy immár érinthetetlen múlt lomtárába söpörték be emelkedett szavakkal azt, amiről pedig tudva tudjuk, hogy tényeiben, következményeiben egyenesen az égre kiált.

Esterházy János kétarcú története egyetlen példa csupán a 20. század, a második világégés és az azóta is megszakítatlanul zajló ember- és társadalomtiprások végtelen folyamából, azon tudatos gyötrelemokozásokból, amiknek nem sikerült a jog érzékenységküszöbét átlépve közösen vállalható megoldást kiküszködniök.[7]

Mi hát a jog? Az-e, amit többen mondunk annak? Vagy aminek alátámasztására a másiknál több és fennköltebb, szentként tisztelt elvre hivatkozhatunk? Vagy a tények puszta erejénél fogva az, amit adott helyen és időben rendelkezni képesek annak kiáltanak ki? Amit persze – jó, ha tudjuk – megtehetnek, ha és amennyiben ellene *ugyanezen jog eszközeivel* nem lehet föllépni?[8]

Racionalitás dönt-e hát ilyenkor, vagy valami akarásának a makacssága? Tévedhet-e itt egyáltalán bárki is, vagy éppen nem teszünk mást, mint külön célokat követve, egyenlőtlen esélyekkel, szimfóniának hazudva az egyidejűleg harsogó uniszónókat – a megértést nem is keresve elbeszélünk egymás mellett és egymás ellenére?

Tisztába kellene jönnünk végre azzal, hogy *a jog nem más, mint olyan szavak, kijelentések halmaza, melyekre hivatkozva*

intézményként eljárók formális aktusokban kifejezett és idővel (viszonylagosan) végérvényessé váló intézkedéseket tesznek, amelyek nyomán végrehajtó apparátusok ugyanilyen hivatkozási keretben ténylegesen eljárnak. Látszólag önjáró működés ez, de mögötte egy egész társadalom áll a maga komplex differenciáltságában – aszerint, hogy állapota éppen mit diktál (demokratikus többségi támogatással vagy valakiktől kisajátítottan a társadalomra kényszerített véleményuralommal kísérten). Amikor pedig egy résztvevőnek a *belső*, vagy a tudomány, az erkölcs kategóriáiba burkolózva *független*, vagy éppen egy érintettnek/rokonszenvezőnek *érdekelt*, avagy elvekre hivatkozó *külső* pozícióból minderről véleményt formálunk, csakis magánmegnyilatkozásokat teszünk? Amivel persze hosszabb távon ezt az egész jogi játszmasorozatot fenntartó közértést alakíthatjuk – és annál sikeresebben, minél inkább tömegesen és nyomasztó súllyal tudunk beépülni mindezeknek az összfolyamatába. Ha tehetjük hát, úgy tennünk is kell – az elmúltnak is rehabilitálására hitünk szerint képes jövő érdekében, a közösségi (szakmai) közmeggyőződés, s persze az ezáltal egykor kicsikart döntés megváltoztathatásáért. Márpedig az összes itt említett használat, hivatkozási játszma mind *a jog*; ezt állítjuk róla, habár nem ugyanazon értelemben és módon. És valóban: mindez megfellebbezhetetlenül és elvileg akár véglegesen is jog, hacsak *appellatió*val nem folyamodhatunk egy még magasabb jogi instanciához, avagy – legalább lelki üdvünket gondozandó – egy, a reményeinket végre meg nem csalató isteni igazságszolgáltatáshoz.

Sőt mi több, a fentebb elmondottak végiggondolásából már le is vonhatjuk következtetésként: hosszabb távon, egészében (egy nép önképe vagy stratégiai túlélése szempontjából minél érzékenyebb, akkor és ott kardinálisnak tekintett kérdésről van szó, annál inkább) nem a jog szül társadalmat, hanem adott szocialitás hoz létre egy adott szinten néki megfelelő jogot. Bármiféle jogi hierarchiára, formalizmusra vagy következésre gondoljunk is (amiket jogi edukációnk

és szocializációnk során folyvást és sikerrel belénk sulykolnak), nem önálló hatóerők ezek: az egyébként össztársadalmi méretekben zajló jogi játék ideologikusan és retorikailag kiemelt összetevői csupán. Következésképpen – bármennyire megszépíti ezt minden formális jogi úgynevezett levezetés, igazolás vagy rekonstrukció – nem is a jog szüli a mindennapi gyakorlatában érvényesülő jogot, hanem – végső elemzésben, egy társadalmi lételméletben leírhatóan – azon össztársadalmi kultúránk részeként megnyilatkozó jogi *kultúra*, amely saját állaga, a benne éppen munkáló erők szerint játszat vagy enged játszani ilyen játékot. A központosított egyeduralomra vágyó akarat (már a római császárkorban), majd a racionális tervezhetőség éthosza (modern korunk hajnalán az európai kontinensen) egyként kitermelte a maga idején a jognak egy logikai rendszer keretei közé zárását, s ezzel persze a bírói jogmegítélés uniformizáló elszemélytelenítését, pusztán következmények levonójának láttatását is.[9] Nos, ennek csupán vágyálma s pusztán a jogászság hivatásrendi ideológiájaként fenntartása lett napjainkra nyilvánvalóvá.[10] Ilyen módon csakis a jog esetleges további torzulásából, elidegenedetté tevő elefantiázisából[11] eredhet annak olykor napjainkban is változatlanul kísértő sugallata, amelyik pusztán végrehajtóvá, egy óraszerkezetben mechanikusan meghajtott fogaskerékké degradálná a jogászt, mint e pusztán nyelvi-logikai konstrukcióra csupaszított társadalmi képződmény munkását és művelőjét.

A fenti meggondolásokkal talán mélyebb értelmet nyerhet az is, ami felett – mint jogállami joguralmunk mai paradox elvi valósága és olykor már-már gyötrelmes múltunk irányában is csaknem nosztalgiát ébresztő, nemegyszer emberellenes és közösségbomlasztó mindennapjai felett – olykor (s ma már egyre gyakrabban) eltűnődünk.[12]

A jogászoktatás és a gyakorlati jogművelés tekintetében pedig mindebből legfontosabbként az következik, hogy bármilyen kikerülhetetlen fontosságot tulajdonítsunk is az

ágazati jogi tételezéseknek a ma megállapodott dogmatika szerint meghatározott jelentései elsajátítására, és készséggé váltatására irányuló egyetemi s intézményi erőfeszítéseinknek, önmagukban nem többek ezek, mint csupán béna s tehetetlen jelek. Annak érdekében viszont, hogy a nyelvi tételezettségében szemlélt jog szokásosan ájult tisztelettel övezett pozitivitása tartalmat kapjon, vagyis élettől és hitünk szerinti értékektől dús jelzések sorává váljék, egyebek mellett legtöbbet épp a jogbölcselet tehet. Hiszen annak, aki üzenete meghallására egyáltalán fogékony, rá kell döbbennie arra, hogy fétisként imádott dolgok helyett csakis örök értékekben és abban szabad hinnie, hogy ezeknek elköteleződhet és társadalmát is eszerint alakíthatja. Röviden szólva: személyes felelőssége kultúráját kell felépítenie magában, hogy mindezekért tegyen is; hiszen már tudja: bárhová rendelje is személyes sorsa, tehet érettük.

Ilyen módon pedig mindennél világosabban láthatjuk, hogy cselekvésünk egyik fókusza mindig erkölcsi önmagunk, a másik pedig társadalmi közegünk, amelyben működni rendeltettünk. Jogunk pedig nem más, mint sajátos készség, amit először megtanulunk, majd kapva is, alakítva is, folyvást továbbmunkálva szakmai mindennapjainkban eszközként használunk. Éltünk végéig úgy kell hát magunkat formálnunk, hogy célt és eszközt össze nem tévesztve társadalmunk olyan jogvállalásáért küzdjünk, amelyet magunk is legbensőbb énünkkel, teljes meggyőződéssel vállalhatunk.

*

Hadd éljek egy példával jogszemléletünk lehetséges rögződéseinek s az ezek közt mindenkor megteremtendő kényes egyensúlynak a jelzésére.

Mintegy két évtizede, amikor egypárti szocializmusunk hanyatló teljében egy alig leplezetten ellenzéki párt megalakult, akkori tanárukként s nem csekély mértékben

bizalmasukként is (mindenekelőtt a nékik otthont adó és hivatalos tanulmányaikon túl további kurzusokat biztosító Bibó-kollégiumban) rengeteget beszélgettem hallgatóimmal, későbbi főszereplőkkel. Dilemmájuk két világosan kirajzolódó pólus közti választási kényszer volt. Vagy kesztyűt dobnak a hivatalos hatalomnak, vállalva a nyílt (és számukra esélytelen, vagy legalábbis túl kockázatos) konfrontációt, vagy levonják elméleti jogi tanulmányaik következményeit. Mint korábban erről már publikáltam, a törvény hallgatása logikailag a jog indifferens voltát jelzi, s a kötelezés és tiltás szélső pólusaitól megvont közegben demokratikus berendezkedéseknél ez (a legalábbis hallgatólagos) engedélyezettséggel egyértelmű.[13] Az utóbb alkotmánybíróságot alapító, majd elsőként elnöklő magánjogász egy akkoriban hatásos ösztönző erővé lett írásában pedig állampolgári jogvédő ügyek kapcsán tette nyilvánvalóvá, hogy nem tilalmazott cselekvéshez kifejezett törvényi engedélyezés megkívánása kizárólag egy túlsúlyos államiság totalitárius tetteként értelmezhető.[14] E fiatal egyetemi tanítványok viszont pontosan annak meglepő tényét derítették ki, hogy a kommunista hatalomátvételt követően megalkotott sztálinista alkotmányunk oly egyértelműnek vette az akkorára már kizárólagosított egypártiságot, hogy jottányi figyelmet sem szentelt a pártalapítás szabályozásának. Olyannyira, hogy még tiltásáról is megfeledkezett. Következésképpen, mint a kor állami és jogi berendezkedése legalitásának talaján feltétlen jogkövetést vállaló demokraták (ugyanennek vélelmezve koruk proletárdiktatúráját is), abba a játszmába kezdtek, hogy úgymond jóhiszeműen pártot alapítanak. Felismerésük hát világos: társadalmi küzdelmeinkben vagy a jog segedelmével, vagy ellenében harcolnak. Míg előbbi a joggyakorlás területe, utóbbi a jogot szülő államiságot célba vevő (erősítő vagy romboló) politikáé.

Amint ezt rövid áttekintésünkben már láthattuk, bár nem volt jogász, Esterházy János az előbbi utat választotta.

Mindabban, amiben megvádolták, egyszerűen jogkövető volt. Jogszerű utakat választott, hogy a jogban elismert módokon küzdjön e jog fejlesztéséért, további kibontásáért. Legalitását az őt elítélők mégis a csehszlovák államiság bomlasztásaként marasztalták el.

Mit jelent ez a feje tetejére állított logika? Csakis azt, hogy *önmagában jog nem működik*. Erkölcs sem, amennyiben azt nem magunkbanvalóként éljük meg, hanem másoktól pusztán ránk vonatkoztatottként. Mert ilyesmi önnön valójában, kizárólagosságában nincs is. Szavak állnak ezek helyett csupán: megjelenítők, helyettesítők. Értékvállalásunkat s ebben közvetítők iránti igényünket öntjük az „erkölcs" és a „jog" által formákba – hogy egyáltalán kifejezhessük. A tudós, amikor szavakkal gyakorlati felelősségtől mentesen pusztán matematizáló műveleteket végez, ezek valamiféle elvont szótárban leírt jelentésére épít, s a köztük egy diffúz élettapasztalat birtokában megállapítható logikára. A gyakorlatban cselekvő ember azonban mindig adott motiváció hatására, maga elé tűzött célképzetet követve cselekszik. Akár mindennapi helyzetekben magánemberként, akár hivatalos minőségben bürokrataként, jogászként vagy államférfiként jár el, amit tesz, mindig valamiért teszi, és ehhez járulékos eszközként, egyebek közt, leginkább kínálkozó alternatíváinak az ellenőrzésére hivatott következmény-kalkulációja keretében használja a jogot. Ha pedig oly fennkölt már, hogy méltatlannak tartja magához az ilyesfajta méricskélést, és szocializációja során megszabadult attól, hogy latolgasson, úgy biztosak lehetünk abban, hogy mindez visszza fog majd térni – óhatatlanul, legalább tudatalattijának a kiskapuján, nevezetesen az ún. (hermeneutikus értelemben vett) előzetes értésen s ennek paradigmatikus előfeltételezettségén keresztül. Korábban említett általános kultúránkba gyökerezettségünk és ennek méhében elsajátított jogi kultúránk az, ami megnyilatkozik ebben is.

PAIZS LÁSZLÓ: CÍM NÉLKÜL

Tehát jog – önmagában – nem idéz elő semmit; legfeljebb gyakorlati célratörésünkben hivatkozunk rá.

Az előbb példázott kettős választási lehetőségben pedig azt láttuk, hogy cselekvésünkhöz vagy jogon belüli, vagy jogon kívüli pozíciót választunk. Utóbbit akkor, ha már nem bízunk a jogban, s ezért tőle függetlenül, vagy ellenére, avagy éppen közömbösítését vagy szétrombolását célul tűzve járunk el. A jogon belül maradunk akkor, ha az adott konfliktusnál messzebbre tekintve úgy gondoljuk, hogy szemben álló partnerünkkel együtt bízhatunk a jog általi eljárásban, és abban, hogy ez igazságot szolgáltathat majd nékünk. Ilyen módon akkor, amikor a jogban bízunk, szavai mögött az azoknak tulajdonítottan általunk értett jelentéseket feltételezzük. Ha itt csalódás ér bennünket, újra átgondoljuk helyzetünket, és vagy belenyugszunk adott állapotunkba, vagy pedig cselekvésünk orientálására (s koordinátái gyanánt) más utat választunk.

A csalódás vagy megcsalatás lehetősége kapcsán persze távolról sem csupán a jog vagy az azt felmutató ember „rosszaságára" kell gondolnunk, hanem arra, hogy a jog értése (mely mindig magunkból vetít ki) önmagában még nem a legbiztosabb közvetítő, de erő áll mögötte. Köztünk, mint vitatkozók között, egy harmadik tényező, aki a jogot kimondja ránk, rajtunk érvényesíti, tettünkre kiméri. Előttünk az időben (egy ősi korban), elődünk a kultúrában (egy primitívnek mondott társadalomban) pedig ugyanazt tette, mint mi: vagy erőfölénnyel győzte le ellenségét, vagy a közösség vénjéhez – végső soron: bárki megbízhatóhoz, ki egyforma távolságra állhat közénk – fordult közvetítésért, hogy helyettünk, vitázók helyett ő találja meg a döntő szót, viszályunkban a méltányos kiegyenlítést s benne az igazságot. Ám ha a jog a közvetítés mértéke s így a mezítlen önérvényesítő erőszaknak a civilizáltabb – mert társadalmi közvetítésen nyugvó – alternatívája, úgy még világosabban érzékelhetjük, hogy mindig olyasmit adunk a küzdelembe,

ami óhatatlanul magunk is vagyunk. Sőt, döntőbíróként sem állíthatunk senki mást közénk, mint társunkat, ki végtére is nem lebeghet fölöttünk valamiféle másik, felettes világ tagjaként. Pontosan olyan esendő, mint mi, noha a néki tulajdonított szerepet a világunkban ügyködőnek hitt héroszok isteni kvalitásaiból kölcsönöztük.[15]

Két tömb is lehet, sőt végső soron egyetlen is, mely könnyedén elveszejthet egy közellenséggé tett Szókratészt vagy Johannát – a közízlés terrorjának, a „Feszítsd meg őt!" tomboló kórusának megrendelése szerint.[16] Ilyen persze az ellenérdekelt felünk, ha van egyáltalán ilyen; ámde óhatatlanul ide tartozunk magunk is, ha időben változunk, vagyis áthangolódunk, mint görög színjátékokban a kórus (a gyakran pontosan ezért pejoratívvá lett *plebs*), kit tetszése szerint sodorhat ide-oda az éppen felbukkanó ékesszólás.

Isten óvja hát azt, kit bármely okból is közellenséggé tehet egy közösség uralkodó eszméje. S persze óvja a jobb sorsra érdemes együgyűt is, ki egy egész tömeg morajlásával szemben váltig hiszi, hogy megvédelmezheti bármiféle jog, miben persze kellő okkal magát is részesnek véli.

*

Erkölcsöt kell hát mindenekelőtt építenünk, erkölcsöt kell szétsugároztatnunk. A szociabilitásra nevelés és fegyelmezés napi fáradságának aprómunkáját senki sem takaríthatja meg nékünk. Mindez pedig a világ valamiféle rendezettségébe vetett hitet óhatatlanul előfeltételezi. Jog csak egy önmagában nagyjából és egészében kiegyensúlyozódásra képes társadalomban képzelhető. Ha ilyen nincs, úgy kizárólag az erőszak formalizált lepleként állhat fenn, időlegesen és megbízhatóságot nélkülöző körülmények között. Ha viszont van, úgy támasza, kiegészítője, szimbolikus megerősítője lehet egy egyébként társadalmilag érvényesülő közös erkölcsiségnek. Mindezek nélkül, egy társadalmat szét-

bomlasztó ökölharcban, felvilágosodott önérdekű egyedek korlátlan boldogtalanságot biztosító (mert normátlan) szabadságában[17] viszont a jog sem képes pótolni a szükséges társadalmi összetartás (mert közös élethivatásból adódottság) esetleges hiányát. Mint láttuk, a jog belőlünk vétetett, hozzánk is tér vissza. Istenségpótlékként, külső és felettes hatalomként vágyhatunk ugyan rá, de végső soron csalatkozunk benne, ha a túlnyomó társadalmi többség ellen fellépő erőként számítunk rá. A jog mögé kell tehát építkeznünk, mögötte kell erkölcsöt, társadalmi szolidaritást, az emberség erényét építenünk, hogy ebben az építményben, mint természetes közegében, a jog is bennünket szolgálhasson.

Varga Csaba

Jegyzetek

[1] 2007. május 9-én; ismerteti Gerencsér Balázs Szabolcs: Emlékezés gróf Esterházy Jánosra. *Iustum Aequum Salutare* III (2007) 3, III. A kerekasztal-beszélgetés, 227–229. o. és <http://www.jak.ppke.hu/hir/ias/20073sz/16.pdf >.

[2] Vö. pl. a köztársasági elnöki megnyilatkozást in <http://www.keh.hu/keh/beszedek/20070419esterhazy_emlekkonferencia.html>.

[3] Vö. pl. Szent-Iványi Gábor: *Graf János Esterházy.* Führer der ungarischen Minderheit und das Schicksal der Ungarn in der Tschecoslovakei/Slovakei nach dem Ersten Weltkrieg, hrsg. Alice Esterházy-Malfatti (Wien–Köln–Weimar: Böhlau 1995) 266. o.; Molnár Imre: *Esterházy János* 1901–1957. (Dunaszerdahely: Nap 1997) 336 o.; *Esterházy János emlékkönyv* szerk. Esterházy-Malfatti Alice és Török Gábor, 2. jav. kiad. (Budapest: Századvég 2002.) 236. o.; Török Bálint: Esterházy János élő öröksége. in <http://www.magyarszemle.hu/szamok/2007/2/esterhazy_janos_elo_oroksege> és Jeszenszky Géza: Egy ítélet, mely a bírákat minősíti: Még egyszer Esterházy Jánosról. *Magyar Szemle* XVI. (2007) 5–6, 191–198. o. és <http://www.magyarszemle.hu/szamok/2007/3/Egy_itelet_mely_a_birakat_minositi>.

[4] Lásd pl. akár a kari műhelyeinkben született és díjazott elemzéseket; ismerteti Gerencsér [1. jegyzet]: *A tudományosdolgozat-író verseny,* 226–227. o.

[5] Egyfajta kitűnő összesítő áttekintésként lásd pl. legújabban Jeszenszky Géza: *A szlovák–magyar viták háttere. Magyar Szemle* XVI. (2007) 11–12., 17–37. o.

[6] Példa kedvéért lásd csupán Kovács Péter feltáró előadását az említett kerekasztal-beszélgetésben; ismerteti Gerencsér [1. jegyzet], 228–229. o.

[7] Csupán a trianoni békediktátum nyomán elszakított nemzetrészek tekintetében lásd pl. a benesi dekrétumok általi jogfosztás s az ún. csehszlovákiai lakosságcsere, az erdélyi autonómia-megvonás és a máig terjedő retorziók, avagy a délvidéki titóista bosszúállás s a jelenlegi Vajdaságba történő szerb menekülés, egyenesen beözönlés jogi feldolgozatlanságát.

[8] Egy kitalált taneset, a barlangkutatóknak reménytelen beomlás folytán kényszerű emberevéssel végződő tragédiája klasszikus erővel mutatja be a jog szavaiból, szabályozása szelleméből, teremtettségünk természeti jogából, a jövőre ügyelő hasznosságból s az emberi igazságtétel végességéből merítő legkülönfélébb érvelések kakofóniáját, majd végül a kollektíve meghozandó döntésnek az ezek kölcsönös ellentmondásai után megmaradó közös nevezője külön-külön mindenki számára alkalmatlan semmitmondását. Lon L. Fuller: The Case of the Speluncean Explorers in the Supreme Court of Newgarth, 4300. *Harvard Law Review* 62 (February 1949) 4, 616–645. o., illetve – továbbgondolva – Peter Suber: *The Case of the Speluncean Explorers Nine New Opinions* (London & New York: Routledge 1998) XII + 111 o.; magyarul hozzáférhetően pedig A barlangász eset: Newgarth Legfelsőbb Bírósága előtt 4300-ban (ford. Varga Koppány) in *Jog és filozófia* Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből, szerk. Varga Csaba (Budapest: Szent István Társulat 2001 [^{5}2008]), 239–266. o. [Jogfilozófiák].

[9] Vö. a szerzőtől *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség* [1979] 2., utószóval bőv. és jav. kiad. (Budapest: Akadémiai Kiadó 2002) 439 o.

[10] Vö. pl. a szerzőtől *A bírói ténymegállapítási folyamat természete* [1992] 2., jav. és utószóval bőv. kiad. (Budapest: Akadémiai Kiadó 2001 [^{3}2003]) 210 o., majd – annak problematikájával együtt, hogy a ius megtermékenyítően végtelen mélységét és a személyes felelősségig hatoló igényességét a hivatalos jogi doktrína miként vezetteti majd vissza lex-formában a hatalom birtokosának merő tételezésére – A *jogi gondolkodás paradigmái* [1996] jelentősen átdolg. és bőv. 2. kiad. (Budapest: Szent István Társulat 2004) 504 o.

[11] Mai diagnózisként lásd pl. a szerzőtől Joguralom? Jogmánia? Észszerűség és anarchia határmezsgyéjén Amerikában. *Valóság* XLV. (2002) 9, 1–10. o. & <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=326&lap=0>, és újranyomva in *Az év esszéi* 2003, szerk. Molnár Krisztina (Budapest: Magyar Napló 2003), 99–114. o.; eredendő apakomplexumos autoritásigény követelményeként pedig Jerome Frank: *Bíráskodás az elme*

ítélőszéke előtt (Válogatott írások) szerk. Badó Attila (Budapest: Szent István Társulat 2006) 164 o. [Jogfilozófiák].

[12] Varga Csaba: *Jogállami? átmenetünk?* (Budapest, Kráter 2007) 241 o. [PoLíSz könyvek], előzményként pedig uő.: *Jogállami átmenetünk. Paradoxonok, dilemmák, feloldatlan kérdések* (Budapest: [AKAPrint] 1998) 234 o. [A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának könyvei 5].

[13] Vö. a szerzőtől – eredeti környezetében –: A jog és rendszerszemléletű megközelítése. *Magyar Filozófiai Szemle* XX. (1976) 2, 157–175. o., majd – témánkhoz mint határkérdéshez közelítő alkalmazásában – Szabad-e ítélnünk a múltról? Jogfilozófiai megfontolások. *Jogtudományi Közlöny* 47 (1992) 1, 10–14. o., 6. pont.

[14] Vö. Sólyom László: Mit szabad és mit nem? Capriccio polgári jogi témákra. *Valóság* XXVIII. (1985) 8, 12–24. o.

[15] Érdemes emlékeznünk arra, hogy amikor a közös római hagyományból az angolszászok az eseti döntésbe foglalt értelem mögött munkálóként feltárandó eszményt [*ius*] fogadták el jogként, míg az európai kontinens kultúrái kizárólag azt a szöveget tekintették jognak, amiben ilyen eszményt az uralkodó hatalom megfogalmazott [*lex*], avagy amikor az angolszászok a *rule of law* beteljesültségét bármely vitának egy semlegesen eljáró bírói fórum elé vihetőségével mérik, míg az európai kontinens kultúráiban a *Rechtsstaatlichkeit* számára elégséges, ha az alapviszonyok szövegszerű szabályozása egyáltalán megtörtént – nos, e két egymással szemben álló pólus képviselői ilyenkor nem egyszerűen ellentétes dolgokat mondanak, hanem a jog eredendő ambivalenciájából vonnak le külön-külön érvényes és igazolható – mert társadalmaikban pontosan így működtetett és ténylegesen működő – következtetést. Vö. pl. a szerzőtől A jogállamiság és joga. *Magyar Tudomány* XXXVIII. (1993) 8, 941–950. o.

[16] A történelem- és jogbölcseleti tanulságokat szociológiai érzékenységgel tárgyalja klasszikus művében Horváth Barna: *A géniusz pere.* Sokrates – Johanna (Kolozsvár: Nagy Jenő és Fia könyvnyomdája 1942.) 228 o. [Universitas Francisco-Josephina Kolozsvár: Acta Juridico-Politica 3] ill. – új kiadásban – *A géniusz pere* Szókratész – Johanna (Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor 2003.) 264 o. [Historia Incognita].

[17] Az *anomia* ['rend-nélküliség'] lehetőségére, ön- és társadalompusztító hatására lásd a nemzetközi irodalomban pl. Snell Putney-Russel Middleton: Ethical Relativism and Anomia. *The American Journal of Sociology* 62 (1962.) 4, 430–438. o., számunkra drámaian aktuális hazai tárgyalásban pedig Kopp Mária: A magyar társadalom egészségi állapota. *Magyar Szemle* VIII. (1999) 9–10., illetőleg Kopp Mária–Skrabski Árpád: A magyar népesség életkilátásai. *Magyar Tudomány* 168. (2007.) 9, 1149–1153. o. <http://www.matud.iif.hu/07sze/07.html>.

AZ AMERIKAI MAGYAR EMIGRÁCIÓ – AHOGY ÉN LÁTTAM 1980-BAN

Az alábbi naplószerű visszaemlékezést még Amerikából 1980-ban való hazatérésem után „frissen" írtam, de a megjelentetésére a rendszerváltozás előtti időszak nem bizonyult alkalmasnak, hiszen abban az időben nem csupán én, hanem az említett otthoniak közül számosan állottak megfigyelés alatt. Most, hogy elővettem e korszakbeli írásaimat, úgy véltem: itt az ideje e sorok megjelentetésének. Ezt annál is inkább így látom, mert az amerikai előadó-körutam óta eltelt több mint negyedszázad alatt – sajnos – számos olyan ismert személyiség már nincs az élők sorában, akikkel akkor még találkozhattam és eme „naplómban" róluk szóló emlékeimet is megírhattam. Hiszen Bay Zoltántól Varga Lászlóig több kedves barátomról már csak emlékeim lehetnek.

Dr. Hám Tiborral és Csicsery-Rónay Istvánnal még a II. világháború idején alakultak ki baráti kapcsolataim. Akkor többedmagunkkal megszerveztük a Teleki Pál Munkaközösséget, ez az ifjúsági szervezet részt vett a politikai és szellemi antifasiszta ellenállási mozgalomban. Hám Tiborék amerikai emigrációját követően sem szakadtak meg kapcsolataink. És miután Nagy Károly és baráti köre a 70-es években rendszeresen szervezte az amerikai magyarok találkozóit, amelyekre az anyaországi értelmiségi elit tagjait is meghívták, felvetődött az én meghívásom is, amelynek egyik oka volt, hogy egyrészt megjelent könyveim jó visszhangra találtak Amerikában, másrészt a történelem iránt érdeklődőknek az is a tudomásukra jutott, hogy a Trianon 60. évfordulójára írt cikkem miatt a hazai hatóságok elkoboz-

ták a *Honismeret* című folyóirat júniusi számát. Így azután Hám Tibor felkérte Püski Sándor bátyámat, hogy segítse megszervezni az én amerikai előadó-körutamat, ami ezzel a konferenciával kezdődött volna. Azonban ebbe a terve a magyar politikai rendőrség beleszólt. Mint ahogy Selley Zoltán esetében is. Ugyanis nem kaptuk meg idejében az útlevelünket... Végül megkésve ugyan, de 1980. október 2-án útnak indulhattam Budapestről.

A New York-i repülőtéren Püski Sándor bátyám várt, és már ott a helyszínen röviden elmondta, hogy november 30-áig milyen program vár rám. Így először Hám Tibor vendége lettem, akivel annyi év után boldogan összeölelkezhettem Washingtonban, hogy azután Georgetownba autózzunk, ahol ő lakott. Georgetown tulajdonképpen a régi Washington, ahol például Edward Kennedy szenátor akkoriban lakott. Másnap, október 3-án Tibor elvitt Csicsery-Rónay István barátunkhoz, akinél összetalálkozhattam Hőgye Mihállyal és Bay Zoltánnal. Tőlük kaphattam értékes felvilágosítást a háromezer washingtoni magyarról, akik között akkor még ott volt Kornfeld Mór is.

Másnap ismét találkoztam Hőgyével, valamint Kiss Sándorral, akivel a háború idején egy ideig közös munkahelyünk volt. Velük és Hám Tiborral együtt négyesben elbeszélgettünk a Kisgazdapárt 1945 utáni múltjáról. – Majd Tiborék révén találkozhattam (C. Clay néven) a Sziklai házaspárral is. Sziklai külügyi tisztviselő volt, aki 1945 után Horthyt hallgatta ki Weilheimben. Még ottlétem idején is kapott fontos feladatokat, mint kitűnő nemzetközi jogász. Sziklai – többek között – elmondta nekem, hogy akkor Horthy magánál szorongatta Roosevelt dedikált fényképét, amit az egyik tengerész adott a másik tengerésznek.

Október 5-én Hőgye Mihály értem jött, hogy egy kis városnézés után elinduljunk előadásom színhelyére. Itt kellemes meglepetésre találkoztam Wágner Ferivel, akivel 1942-ben a Teleki Intézet megbízásából együtt dolgoztunk az

I. Tóth Zoltán-féle nemzetiségi bibliográfián, majd ő a benesi dekrétumok időszakában, 1945 után Pozsonyban a magyar külügyminisztérium megbízottjaként működött közre a lakosságcsere alkalmával. De odajött hozzám Almásy Pál ezredes sógornője, Patrícia – Vajda Benő özvegye – is, akit még Budapestről ismertem. Ő mutatott be Koszorús ezredes feleségének (második férje Varsa István ezredes). Ilyen találkozások után tartottam meg előadásomat Bajcsy-Zsilinszkyről. Utána pedig dedikáltam az *Ugrás...* című könyvemet. Ennek során nagy meglepetésemre Fenyvesi László újságíró egy óriási bugylibicskát mutat nekem, amelyre régi magyar motívumok kerültek díszként. Kiderült, hogy ez Zsilinszkyé volt...

Október 6-án Kiss Sándor jön értem, és elvisz Washington megtekintésére. Először a Washington Monument Emlékmű 170 méteres tornyának a tetejére röpít fel a lift, hogy azután a Nemzeti Múzeumban a repüléstörténet hihetetlenül gazdag anyagát láthassam. De aztán következik a State Department (Külügyminisztérium) megtekintése, majd a folyónál a Pentagon, a világ legnagyobb minisztériumi épülete. Engem a legjobban a National Museum of History and Technology érdekelt, ahol a történelmi tárgyak nagy bőségével találkozhattunk. És rendkívül gazdag volt a képzőművészeti anyag.

Október 8-án Püskiékhez érkezem New Yorkba, akik kedvesen, barátian fogadnak. Az üzlet fölött volt a lakásuk. Alighogy körülnézek, Sándor bátyám ellát érdekes irodalommal, miközben az üzletben nagy a jövés-menés. Így találkozom egy őstörténésszel, aki két éve járt Magyarországon, és dicsérte nekem múzeumi szobatársamat, Szakály Ferit.

Másnap úgy is, mint muzeológus, megtekintem a Metropolitan múzeumot, majd a Guggenheim múzeum csodálatos kincseit. Este fél hétkor érkezem haza. Ilusék már izgultak, hogy elvesztem. Sanyi bátyám közli, hogy már keresett Varga László volt néppárti politikus, és majd értem jön. Este

Hám Tibor hív fel telefonon, és közli bostoni, clevelandi és chicagói programjaimat. – Másnap, október 10-én tényleg telefonál Varga László bátyám, hogy másnap autón elmegyünk Kővágó Józsefhez, aki – mint ismeretes – 1945 után Budapest polgármestere lett. – Előbb azonban Varga Bélát, az 1945 utáni parlament elnökét látogattam meg, aki szívélyesen fogad és melegen gratulál a Tildy-portrémhoz, amit a szeghalmi tanulmánykötetbe írtam. Mint hangsúlyozta: Tildy volt a legjobb barátja a Kisgazdapártban. A történelmi eseményekre vonatkozó Varga Bélával folytatott beszélgetést külön rögzítettem. Mint közben elmondta: itt Kovács Imrével és Gombos Gyulával van kapcsolatban. Hazulról Vida István levelezett vele és kért tőle anyagot. Én Varga Bélát 77 éve ellenére jó erőben láttam, különösen szellemileg. Búcsúzáskor elárulta, hogy hazai látogatásra hívják. Én biztattam, hogy csak jöjjön.

Hazajövet beállított Püskiékhez Baránszky Jób László fia, egy rendkívül művelt filosz és költő, akinek az apját 1945 óta a Pedagógus Szakszervezetből ismertem. Még az este újabb látogatók érkeztek hozzánk: Veres Bulcsú, a későbbi Ceausescu-ellenes tüntetés egyik szervezője és Sas Magda Chicagóból, akinek a férje Sas Márton építész. Mindketten fiatalok, de rendkívül ismertek.

Vasárnap (október 1.) a megbeszélésünkhöz híven megyek Varga Lászlóval autóbusszal Kővágó Józsefhez – Budapest háború utáni polgármesteréhez –, akinek főleg közös ismerőseinkről adok tájékoztatást. Így Tartsay Erzsébetről, Almásy Pálról és Szent-Iványi Józsefről. Majd igyekszünk hazafelé, mert este előadásom van Püskiéknél. A hallgatóság közt van Király Béla, Gombos Gyula a feleségével, Kasnyik magyar főkonzul és a felesége, Brogyányi Kálmán fia, Baránszky Jób László stb. Összesen 24-en. Püski Sándor bátyám üdvözöl és kér fel az előadás megtartására este fél 8 órakor, de a társaság még éjjel egy óráig együtt marad. Közben paprikás csirkét eszünk nokedlivel és töltött káposztát,

majd diós kalácsot és spanyol bort iszunk. Mindezt Ilus néninek köszönhetjük!

Október 14-én, kedden jelzem Hám Tibor barátomnak, hogy másnap utazom hozzá vissza Washingtonba. De még aznap Varga László elvisz az ENSZ-palotába, ahol a Biztonsági Tanács termét is megmutatja. Ide járt ő is 1956-ban, valamint a közgyűlési terembe, ahol 1956-tók 1962-ig tárgyalták a magyar kérdést. Még ott láthattam a „Hungary" feliratú táblát.

Október 15-én, szerdán a washingtoni pályaudvaron Csicsery-Rónay Pista barátom várt, és a városséta során megmutatta nekem az Egyetemi Könyvtárat, ahol ő 26 évig dolgozott mint címleíró. Megérkezve hozzájuk, a felesége, Erzsébet és a lánya, Babu szívélyesen fogadtak. Másnap Istvánnal városnézés után ez alkalommal a Kongresszusi Könyvtárba megyünk, ahol Bakó Elemérrel találkozunk. Majd meglátogatjuk Szegedy-Maszák Aladárékat. Konyakozás közben elbeszélgetek vele a magyar külpolitika alternatíváiról. Feltett kérdésemre nem hitt abban, hogy ha 1944. március 19. körül Horthyék – a klessheimi „egyezséget" elutasítva – kirepülnek az országból, a győztes nagyhatalmak ezt nagymértékben méltányolták volna. Szegedy-Maszák Aladár beszélgetés közben előadta, hogy több száz oldalas munkájának a befejezésén dolgozik, amit 1932-vel, külügyi szolgálata kezdetével indít és Nagy Ferenc miniszterelnökségével fejez be. Javasoltam, hogy az OSZK-ba juttassa el memoárját. Helyeselte a dolgot. Elmondta, hogy Koszorús Ferenc 1985-ben történt elhalálozása után az iratait özvegye rendezte sajtó alá 1987-ben, mintegy 526 oldal terjedelemben.

Október 17-én (péntek) a Kongresszusi Könyvtárnál már várt engem Bakó Elemér, aki a könyvtár finnugor részlegének volt a referense. Olyan színvonalra fejlesztette ezt a részleget, hogy a finnek fedezték részvételi költségeit az idei nyáron a finnugor kongresszuson. A könyvtárban akkor 23 magyar alkalmazott volt. Évi 2–2,5 ezer magyaror-

szági könyvet vásárolnak, aminek kb. a felét katalogizálják. A komputerizálás segítségével pillanatok alatt láthattam az én kiadványaim adatait is.

Október 18-án (szombaton) Istvánnal együtt meghallgattam a Nagy Ferenc-szalagot, majd ebéd után a repülőtérre mentünk Mészöly Miklósék elébe. Aztán elvittük őt Hám Tiborékhoz. Aznap este a kiugrási kísérletről tartottam előadást az ottani magyar klubban 45 hallgató előtt. Itt is Hám Tibor barátom vezette be az előadást, ami a magyar külpolitika alternatíváiról szólt. Több felszólaló (Bay Zoltán, Eszenyi L., Sziklai, Hőgye) méltatta az előadás tárgyilagosságát. A Zsilinszky-könyvemből vitt 15 példány pillanatok alatt elfogyott.

Október 19. (vasárnap). Istvánnal elmentem Tiborékhoz Mészölyékért, hogy aztán egy közös városnézésen vegyünk részt. Megtekintettük a Kennedy Centert, ami a modern építészet egyik monumentális csodája. Este Mészöly tartott előadást, és amikor felolvasta könyvének fülszövegét, ebből a hallgatóság megtudhatta, hogy nem volt a rendszer kegyeltje.

Október 22-én ismét Szegedy-Maszák Aladárhoz mentem, akivel élvezetes beszélgetést folytattam. Azt kérdeztem tőle, mi a véleménye 1944. március 19-ről? Azt felelte, hogy Horthynak a német fenyegetés elől kormányának hű tagjaival együtt Moszkvába kellett volna kirepülnie. Ugyanis a Belényi-terv realizálása esetén ejtették volna Horthyékat Amerikában. – Megtudtam Szegedy-Maszák Aladártól, hogy volt alkalma betekinteni Eckhardt emlékirataiba, ami a Hoover Institutba került. Eckhardt – mint mondotta – a kisantant és az angol politika (Eden) fellépése miatt eléggé elszigetelődött, és Habsburg Ottóhoz fűződő kapcsolatai miatt sem érhetett volna el semmit Magyarország számára. Viszont Bethlenről jó véleménye volt Szegedy-Maszák Aladárnak. Azt is elmondta, hogy részt vett a *Magyar Szemle*-teákon Szekfűvel, Eckhardt Sándorral, Sőtérrel, Boldizsárral

stb. Elolvastam emlékiratainak a bevezetőjét, és bepillanthattam néhány témakörébe is. Benyomásom szerint nagyon értékes volt az anyag.

Október 23-án Tiborhoz menve, szalagra mondtuk a Teleki Pál Munkaközösség dolgait. Szabó Gyurka is megjelent. Ő pedig elmondta Zsilinszky botanikus kertbeli elfogatásának körülményeit.

Október 24-én Bostonba repültem, ahol Koncz Lajosék voltak a házigazdáim. Megérkezvén hozzájuk, találkoztam Szövérffy Józseffel, akivel 1942-ben és 43-ban együtt dolgoztunk az I. Tóth Zoltán-féle nemzetiségi bibliográfián. Szövérffy mint germanista, Schwarcz Elemér professzor tanítványa volt. Harmadik ismerősöm Galló Béla, akivel Budapesten a felvidéki diákotthonban laktam együtt és vele is jártam a Soli Deo Gloriába a Kálvin térre. Még együtt is szerepeltünk egy SDG-s műsoros délutánon.

Szabó Gyurival és a házigazdámmal együtt mentünk el Thinemann professzort meglátogatni, akinél 1945-ben filozófiából doktoráltam. A 90 éves öregúr szeretettel fogadott, megölelt. Thinemann hozzájárulásával Koncz Lajos felvett vele egy másfél órás anyagot. Nagyon érdekes élmény- és emlékforgácsokat mondott el Szabó Dezsőről is. (A kutya halad, a karaván ugat.) De rajta kívül Teleki Pálról, Kornisról, Szabó Lőrincről, Kardos Tiborról, Várkonyi Hildebrandról és Nándorról, valamint a Magyarországról való távozása okairól. Utána megindultan búcsúztunk el egymástól.

Október 28-án (kedden) tudtam meg – Hám Tiborral beszélve telefonon –, hogy Kovács Imre meghalt, pedig vele is szerettem volna találkozni. Október 30-án lesz a temetése.

Október 29. Házigazdámmal (K. L.) beszélve tudtam meg, hogy Illés Béla húga: Agatha Fasset, Bartók barátnője, akit itt gyakran meglátogatott, Bostonban él és könyvet is ír róla. – Este a szlovákiai helyzetről tartottam előadást, amelyre – többek között – eljött Szabó Sándor, a harvardi egyetem biokémiatanára, továbbá Toldalagi Pál, Szilassy

Béla felvidéki politikus unokája (Erzsinek a fia). Üzentem vele nagynénjének, Eszternek, akivel Losoncon egy osztályba jártam a református elemibe.

Október 31. Továbbutazva, Clevelandben Böjtös László várt rám a repülőtéren. Hazatérve ebéd után elvitt engem a részben általa épített református templomba, amelynek a színes ablakain a reformációtól kezdve az egyház történetének máig tartó fejezeteivel foglalkozó képek láthatók.

Clevelandben tudtam meg, hogy a néger terjeszkedés Cleveland magyar negyedét fokozatosan felvásárolta, és kiüldözte onnan a magyarokat. Ott magyar utcák voltak, magyar feliratokkal stb. Meg is mutatták nekem ezt a volt magyar negyedet, amelynek „romjait" láthattam. Egyes házakon még ott virítanak a magyar üzletek nevei.

November 1. (szombat) Délelőtt eljön értem Záhony Botond, aki ungvári származású, és kisfiúként jött ki szüleivel Amerikába. Azelőtt politológiát tanított, de most Clevelandben egy nagy szállóban „köszönőember". Mellesleg Imrédyvel foglalkozik mint történész, és írt róla a *Nemzetőr*be. Ismerte Kovrig Bélát, Teleki Pál bizalmi emberét, aki maga után hagyott itt kb. ezeroldalas kéziratot, amely részben visszaemlékezés, részben politikatörténet. Záhony Botond Kovrig Béla titkára volt.

Hazatérve Clevelandbe, a magyar külpolitika alternatíváiról tartottam előadást.

November 2. Búcsú Böjtös Laciéktól és irány Chicago, ahol a világ legforgalmasabb repülőtere van, félpercenként érkeznek a gépek. Itt Sas Marci fogadott, akit még New Yorkban ismertem meg. Hazatérés közben megmutatta nekem az akkori világ legmagasabb, 110 emeletes épületét, a Sears Towert, a *Playboy* újság otthonát. A „Magyar Bika" vendéglőben vacsoráztunk, ahol azon az estén Dukász Anna adott műsort, a marosvásárhelyi Magyar Színház volt igazgatója. Megismerkedve vele, üzenetet küldött általam Tamási Áronnénak, Ágotának.

November 5-én Sas Marci elvitt a csodabogár Szathmáry Lajos könyvtárába, akit az amerikai magyarság körében a világ egyik leghíresebb szakácsmesterének tartanak. Angol nyelvű szakkönyvei nagy tekintélyt szereztek neki a szakmában. Egyik könyvébe belelapozva, a magyar konyha legkülönbözőbb, részben alig ismert specialitásaival találkozhattam. Odahaza újságíró volt a háború előtt, majd kikerülve Amerikába, különböző foglalkozásokat vállalt, végül is kitanulta a szakácsmesterséget. Szerencsés házassággal szerzett nagy vagyont. Pénzének jelentős részét egy hatalmas magyar könyvtár létesítésébe fektette, melynek kb. 15 ezernyi kötete a vendéglője melletti házban van elhelyezve. Az *Ugrás...* is ott található, valamint Horthy kormányzó vendégkönyvét is őrzi.

November 6. Pittsburgh következett vándorlásaim során, ahol Várdy Béla helyett a barátja, Bíró Béla fogadott, aki gyomai fiú. Mivel kulák származású volt, egyetemre nem kerülhetett. Budapesten fizikai munkásként dolgozott, majd 1956-ban kiment Amerikába, ahol már az egyetemen földrajzot tanít. Vele közös Békés megyei ismerősökre is bukkantam. Így például Z. Nagy Ferencre.

Várdy Béla annyira ismert személyiség, hogy manapság a hazai folyóiratokban is publikál. Így például a *Valóság*ban is, amelynek szerkesztőbizottsági elnöke vagyok. Nem csoda, ha már ottlétemkor a fényképalbumában számos ismerőst fedezhettem fel. Például Kicsi Sándort, Kardos Lászlót, Lőrincze Lajost, Niederhauser Emilt, Glatz Ferencet, László Gyulát, Béres Ferit, Bige Jóskát, Selley Zoltánt. *November 7-én* tartottam előadást Várdyéknál Pittsburghben az egyetemen, ahol nagy örömömre Borsody Istvánt is a hallgatók között láthattam. Vele sok fontos kérdést tárgyaltam meg a szlovákiai magyarokkal kapcsolatban.

November 12. Visszatérve New Yorkba, Cs. István jött értem és vitt el a Trianon-konferenciára, ami engem az elkobzott Trianon-cikkem miatt is érdekelt. Ott Király Béla,

a konferencia elnöke maga mellé ültetett. A másik oldalon Borsody István ült. A Trianon-kötet kb. 250 oldalasra tervezték, szerzői sorra megtartották előadásaikat. Király már az elején felkért, hogy ismertessem cikkemet. Ezt meg is tettem. – A konferencián találkoztam Nagy Karcsival is, aki közölte velem, hogy 28-án várnak New Brunswickbe.

November 13-án került a kezembe a friss *Irodalmi Újság*, amely az én *honismeret*beli Trianon-cikkemet méltatta bő szemelvényekkel. Ezen a napon sikerült beszélnem Teleki Gézával, akinek megígértem, hogy megküldöm neki az *Ugrás*t.

November 14-én a rádió számára egy kerekasztal-beszélgetésen vettem részt Kiss Sándorral és Hőgye Miskával. Engem arról kérdeztek, hogy mi gyakorolta rám a legnagyobb hatást Amerikában. Azt feleltem, hogy az itt megismert magyarok ragaszkodása az anyanyelvi kultúrájukhoz.

November 15-én Torontóba repültem, ahol a váróteremben Tar Mihály és felesége, valamint Bécsből érkezve, Szépfalusi István és fia vártak rám. Szépfalusi elmondta, hogy milyen kiadványokat jelentet meg. Így például Janics Kálmán könyvének 2. kiadását. – Másnap, vasárnap házigazdámmal templomba mentünk. Az érdekességhez tartozott, hogy az egyházi szolga Jány Gusztáv öccse volt. Nem kis élmény volt számomra Torontóban a református templomban magyar zsoltárokat és a végén a gyülekezettel együtt a magyar himnuszt énekelni.

Másnap az egyetemre mentünk Bisztray György egyetemi tanárhoz, akinek az édesapja a Pázmányon magyar irodalmat adott elő, és 1945-ben tagja voltam az őt igazolóbizottságnak. Így elmondhattam a fiának Szabolcsi Miklós vádjait, amikkel az igazolóbizottság elé állt apjával kapcsolatban, de csúfosan leszerepelt. – Majd elvittek bennünket az egyetemi könyvtárba, ahol megleltem a *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről* című munkámat sok más kiadványnyal együtt. Este az ottani tv magyar adása készített velem felvételt.

Nagy érdekesség volt számomra, hogy Torontó környékén a zöld arany világában a dohánykertészek 50%-a, mintegy 1300-an magyarok. Majd a niagarai kirándulás után *november 20-án* tartottam előadást mintegy 80 résztvevőnek a Magyar Házban Trianonról. Utána megkérdezték: Vajon ugyanezt az előadást megtarthattam volna odahaza?

Torontói kirándulásaim közé tartozik, hogy megtekinthettem a mintegy 50 holdas Ady-parkot, amit a kanadai magyar munkásszervezet vett meg 1947-ben. Viszont nagyon lerobbant állapotban találtam.

November 22-én, szombaton a Magyar Házban megnéztük a hétvégi magyar iskolát, amely 1973 óta létezik. Eredetileg 42 gyerekkel indított, akkor a létszám már 170 volt. Még az órákra is betérhettünk, és néhány dolgozatot is megnézhettem. Például arra a témára, hogy „mit várok az élettől?", a VIII. osztályos Egri Zoltán ezt válaszolta: „Sokan az élettől gazdagságot várnak. Szerintem nem rossz dolog gazdagnak lenni, de az egészség az első és a szeretet."

November 23-án, vasárnap beszéltem gr. Teleki Bélával egy látogatással kapcsolatban. – November 25-én tértem vissza New Yorkba, ahol Püskiéknél találkozhattam a *magyar nemzetes* Komor Vilmával. Másnap délután meglátogattam Teleki Bélát, aki 1942–44 között volt az Erdélyi Párt vezetője, és a kiugrási könyvemben is szerepeltettem. Jelenleg az Amerikai Erdélyi Szövetség vezetője. Megtudtam, hogy a koronaügy miatt – amelyet Hamza, Held és Nagy Károly helyeselt, hogy Budapestre viszik–kizárták őket az ottani Magyar Házból. – November 29-én még átvehettem Hamza Banditól a Flórának küldött levelet Illyés Gyula jövő évi meghívásáról. Majd a baráti búcsúzkodások után jött a búcsú Amerikától, a Püski házaspártól, Hám Tibortól, akiknek a felejthetetlen két hónapot köszönhettem. És december 1-jén elindultam szép hazámba.

Vígh Károly

Jegyzetek azokról a személyekről, akiknek az életrajzi adatait az eredeti naplóm nem tartalmazta

Béres Ferenc (1922–1996) dalénekes, Liszt-díjas, Érdemes művész.

Borsody István (Stephen Borsody, 1911–2000) újságíró, főiskolai tanár, a washingtoni magyar követség sajtóattaséja; történelemtanár a pittsburghi egyetemen.

Gombos Gyula (1913–2004), a SZER New York-i tudósítója; író, újságíró, számos kiadvány szerzője.

Hám Tibor (1914–1990): orvos, kisgazdapárti politikus, 1943-ban megalapította a Teleki Pál Munkaközösséget. 1948-tól az USA-ban tartózkodva lesz a Jelenkori Magyar Történelmi Dokumentumok kiadója 1984-ben és 1986-ban.

Hőgye Mihály (1912–1992): református lelkész, történész, az amerikai Radio Information Specialist szerkesztője, a Magyar Köztársaság tiszti keresztjének tulajdonosa.

Kovács Imre (Alcsút, 1913–New York, 1980): közgazdász, politikus, a Nemzeti Parasztpárt volt titkára, újságíró New Yorkban, a Harvard Egyetem történelemtanára, számos magyar és amerikai angol nyelvű kiadvány szerzője.

Nagy Károly (Nyíregyháza, 1934): a szociológia emeritus professzora, számos tanulmány és hat könyv szerzője. A forradalom leverése után hagyta el Magyarországot, Amerikában szerzett BA, MA és PhD diplomát. Több kitüntetést kapott: Kassák Lajos-, Bárczi Géza- és Bethlen Gábor-díj, Nagy Imre-emlékplakett, Magyar Köztársasági Érdemrend. Az MTA köztestületi tagja. Szociológus, a New-Brunskick-i egyetemen a Hétvégi Magyar Iskola egyik alapítója.

Teleki Géza (1911–1983): geográfus, geológus, Teleki Pál volt miniszterelnök unokaöccse, a George Washington Egyetemen a geológia tanára 1950–56-ban.

EGYOLDALÚ, FEGYVERES HATÁRREVÍZIÓ A DÉLI VÉGEKEN

Déli szomszédunk a trianoni szerződés megkötése után mindent elkövetett, hogy a szerződéses rendelkezéseket megszegje, kijátssza, semmibe véve a békekonferencia által rögzített határokat, megváltoztassa a délszláv királyság javára. Egy ilyen részleges határrevíziót a szabadkai határban 1921. augusztus 21-én szerb csapatok hajtottak végre, Dobanovacki Paja, Szabadka akkori főispánjának kezdeményezésére, Damjanovic Milesav szerb tábornok parancsnoksága alatt szerb csapatok indítottak akciót a trianoni határvonal megváltoztatására. Az akció katonai biztosítását maga a tábornok írta le a *Zlatni dani Subotica* (Szabadka aranynapjai) című könyvében.

A Duna–Tisza közén Bajától, továbbá Csávoly és Mélykút községektől északra megvont és Tompán, a tompai legelőkön és a Dobó-pusztán át Röszkéig húzódó demarkációs vonalat megszállva tartó szerb csapatok 1921. augusztus 19-én parancsot kaptak, hogy vonuljanak vissza a trianoni békeszerződésben megállapított határvonalra. Ez a határvonalnak az a szakasza, amelynek Szabadkától északnyugatra, északra és Horgos irányában északkeletre fekvő részében a határmódosítást végrehajtották a trianoni békeszerződés rendelkezése szerint.

A helyszínen megállapítandó vonal, mely Kunbajától délre halad, a szabadka–bácsalmási vasútvonalat Csikéria állomástól kb. 1500 méternyire keletre, a szabadka–kiskunhalasi vasútvonalat Kelebia állomástól kb. 3 km-re délre át-

vágja, Horgostól és a vasútállomástól északra, Röszkeszentmihálytelektől pedig délre haladt.

Az így megállapított határvonalnak a helyszínen való részletes kitűzéséről a trianoni szerződés II. részének 29. cikke emígy rendelkezik: „A megjelölt határokat a helyszínen határrendező bizottságok fogják kitűzni... A bizottságok hatásköre teljes mértékben kiterjed nemcsak a »helyszínen megállapítandó vonal« által megjelölt határvonalrészletek megállapítására, hanem ha valamely érdekelt állam kéri, s a bizottság azt helyénvalónak tartja, a közigazgatási határok útján megjelölt határvonalrészletek felülvizsgálására is. A bizottságok mindkét esetben arra fognak törekedni, hogy szigorúan kövessék a szerződésekben foglalt meghatározásokat, a lehetőség szerint figyelembe véve a közigazgatási határokat és a helyi gazdasági érdekeket. A bizottságok határozataikat szótöbbséggel hozzák és ezek az érdekelt felekre kötelezőek."

Az új délszláv államnak a trianoni szerződés lehetőséget biztosított és alkalmat nyújtott arra, hogy a szerződésben kijelölt határvonalak kisebb méretű kiigazításra irányuló esetleges kérelmét a határrendező bizottság elé terjessze. Ezt a siker reményében annál inkább megtehette volna, mert a „győztes" helyzeti előnyén kívül kellően indokolt kívánságának a figyelembevételét már a határrendező bizottság összeállítása is biztosította volna, melynek 7 tagja közül a szerződés 43. cikke szerint egyet a szerb–horvát–szlovén állam, egyet Magyarország, ötöt pedig a szövetséges és társult főhatalmak neveztek ki.

A szerbek azonban nem ezt a megoldást választották, hanem gyors elhatározással az erőszak útjára léptek, és megelőzve a határrendező bizottság döntését, mely egyébként 1922. április 7-én érkezett Szabadkára, a szabadkai határban egyoldalúan végrehajtott részleges határrevízióval kész helyzetet teremtettek.

Amint Dobanovacki, Szabadka szerb főispánja, 1921. augusztus 19-én megkapta a hivatalos értesítést, hogy a szerb csapatoknak a jóval északabbra megvont demarkációs vonaltól a trianoni szerződésben kijelölt határvonalra kell visszavonulniok, azonnal elrendelte, hogy a kiürítendő területről az élő jószágokat Szabadkára kell hajtani, a többi ingóságokat pedig: a kitermelt fát, az iskolák felszerelését, az erdészházak és erdőőri lakások bútorzatát stb. a Szabadkán és a közeli tanyacsoportokon rekvirált 2000 kocsin a határvonalon belüli területre kell szállítani. (Ugyanezt a fosztogatásszerű és a nemzetközi jogba ütköző eljárást követték a szerbek a bajai háromszög kiürítésénél is, ahonnan szintén elvittek minden helyéből kimozdíthatót, 2,5–3 millió aranykoronára becsült és soha meg nem térült kárt okozva az ottani lakosságnak. Ezen első intézkedés után Dobanovacki felkereste Damjanovic tábornokot, akinek elmondta, hogy a kiürítendő terület szerb lakossága „a magyarok bosszújától" való félelmében menekülni készül, és a szerb hatóságoktól vár védelmet és segítséget! Majd együtt kimentek a helyszínre, és ott elhatározták, hogy „magukra vállalva a békekonferencia szerepét, ők fogják kitűzni az új állam északi határát, megmentik Szabadka határvidékét és Kelebiát... melynek lakossága, mint népünk öntudatos része, századokon át megőrizte nevünket és *megóvta az északi területhez való jogunkat*".

Nem zavarta őket, hogy a Szabadkától nyugatra és északnyugatra fekvő Kelebia és Felső-Kelebia néven ismert hatalmas tanyacsoport kb. 10 000 főnyi lakosságából 8000 volt magyar nemzetiségű, 2000 pedig a bunyevácok, németek és szerbek száma. Szerbek a Felső-Kelebiához tartozó ún. „szerb soron" laktak, ezt az úgynevezett „öntudatos népcsoportot" akarták önkényes határmódosítással mindenáron „a magyar járomban való további raboskodástól" megmenteni.

Ezen a területen a szerb lakosság segítségével még aznap kitűzték a „Szabadka nyugodt álmát és zavartalan

munkáját biztosító" új határvonalat, mely egy 8 km hosszú és 1,7–3 km széles sávval, vagyis kb. 16–18 négyzetkilométerrel toldotta meg a trianoni szerződésben megállapított szabadkai határt, illetve a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területállományát. Amikor dolguk végeztével este visszatértek a városba, Damjanovic tábornok felkereste Pavlovic Ivan altábornagyot, a szabadkai helyőrség parancsnokát, akinek a történetekről jelentést téve azt ajánlotta, hogy a kitűzött előnyösebb új határvonal hatályos biztosítása érdekében az e vonalra másnap (1921. augusztus 20-án) visszavonuló szerb katonai osztagokat a szabadkai helyőrségből vett csapatokkal kellene megerősíteni. Kelebiát semmilyen körülmények között nem akarták átengedni, ezt úgy értékelte a szerb vezetés, hogy „az ellenséggel szemben országunkat egy kitűnő előőrsállástól megfosszák".

Damjanovic tábornok maga is érezte a területi igény alátámasztására felhozott etnikai és gazdasági érvek elégtelenségét, s ezért azokat a katonai szempontok, hadászati érdekek mindennél fontosabb érvével sietett kiegészíteni! Ennek a döntő érvnek a hatása alatt Pavlovic altábornagy természetesen hozzájárult az előterjesztéshez, és azt az utasítást adta Damjanovicnak, hogy Okanovic Dragutin tábornoktól, a lovashadosztály parancsnokától két lovasszázadot kérjen, egyszersmind azonban, személyes felelősség terhe mellett, azt is a lelkére kötötte, hogy a vérontást minden körülmények között kerülni kell, mert az beláthatatlan diplomáciai bonyodalmakkal járna. Ez az óvatos kikötés egyúttal azt is mutatja, hogy az altábornagy úr teljesen tisztában volt azzal, hogy itt lényegileg egy merőben önkényes és a békeszerződés rendelkezéseibe ütköző akcióról volt szó, amelynek veszedelmes következményeit csak a szerződésben kijelölt határvonalat megszállni készülő magyar csapatokkal való összetűzés kikerülésére adott szigorú utasítással vélte elhárítani. De érezte ezt Okanovic tábornok is, aki felelőssége tudatában a két lovasszázadot csak úgy volt hajlandó Dam-

janovic rendelkezésére bocsátani, ha ezt szolgálati úton írásban kéri tőle.

Ilyen előkészületek után fogtak hozzá másnap, augusztus 20-án az előző napon kitűzött új határvonalon belüli terület katonai megszállásához és tényleges birtokbavételéhez.

A reggel 7 órakor Dobanovacki főispánnal együtt Kelebiára kocsizott Damjanovic tábornokot a „Zorka" vegyigyárnál már várta a parancsnoksága alá helyezett két lovasszázad. Az egyiket az új határvonal mentén a szabadka–kelebiai vasútvonaltól keletre irányította azzal az utasítással, hogy okvetlenül tartózkodjék az esetleg eléje kerülő magyar csapatokkal való fegyveres összetűzéstől, és igyekezzék a határvonalra visszahúzódó szerb osztagokkal felvenni az összeköttetést, a másiknak pedig megparancsolta, hogy bizonyos távolságokban az ő kocsiját kövesse. Amint a kelebiai „szerb sor" északi szélére értek, az országúton már ott állt a trianoni határvonal megszállására kirendelt magyar csapatok egy hadiállományú szakasza, parancsnoka Ary százados volt. Ary századost Damjanovic magához hívatta, és a magyarul kiválóan beszélő Dobanovacki főispán értésére adta, hogy a magyar csapatnak az előrenyomulást abba kell hagynia, lévén ez a területsáv annak a vonalnak egy része, melyet a szerb csapatoknak kell megszállniok. A százados tiltakozott a szerb tábornok fellépése ellen, és a nála lévő térképen megmutatta azt a pontosan berajzolt vonalat, melynek a trianoni szerződés értelmében való megszállására parancsot kapott, és kijelentette, hogy ezt a parancsot végre is fogja hajtani. Damjanovic erre azt ajánlotta a századosnak, hogy intézzék el ezt a kérdést barátságos megegyezéssel, mégpedig annál inkább, mert a határvonalat később úgyis a határrendező bizottság fogja végleg megállapítani. Közben a magyar osztag rajvonalba fejlődött és megkezdte az előrenyomulást, de alig néhány perc múlva megérkezett vágtában a szerb lovasszázad is, melynek láttára, a magyar csapat

azonnal beszüntette az előrenyomulást, mivel Ary százados nem tudta, hogy még mi van a szerb lovasszázad mögött. Megállást parancsolt, és mivel tisztában volt azzal, hogy ez az új vonal nem lesz a végleges, ezért hajlott a szerbekkel való egyezkedésre. Így elkerülték a katonai összeütközést, és a szerbeknek sikerült Ary századost rávenni, hogy csak az erőszaknak engedve, kellő jogfenntartással részt vegyen a határmegvonásban, mert kerülni akarta a fölösleges vérontást. Így még aznap az ideiglenesen jelzett határvonal kitűzését a szabadka–kelebiai vasútvonaltól nyugatra egészen a szabadka–bajai vasútvonal melletti Csikériáig terjedő szakaszon, a szerbek előnyére még kijjebb tolták.

Másnap, augusztus 21-én került sor a szabadka–kelebiai vasútvonaltól keletre fekvő és Horgosig terjedő szakaszon folytatódott a határkiigazításra. Ez jóval hosszabb volt, ezért Damjanovic a szerb nyomás fokozására, a két lovasszázad megerősítésére még egy zászlóalj gyalogságot kivezényelt. A túlerő itt is visszavonulásra kényszerítette a magyar csapatokat, és az ún. Körös-vonalat szállták meg. A szerb előretörés így közvetlenül folytatódott tovább az úgynevezett hajdújárási dűlőknél is. Itt az 1:75 000 léptékű osztrák–magyar katonai térképen a 102 és 112-vel jelölt pontot megszállva tartó két magyar osztagot azzal kényszerítették a trianoni vonalon elfoglalt állásának kiürítésére, hogy a szerb gyalogzászlóalj Damjanovic parancsára egyszerűen megkerülte a magyar osztagok állását, és ezek hátában hajtotta végre a tábornok által megjelölt új határvonal megszállását. Itt a magyar egység parancsnoka, egy főhadnagy először megtagadta a tárgyalást a szerbekkel, de amikor meglátta, hogy a gyalogszázad megerősítésére feltűnt egy lovasszázad, ez azután megtette a hatását, és éppen úgy, mint az elmúlt napon, a magyar katonákat az abszolút túlerő visszavonulásra kényszerítette.

Az önkényes határmódosítás utolsó jelenete Csongrád megye szegedi határában, a Pap-szálláson folyt le, melyet

a volt demarkációs vonalon fekvő Dobó-szállásról egy főhadnagy parancsnoksága alatt előrenyomult kisebb magyar egység tartott megszállva. Itt is megkerülő mozdulattal és a lovasságnak meglepetésszerű fellépésével kényszerítették visszavonulásra a magyar osztagot.

Így ért véget a Dobanovacki főispán által kezdeményezett és három szerb tábornok által katonai erővel támogatott jog- és szerződésellenes egyoldalú határmódosítási akció.

A következő napon, augusztus 22-én, Gosse angol ezredes tiltakozott Damjanovicék önkényes és a szerződés rendelkezéseibe ütköző eljárása ellen. A tiltakozást Pavlovic altábornagy azzal intézte el, hogy az angol ezredest Vasic tábornok újvidéki hadtestparancsnokhoz utasította, ami valójában annyit jelentett, mintha őt kiutasította volna a tárgyalás helyszínéről. Damjanovic Gosse ezredest a magyarok barátjának nevezte, elfogultsággal vádolta, nem tudta elképzelni, hogy valaki tisztán meggyőződésből, a lelkiismeret, a tisztesség, az igazság és a jog nevében emeljen szót a hatalmi túlkapások és durva szerződésszegések ellen.

Gosse ezredes vétójának egyébként éppen olyan kevés eredménye volt, mint a magyar kormány tiltakozásának. A feneketlen gyűlölet és a tehetetlen bosszúvágy akkori légkörében a mindvégig bűnbakként kezelt Magyarországnak még a legjogosultabb és legminimálisabb kívánságai is csak merev visszautasításban részesültek, amint azt a határrendező bizottságnak 1922. április 7-én Szabadkán és utána a helyszínen tartott tessék-lássék vizsgálata és tárgyalása, valamint későbbi döntése is megmutatta, mely ezt az erőszakosan végrehajtott egyoldalú határrevíziót az egész vonalon szentesítette, és ezzel Szabadkának, illetve az S.H.S. államnak több mint 10 000 katasztrális holdnyi, vagyis legalább 60 négyzetkilométernyi olyan területet ítélt meg, mely minden egyébtől eltekintve jog szerint és a trianoni szerződés területi rendelkezései értelmében Magyarországot illette meg.

Akik így jártak el és tetejébe még kérkednek is a jogtiprással és a szerződésszegéssel elért eredményekkel, azoknak nincs és nem is lehet jogcímük arra, hogy a legyőzött, megkínzott és kifosztott nemzetek jóvátételt szorgalmazó és egy az igazságon alapuló igazi jogrend létesítésére irányuló követelései ellen tiltakozzanak, még akkor sem, ha egyes nemzetek egyedül a maguk erejére támaszkodva bár bizonyos jogi formák mellőzésével, de kizárólag a saját biztonságuk és állandóan veszélyeztetett nemzeti létük hatásosabb megvédelmezése érdekében nem mindig tartották be a békeparancsok szabályait.

Haas György

Források

[1] Damjanovic Milesav: *Hlatni dani Subotica*

[2] XIX-J-1-a-937/Be-1946.

NYELVÜNK ŐS-SZÁMTUDOMÁNYA[1]

Nyelvrégészeti[2] esszé

A hagyomány számtudományának alapgondolata, hogy a szám nem puszta mennyiség, hanem minőség is: mennyiségszerű minőség.[3] De ennél több: a szám „az ősi szellemi létezőnek tiszta, szellemi képe", a „dolgok ősképe". Az idea ennek a szellemi képnek már csak levonata. A szám az ősgyök, Isten szava,[4] aki a világot „mérték, szám és súly szerint"[5] teremtette. A Rend a számokon nyugszik. A számok harmóniájából következik a zene szépsége, a tánc, a bolygók járása stb.

A minőségi műveletek logikája ebben a rendben az analógia. Minden mindennel kölcsönhatásban van: a kozmosz, az univerzum az egymással kölcsönhatásban lévő dolgok – ízek, anyagok, csillagok, eszmék, számok stb. – rendje, ezért *A* megfeleltethető *B*-nek, *C*-nek stb. Ezt a fölfogást újabban holisztikusnak nevezik.

Hamvas Béla a hagyomány világát olykor „őskornak" nevezi, amely hasonló volt Kínától Indián és Egyiptomon át a Kolumbusz előtti Mexikóig, amennyiben mindenütt vallották az említett számfölfogást, és az Égre, Földre, Természetre, Emberre vonatkozó tudás egységét. Hamvas azt állítja, hogy ez az időszak kb. a Krisztus előtti 7–6. században, Buddha, Zarathusztra, Püthagorasz után ért véget. Állítólag utóbbi hozta Európába az őskori számfölfogást.[6] Mikor kezdődött az őskor? Az Éden után? Előbb?

*

Szám szavunknál érdemes rögtön elidőzni: vajon miként szemlél a *szám*? Elvont mennyiségi fogalom-e csupán, vagy minőség is? *„A szám minden létező dolog ősképe"* – mondá hajdan *Püthagorasz*. Nyelv édesanyánk szó szerint ugyanezt állítja! *Szám* 'élőlények rendje, sora.'[7] *Számomra, számodra, számára* stb. szavainkban a részesülőt magával a *szám* szóval nevezzük meg! *Számlál, számba vesz* – érvényesnek, valóságosnak tekint; *számít – kiszámítja*, tehát fölméri valaminek a lényegét, egyszersmind aminek száma van, az létezik, aminek nincs, az *nem számít, számfölötti, nem tartjuk számon*, tehát fölösleges, sőt megeshet, hogy már nem is létezik, *fölszámoltatott*, azaz szám nélkülivé vált! *Számíthatsz rám* – minden erőmmel ott leszek! *Számít* valamire – több mint remél, biztosra vesz; *számadás* – részletes felelősségvállalás; *számot ad* – lakol. Akit *száműztek*, azt kitaszították a közösségből, a *számosak* közül, nem veszik többé *emberszámba*. Az ógörög száműzött jogfosztott lett, bárki megölhette. Aki *számadást* végez, vagy *számot vet*, az mérték és érték szerint rendez. A gyerekek *kiszámolója* kiválaszt valakit a csapatból: az illető vagy nem játszik tovább, vagy különleges szerepet kap[8]. Újabban a kiütött bokszolót is *kiszámolják*. Ugyanez az értelme annak is, ha valakivel *leszámolnak*. *Számtalan* – fölbecsülhetetlen, *számbavehetetlen*, tehát minőség nélküli tömeg.

A példák szaporítása nélkül máris nyilvánvaló, hogy *szám* gyökszavunk és származékai kivételesen fontos jelentéssel bírnak. Egyértelmű, hogy ami *számos*, az a műveletekben az absztrakt mennyiségen túl minőségként vesz részt!

Hirtelenjében huszonötnél több szó és kifejezés szökkent össze ennek az állításnak, a szám szóbokor különleges jelentőségének bizonyítására.

*

Szám szavunk régi, *képlet* szavunk nyelvújítási, ha úgy tetszik, friss műszó. Mesterséges voltában is az ős-szemléletből fakad: föltündöklik benne a számok *kép*isége, hiszen

a képen, ideájukon keresztül lépnek a világba, és képpé válásukban jelenik meg a *minőségük*, mely az őskori fölfogás szerint elválaszthatatlan a mennyiségüktől.

*

Nézzük meg részletesen, hogy anyanyelvünkben miféle tudásemlékek élnek az őskori számtudományról és geometriáról, közelebbről annak néhány alapfogalmáról, az *egy*, a *kettő*, a *fél*, a *három*, a *négy* és a *semmi értékéről-mértékéről* – milyen gyönyörű egybecsendülés! – valamint a *kör* és *kereszt* ideájáról, geometriájáról.

Az indiai, egyiptomi, héber stb. hagyományban – de még az újplatonikusok fölfogása szerint is – az összes számot, a mindenséget egyesítő szám az *Egy:* Isten száma. Elvileg ugyanis csak egy Isten, egy Teremtő, egy Mindenható, egy Abszolútum lehetséges. Ő a Létezés, héber neve Jahve = Aki van,[9] „ő az Egyetlen (Isten), rajta kívül nincsen más.[10] A legkülönbözőbb ellentétek benne *egyesülnek*, tehát *eggyé* lesznek, s ezzel a művelettel ki*egyenlítődnek*. Indiában úgy tudják, hogy „a múlt benne van, benne van a jövendő, (...) Ő teremtette a teremtést."[11]

Ez nem titok az indoeurópai nyelvek előtt sem, példa rá a latin *unus* népes családja: *universitas, unitas, unio* stb. Talán az *universum* a legszebb közöttük: a Mindenség = „egy felé (eső)". Nos, a magyar hajszálra így érti: *világegyetem, egyetem, egység, egyesület stb.* De az *egyetért* a latinban már *consentit*, az *egyenlet aequatio* és így tovább. Az angolban is létezik a szócsalád, de még ott tovább homályosul a kapcsolat pl. az *university* és a *one* között. A két szó viszonya tán azért lazult meg, mert külön hajóval érkeztek Britanniába, s ott nem mutatkoztak be egymásnak.

A mi nyelvünkben az Egy hatalmáról óriási szósereg tanúskodik – a Magyar Értelmező Kéziszótár 1992-es kiadásában 8 oldal! A Magyar Nyelv Szótárában – Cz. F. – 488 *eggyel*

kezdődő szócikk található. Hozzájuk veendők a különböző igekötős és egyéb elöl toldott szavak, melyek a szótárakban másutt lelhetők – pl.: *kiegyezés, mindegy*. Némi ízelítő: *egykutya, egyívású, egyenlő, egybekel, egyre megy, egyhangú, egy húron pendül, stb*. Lényegük, hogy a legkülönbözőbb mennyiségek és minőségek – mondjuk ki: létezők – műveleti *egyenlege* az *egy*. Különösen figyelemre méltó, hogy az újabb *egyes* szavaink is ugyanebben a jelentéskörben mozognak: *egyen-ruha, -étel, -élet,- sapka, egyenlet* stb!

Az *egy* származékai, természetesen analógiásan, az Isten természetéről vallott fölfogásról is tudósítanak, hiszen, mint említettem, a szám *egyúttal* minőség is. Hagyjuk el most, hogy az *egy* régi értelme: *szent*. A szó – föntebb már jeleztük – valaha id-nek hangozhatott, innen az id-nap>ünnep: szentnap, id-ház>egyház, id-vesség, id>üd-vözlet. Ma már sziával és hasonlókkal köszönünk, hajdan *üdvöt* kívántunk ismerőseinknek: Adj' Isten jó napot, Isten áldja stb.

Vizsgáljuk inkább az *egy* bokrát, akad-e benne hajtás, amelyik Istenhez hasonlítható?

Egyszerű – aki tiszta, világos, mentes léhaságtól, cifraságtól, ürességtől. *Egyenes* – vagyis nyílt, köntörfalazás nélküli. *Egynemű* – szennyezetlen. *Egység* – benne valamennyi szín, íz, rész, ellentét egyesül; szétbonthatatlan, és kiegészítésre nem szoruló; rajta kívül nincsen semmi. A „világ*egyetem*" *egységes* törvények szerint működik – ahol nincs *egység*, ott meghasonlás, kettősség jut uralomra. *Egyesít* – művelet, amely *eggyé* tesz, vagyis megszentel – kívüle semmi más nem képes bármekkora különbségeket áthidalni. *Egységes* – benne megszűntek az összes ellentétek, melyek mind megbékéltek benne. Az emberiség *egysége*, valamennyiünk *egyenlősége*, vagyis testvérisége, *egyháza* azért lehetséges, mert közös atyánk van, az Egy. Lásd még: *egybeforr, egybefoglal, egybeolvad, egybevág, egybecsendül. Egyetlen* – vagyis a legnagyobb kincs. *Egyezik* – talán a legmélyebb értelmű, hiszen az *egyezés* művelete által az Egy-ben megteremtik az

addigi viszálykodók a békét, a föloldást, a megértést, lásd még: *egyeztet, egyenlít, kiegyenlít.* Fogarasi János írja a Magyar Nyelv Szótárának utószavában *egyetlen* szavunkról, hogy: *„Katalin Verses legendájában e helyett áll: egyiglen, régiesen: egyéglen, (mint esmég-ből is lett ismét), tehát ama szóban az etlen nem fosztó képző."* Jelentése tehát egy-ig, a holtom-iglanhoz hasonlóan.

*

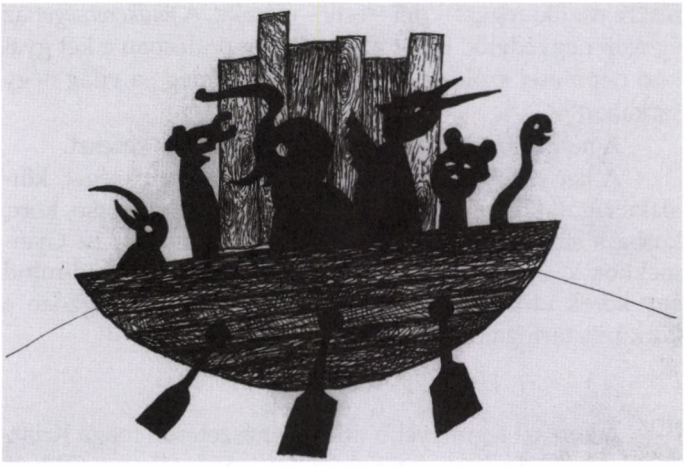
Nyelvészeink szigorúan két szónak tekintik az *id>egyszent* értelmű melléknevünket és az *egy* számnevünket. Helyesen. Különválasztásuk ezzel együtt a szétszerkesztés, az egybecsendülők szétválasztásának iskolapéldája. Mintha egy Mozart-dallam hallgatásakor nem adnánk át magunkat az összhangzásnak, hanem azt bogarásznánk, hogy ki készítette a vonósok hangszereit. Annak immár semmi jelentősége, hogy a szám-egy és a szent-egy – esetleg – két gyök származéka, mivel a használat évszázadaiban egybeforrtak. (Az volna meglepő, ha nem így történik. Az analógiás, mellérendelő magyar gondolkodás százezer példát tud a hasonló jelentéskiterjedésekre, melyek során egy dologi jelenség érzelmi, lelki, sőt természetfölötti tartalommal gazdagszik, pl.: ég – menny. Csak a szerető becézések köréből: *húsom, szívem, virágom, galambom, violám, kincsem, csillagom, egyetlenem* stb. *Édes* szavunk az európai nyelvek közt egyedülálló utat futott be: vele illetjük testvérünket, szülőnket, hazánkat, Istenünket. Lásd még: *édes lelkem!*) A 15. századi Müncheni Kódexben „legyenek eggyek" *egyszerre* jelenti a hangalaki és szakrális egységet, hiszen a hívek és Isten *egységére* szólít föl! Ezt állítja a régi Hiszekegy is: „hiszek a szentek egyességében". A föntiek szerint számnevünk – akár az id-ből ered, akár bármi másból – jelentése roppant mértékben, s *egységes* metafizikai szellemben meggazdagodott; mindent magába>*egybe* foglaló, *egyesítő, kiegyenlítő* stb. értelmet öltött, ami kétségtelenül őskori matematikai alapgondolat.

*

Az *egy* ideája = képe, geometriai megjelenése a hagyományban a kiterjedés nélküli, nem evilági dimenziójú pont (Cz. F.: „Ámbár megengedjük, hogy »pont« közvetlenül a latin punctum-ból képeztetett /olaszul: punto/; azonban alapfogalmánál fogva mint bökött jegyet jelentő szónak gyöke a magyar nyelvben is megvan, ti. bök, melynek megfelelnek a latin pungo, franczia piquer, szláv pichnem stb., továbbá rokonai a pett, petty, pettyeget, pött, pötty pöttyöget, melyek pontra, pontozásra vonatkoznak. Ide tartozik végre poncz, ponczol is."), valamint a kör és a kereszt. A kereszt és a kör egyaránt az isteni teljességet jelenti. Olyan világkép elképesztő töménységű jelképei, melyet a középpontja – Isten – határoz meg, benne találkoznak a lét és az élet különféle dimenziói. Alakra csak az első pillantásig ellentétek, ám ha a kereszt megfordul – lásd a kerek esztendő négyesét, a szvasztikát stb. –, akkor kitűnik, hogy lényegük szerint egybeesnek. Úgy is mondhatjuk, hogy egyazon idea megnyilatkozásai. Titus Burckhardt azt írja, hogy *„a kör a természet végtelen, s mintegy kényszerű mozgását jelenti – magyarán az ismétlődés, a ciklusok ritmusát – addig az isteni állandóság négyszögében minden ellentét egyensúlyban van."*[12]

Erről szavak és ábrák sokasága tanúskodik.

Ami egy>egész[13] – az *kikerekedik*. Közismert, hogy a számrendszer szerinti *egység* neve: *kerek* szám. Mifelénk, manapság a tíz és szorzatai: száz, ezer stb. A hatvanas számrendszerben a hatvan a kerek szám, így a kört hatszor hatvan fokra osztjuk. Szólásunk is van a hibátlan teljességre: *kerek egész*. *Kereken* v. *kerek-perec* megmondta – teljesen kimondta az igazságot. *Kikerekít* – törött számot, netán csonka történetet egésszé tesz. A teljes év is *kerek* esztendő: „három kerek esztendeig szolgált". „E *kerek* földön v. *kerek* ég alatt, v. *kerek* e világon, nincs még egy olyan ember."

STEFANOVITS PÉTER: NOÉ BÁRKÁJA

Ezért a népmesei *kerekerdő*, amelyben óriások, boszorkányok, mindentudó sündisznócskák meg egyéb csodás lények laknak, s ahol a halandó mindig eltéved, valószínűleg a másvilág; tehát a maga nemében teljes világ.

A 'kőkori' ős-istenség ábrák rendszerint körök, körbe írt pontok, keresztek, forgó keresztek stb. A Vértes László találta híres tatai nummulitest az „ősember" nagyjából 40 000 éve (!) szabályos kerekre csiszolta, és két egymásra merőleges átmérőt, tehát keresztet karcolt rá. E jelkép azóta is él; gondoljunk az ír sírkeresztekre, Krisztus keresztes glóriájára, az indiai mandalára, az említett kerek esztendőre. A kerek esztendő ugyanis négyes osztatú: az évszakok négyelik, a katolikus naptárban Jézus születése: a Karácsony, az egyházalapítók: Péter és Pál ünnepe, valamint a két arkangyal napja: Gábor és Mihály választja négy egyenlő részre. Ezek az ünnepek a téli-nyári napfordulók, és az őszi-tavaszi napéjegyenlőségek idejére esnek. A nap is kerek, s négy

részre oszlik: reggel – dél – este – éjszaka. A *földkerekséget* az égtájak negyedelik. Ezért nincs ellentmondásban e két gyakori népmesei szólás: „kerek e világon" meg „a világ négy sarkában".

A magyar Szent Korona egyszerre kör és kereszt.

A ker családjába tartozó kor gyök is kerekséget, köralakúságot, körbefordulást jelent, lásd: korong, korsó, korc, korbács stb. Ugyanezt jelenti az idő értelmű kor is! Gyermekkor, középkor, aranykor, katonakorom stb. mind-mind egy kerek időegységet jelöl az életben. Egybehangzóan a körkörös térfogalommal.

*

A kereszt legmélyebb titka természetesen maga Krisztus, a szenvedésében, halálában, föltámadásában a földi és égi világot újjáalkotó Szentháromságos Egyisten.

*

A *kettő* a hagyományban nem két egy, hanem az *egy* töredéke, a meghasonlás száma. Anyanyelvünk kereken és tisztán állítja ugyanezt! Lásd: *kettősség, kétkulacsos, kétszínű, kétes, kétséges, kétség*telen, *kétely, kétségbeesés* stb. Ugyanezt az értelmet hordozza a *kettő* sorszámnevének, a *másodiknak* a gyöke, a *más*: *másodhegedűs, másodlagos* frissességű, *másodörökös* a végrendeletben, *másodrangú, máslás* – azaz csiger bor, amely a már egyszer kipréselt törkölyre öntött vízből készül. Hamis, aki *megmásítja* szavát, aki igazi Munkácsyként árulja a *másolatot*, stb. Menten otthonra talált e körben a németből érkezett *mismásol*. Nyilván a dallamánál fogva.

Érdemes belegondolni az *egyik-másik* ikerszavunkba. Szó szerint. Az *egyik* azt jelenti, hogy az Egyhez, a teljességhez, a mindenséghez, az Istenhez tartozik, a *másik* pedig nem. Ha az *egyik* Valóság, akkor a *másik* nem az, hiszen nem lehetséges két Valóság. A *másik* az Egy átellenese.

Meghasonlásra, csonkaságra utal a kettő fogalmához kapcsolódó *fél* szavunk is, és bizonyítja, hogy az Egy töredéke: *féllábú, félember, féligazság, félszeg, féleszű, félkegyelmű, félelem, félhitű, féltudós, félművész, féltékenység, feles tinó, féloldalas, félrejár, -ért, -magyaráz, -vezet, félig-meddig*. „*Útfélre* vetett ország." Ami csak *féle*, legyen bor, tudás vagy ház, az nem az igazi. A szocializmusban az állami ételhamisítványokat nevezték így: „*italféleség*" vagy: „csabai jellegű *kolbászféleség*". Ha egy emlék megtörik, s részei-torzói maradnak csak bennünk, akkor *feledékenyek* vagyunk. Ha az Egyház meghasad, *felekezetek* keletkeznek.

Platón *Lakoma* című művében Arisztophanész előadja, hogy az emberek valaha androgünok, kétneműek voltak. Zeusz kettévágta őket, azóta ki-ki keresi a *párját*. Ez a gondolat szintén indiai eredetű. A csángók nem olvasgatnak Platónt meg Upanisádokat, de még a középkori zsidó kabbalisztikus műveket[14] sem, ennek ellenére nemcsak az asszonyt, a férjet is *feleségként* emlegetik, hiszen a férfi és a nő egyaránt *félember*. *Egybekel* szavunk írja le az ember-egész létrehozásának analógiás-matematikai műveletét: a házassági nászban az ember újra *eggyé* válik, töredékes, fél-volta megszűnik: „egy testté lesznek" – olvassuk a Teremtés Könyvében és Máté evangéliumában.

Pár szavunk szintén az „őskori" matematika összeadás műveletére emlékszik. Az absztrakt matematikában „azonos" dolgokkal végzünk műveleteket: almákat adunk össze almákkal. Előföltételezésünk demokratikus: minden alma egyenlő, sőt egyforma. A hagyomány matematikája ezzel szemben azt tartja, hogy ilyen nincs – az almák, újabban tudjuk: még az elektronok sem egyformák. (Pauli-elv.) Hamvas – Eckhart Mester nyomán – azt állítja, hogy az „egyenlőség az egység megrablása".[15] Tehát az összeadásnak nemcsak mennyiségi, minőségi előföltételei is vannak. Az analógiás gondolkodásban a részek nem egyenrangúak, és csak azok a műveletek értelmesek, amelyek az Egy felé vi-

szik őket. A jelenségek nem önmagukból nyerik, hanem az Egyből kapják értelmüket: a kör és kereszt lényege a középpontjuk! Ha a részek *felek*, akkor olyan *minőségek*, amelyek *egyesíthetők*. Ti: *párosítva egyet* adnak, pl.: a két agyfélteke a maga különbözőségében eredményezi az *egyet*. Ellenben két bal kézből mindössze *kétbalkezesség* jön ki. Jobblábas cipőkből akárhányat összeadhatunk, *páratlanok* maradnak. Ezért mondjuk mi – sok más nyelvvel ellentétben – a páros szerveket egyes számban, mert a magyar nyelvi művelet nem az indukció, nem a részekből szedi össze az egészet, hanem az egészből, a lényegből, a középpontból következtet a részekre. Ily módon levezető, latinosan deduktív az analogikus gondolkodás, ami a magyar észjárás egyik alapvonása. A láb-pár együtt adja a járást, a jobb és a bal szem az éles látást. Így: fölemelem a kezemet, a kapus lába közt rúgom a gólt, és csikorgatom a fogam.

Ha az ember-egész a feleségesedéssel keletkezik, az egybe-keléssel, akkor összeadhatnak száz hadosztály homoszexuálist, egyetlen házaspár sem jön ki a műveletből.[16]

*

A kettő természetéről száznál több szavunk és kifejezésünk tanúskodik – egybehangzóan. Némely „őskori" vallások Isten–Sátán kettőssége képlik meg pl. a zoroaszterizmus Ahura mazda – Ahrimán egyenrangú ellentétében, a manicheizmusban, vagy a germánok hitében, melyben a Jó uralmát megtöri az Alvilág, majd ismét megszületik s győz a Jó – és így tovább. Ez is kereszténység előtti gondolat.

*

A tíz a magyar számrendszer alapja, kerek száma. A legősibb ismert seregbeosztás a tízes számrendszer szerint tör-

tént, Szent István tízfalunként rendelt egy-egy templomot építeni, az országot pedig tíz püspökségre osztotta.

*

A hagyomány számelmélete, az analógiás logika és anyanyelvünk *egybehangzóan* nem tud sem a végtelenről, sem a nulláról. A nulla szó a latinból érkezett, a zéró – sifr – Indiából arab közvetítéssel a középkorban – és *cifra* alakban honosodott meg.[17] A középkorban cifrának nevezték a rosszéletű nőket. A népzenében *cifrának* hívják a dallamsorok végéhez ragasztott rögtönzött hangsort, és a pásztorfaragásban a sokszorosan ismétlődő indadíszt, pikkelyt, vonalkázást stb. mert „egyik sem jelent semmit".[18]

A nulla a modern, absztrakt matematika kulcsszáma. Az a szám, amely a számegyenesen éppen félúton van az 1 és a –1 között.

A számegyenes az origóból, vagyis nullából fut a pozitív és negatív irányú végtelenbe, illetve onnan „visszatérve" a számok elenyésznek a nullában. Nézzünk egy példát. Ha egy képviselő meghal, akkor helye megürül a parlamentben, s másikat választanak a helyébe. Példabeli képviselőnk az absztrakt matematikában az a minőségtelen mennyiség, amely nullává lett. Ilyesmit az analógiás gondolkodás nem ismer. A képviselő a mindenség összefüggésrendszerének tagja: ha ellenségem volt, ha édesapám, ha Macska Jancsi, helye soha nem lesz üres.

A végtelen számegyenes uralma összefügg korunk örökkévalónak gondolt, materialista idő- és anyagfogalmával, valamint a végtelen fejlődés elképzelésével, melyek mind, egészen a demokrácia számtanáig a minőségtelen mennyiségek jegyében állnak. A hagyomány gondolkodása ezzel szemben körkörös: a mindenség körben jár, ahogy a születés és a halál, a vetés-aratás, a napjárás, az évszakok,

a világhónapok, világévek és korszakok és valamennyi természeti és életjelenség. A számok ezért nem a számegyenesen szaladnak a végtelenből a végtelenbe, hanem, miként nyelvünk pontosan meghatározza: *egytől egyig* keringenek. A legnagyobb és a legkisebb szám ugyanaz. A szép ikerszavas kifejezés az összes lehetséges mennyiséget magába foglalja, s egyúttal azt is jelenti, hogy az Egy-en kívül nincsen semmi. A latin ezt már elfeledte: egytől egyig: *ad unum omnes* – egytől mindig!

Nyilvánvaló, ha a műveletek lényegében az Egy-ben zajlanak, akkor ez a matematika a természetvallások világképéhez vezet, amiről már több alkalommal tettünk említést.

Semmi szavunk teljes tagadás, jelentése nem-lét. Ha pl. egy szerződés *semmis*, akkor olybá tekintetik, mintha soha meg nem köttetett volna. Lásd még *semmiség* (meg)*semmisül*, *semmilyen*, *semmiházi*, sőt: *senki*. Ahogy az Egy mindent magába foglal, a *semmi* mindent kizár, tehát az analógiás szemlélet számainak rendjébe nem illeszthető. A számok – a létezők – zárt rendszerén kívül ugyanis nem lehetséges létezés – ezért a püthagoreusok nem tudtak elképzelni irracionális számot.

*

Nyilvánvaló, hogy ez a számfölfogás akkor kerülhetett a nyelvbe, amikor eleink még elsősorban analógiásan gondolkodtak. Hol és hány ezer éve?

A fogalmi gondolkodás első európai rendszere a Szókratész (kb. Kr. e. 470–399) utáni görög bölcselet eredménye. Legteljesebb kifejtése Arisztotelésztől (Kr. e. 384–322) való, és a skolasztikán, majd a modern európai filozófián és oktatáson keresztül erős hatást gyakorolt világrészünk gondolkodására, közoktatására és nyelveire.

Az analógiás gondolkodás sokkal korábbi.

Urál környéki rokonaink sámánhite nem ismeri az Egy és általában a minőségi szám-tan gondolatát. Ma úgy tud-

juk, hogy ennek az eszmének a legrégebbi megfogalmazása az Egyiptomi Halottaskönyvben olvasható, amelyben a lélek alvilági útján különböző istenek nevét veszi föl, végül pedig elérkezik az Egyhez, akiben az összes többi föloldódik. Minden Egy a hinduizmus egyik alaptétele. A zsidó bölcselők számtudománya, köznyelven a Kabbala[19] későbbi fejlemény. A Szókratész előtti görög gondolkodók magányos óriásának, *Hérakleitosznak* a töredékei zárulnak ezzel a mondattal „nem tőlem, hanem a logosztól hallván, bölcs dolog elismerni, hogy minden egy." (Kerényi Károly fordítása). A titokzatos Orpheusz mondá Hamvas szerint: „minden dolog ősképe a szám". *Püthagorasznak* (Kr. e. 582–507) tulajdonítják az első négy szám minőségének fönt vázolt elképzelését, bár ő írást nem hagyott hátra. Tudjuk róla, hogy hosszú egyiptomi tartózkodása során belekeveredett az egyiptomi–perzsa háborúba. A győztes Kambizesz hadai őt is elhurcolták Iránba, ahol megismerkedhetett a káldeus, perzsa, indiai bölcselettel.

*

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy nyelv édesanyánk analógiás látás-logikája és számtudománya nem szavak vándorlásáról, tehát nem nyelvi kapcsolatról tanúskodik, hanem a körvonalazott eszmék jelenlétéről. Semmi jelentősége, hogy számaink nevét – netán – vettük-e bárkitől, és keveset számít, ha egyik-másik szóelemzésünk sántít, hiszen szó szerint ezernyi adat igazolja az elmondottakat.[20] Perdöntő, hogy számos tanú szavunk újabb keletű. Ez éppenséggel megerősíti, hogy az őskori szemlélet és gondolkodás nem egyszeri érintésként legyintette meg őseinket, hanem nyelvünkbe ivódott, a magyar észjárás sajátossága lett, és máig hatékony maradt!

Mondanom sem kell, hogy kizárható, hogy őseink hallgatták volna Püthagorasz krotóni udvarán a mester függöny mögül elsuttogott bölcsességét, vagy egyiptomi, jeru-

zsálemi, babilóni, netán hindu papok titkos tanításait, hogy odahaza ezeknek megfelelő nyelvtörvényt hozzanak.

Annyi bizonyos, hogy Püthagorasz és egyiptomi, vagy esetleges keleti mestereinek tudása már az ő korában mindenütt titkosnak számított. Miért?

1. Az ókori vallási társadalmak szent könyvei, szertartásai még az analógiás gondolkodást követték, de a bennük foglalt tanítás a köznép számára már elhomályosult.

2. Az említett vallások sokistenhívők, ezért az egyistenhit csak a beavatottak számára fölfogható titokká lett: Ekhnaton fáraó egyistenhívő Nap-kultuszát utódai szörnyű eretnekségként elsöpörték.

3. A fogalmivá>racionálissá váló világ számára a számok kizárólag mennyiségek, a benső természetükről való tudás értelmetlenné vált. A minőségi-analógiás számfölfogás később az alkímiában, asztrológiában éledt újjá, majd szorult ki a „tudományos világnézetből". Az analógiás gondolkodás utolsó, ostromlott bástyái a gyermeknyelv, a szerelmesek beszéde, a költészet, a zene és maga a magyar nyelv.

*

Nyelvünknek a *szám* szavában összesűrűsödő, az *egy*ről és a számok természetéről való tudásában szerves ősműveltség nyomai maradtak fönn. Miután az egyik említett kultúrától sem vehette át – mindtől egyszerre még kevésbé –, a nyomok távolabbra vezetnek.

Itt most nem megyünk tovább, mert mélyebbre – egyelőre – a nyelvrégész ásója sem ér le. Maradunk Hamvas Béla metaforájánál: az „őskorban" jutottak az óegyiptomiak, az őslatinok, ősperzsák stb. az ősmagyarokkal egyező számtudományra.

A nyelvben rögzült számfölfogás mélyebb és alapvetőbb, mintha hosszadalmas értekezés maradt volna ránk egy több ezredéve élt magyar Püthagorásztól.

Czakó Gábor

Jegyzetek

[1] Jelen dolgozat a *Természet Világa* 2006/1. számában megjelent írás jelentősen átdolgozott és javított változata.

[2] A nyelvrégészet a nyelv szavaiban, nyelvtanában, szerkezetében, szemléletében stb. megőrzött emlékeket kutatja.

[3] Cz. G: *Magánállamok: A nulla és a Semmi.* Boldog Salamon Kör, Bp. 2004.

[4] Hamvas Béla: *Scientia Sacra.* Magvető, Bp. 1988.

[5] Bölcs 11.20.

[6] Hamvas Béla uo.

[7] *Etimológiai szótár,* Tinta Kiadó Bp. 2006, szerk. Zaicz Gábor.

[8] Érdekes, hogy nem tényleges számolással, hanem gyakran feledésbe merült értelmű ritmusos versikével: „Ön döm démusz, szóraka ténusz, szóraka tika taka ön döm dum." Vagy „Abraka dabra, búzára, zabra, szalad a kakaska."

[9] Kiv 3, 14.

[10] Márk 12, 32.

[11] Mahá-Nárájana upanisad.

[12] Titus Burckhardt: *A szakrális művészet lényegéről,* Arcticus Kiadó, Bp. 2000.

[13] A TESZ nem látja ezt az összefüggést, 'egész' szavunkat bizonytalan eredetűnek tartja. Némely nyelvészek tagadják a g – gy átalakulást, nem tudván a Georgius>György>Geregye, gúr>gyúr, egyenes>igenyös, Gömör>gyömrő stb. alakulásokról.

[14] Zóhár, a *Ragyogás könyve,* a kabbala egyik főműve, ősi iratok és szóbeli hagyomány 13. századi összefoglalása. „Az Első Ember férfi- és női részből állott, ahogyan az Írás mondja: „És szólott Isten: »Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra.« Eszerint a férfi- és a női princípium együtt teremtetett, s csak később váltak el egymástól." (II 54b–55a)

[15] Hamvas Béla: *Tabula Smaragdina.*

[16] Zóhár, (III 296a) A női ősprincípiumról és a nemek eredendő összefüggéséről 3 Móz. 19,2. „...A női erő elválaszthatatlan a férfi-erő régiójától. (...) Amikor a saját régiójából kilépett, akkor találkoztak össze a férfiprincípiummal, szemtől szembe. S ha így egyesülnek, valóságosan egy testté lesznek. Ebből következik, hogy a férfi-princípium önmagában csak fél test... s ugyanígy a női; ha összekapcsolódnak, akkor lesznek csak egyetleneggyé. S ha eggyé lesznek, örvendeznek mind a világok,

mert a tökéletes test által mindenre áldás száll. Ez a titok foglaltatik ebben a mondatban: »Ezért megáldá az Úr a sabbat-napot, és megszentelé azt« (2 Móz. 20,11) - ugyanis e nap csak a tökéletes test által az, ami. A Matróna egyesült a Királlyal, egy testté lettek, és az ebből támadó áldások uralják ezt a napot; így azt a testet, amely nem tartalmazza a férfi- és női princípiumot, fél testnek nevezik. És nem szállhat áldás hibás, hiányos dologra, hanem csak tökéletes helyet illet az áldás, nem »fél« helyet, mert fél dolgok nem maradnak meg az örökletben, és nem szállhat rájuk áldás sohasem."

Másutt – I 49b-50a –: „(...) minden embernek arra kell törekednie, hogy a férfi- és a női princípium mindig együtt legyen, hogy ezáltal a hűség kapcsolata megerősödjék, és a sekhina örökké vele maradjon."

[17] Prékopa András: A zéró. *Természet Világa*, 2002/6.

[18] Juhász Zoltán, 2006.

[19] Széfer Jecírá: *Zóhár.*

[20] Természetesen köszönettel veszek minden megalapozott észrevételt - czg.

1% METAFIZIKA

Szabados György rovata

Mitlok Sándor szerkesztő úr felszólított, hogy a karácsonyi számban a magyar munkásság előtt fejtsem ki röviden véleményemet a szabadság fogalmáról. A magyar munkássággal, akárcsak a magyar parasztsággal nem voltak soha kapcsolataim, viszont ami a marxizmus elveit illeti, ezekkel szemben elfoglalt álláspontom sohasem tartottam titokban. Mégsem csodálkoztam szerkesztő úr felszólításán. Nagy elemi csapások idején, felhőszakadás után, árvízveszedelemben senki sem akar négy fala közt maradni, mindenki az utcára tódul és felfedezi, hogy emberek közt van helye, ő is ember, nem pedig valamely zárt életforma önkéntes rabja, mert ilyen veszedelmek idején senki sem segíthet önmagán, mindenki másokra, a többiekre van utalva. Ilyen viharban élünk ma is, s már nem arról van szó, hogy milyen négy fal közül lépünk ki és térünk vissza, hanem bizony lényeges dolgokban meg kell értenünk egymást, mert különben egyenként, különállva még könnyebb az a pusztulás, mint ha sokan, nagyon sokan megértik egymás szavát.

Azt hiszem, a szabadság dolgában megérthetjük egymást, még ha különböző pontokról indultunk is el.

Az én kiindulási pontom a természetjogé, melyet néhány század óta keresztény természetjognak, természettörvénynek neveznek. Vannak igen széles keresztény körök, melyeknek tudatából mintha kiveszett volna s nem törődnek vele, de a pápa és nálunk a hercegprímás majdnem minden nyilatkozata a természettörvényt idézi, és belőle fejti ki a helyzet követelményeit. A természettörvény nem valami

pozitív, megfogható dolog, mégis minden ember megfoghatja, kitapinthatja, ha a saját kebelébe nyúl. Magunkba nézve embernek érezzük magunkat, emberi méltóságot érzünk, ezt örömmel és büszkén, emberi méltóságunk sérelmét, lealacsonyítását viszont fájdalommal és szégyennel. Emberségünk, emberi méltóságunk tana sehol sincs megírva, a világi törvények alig védik meg és alig törődnek vele, ezért hívják íratlan természettörvénynek. A régi népek közt a rómaiak elmélkedtek rajta legtöbbet, a sztoikusok, köztük Cicero a természetjog megalapítói. A kereszténység nem tagadta meg ezt az íratlan természettörvényt, nézete szerint Isten írta bele az emberi nem keblébe olyképpen, hogy minden ember magától rájön és megismeri, függetlenül a kinyilatkoztatástól, amely a természetjognak magasabb, bővebb, tisztább formája. A katolikus egyház legnagyobb gondolkodói, mint Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás, a természetjognak nagy kifejlesztői voltak. A reformáció idején az új, protestáns egyházak is átvették, úgyhogy ma minden helyesen felfogott vallási álláspontról méltányolni kell az emberi méltóság tényét és a belőle következő emberi jogokat.

Ezek pedig megkövetelik, hogy minden embernek meglegyen az ő emberi méltóságához illő élete, élelme, ruházata, keresete; hogy senki a másikat emberi méltóságában meg ne sértse, ami alatt testi sérelem is értendő, mert minden embernek teljes joga van tagjai használatára, s ebben a jogában senki sem akadályozhatja. Azaz az emberi méltóság és önérzet alaptanából az emberi egyéniség megbecsülése is következik, amit a keresztény természetjog azzal is megbizonyít, hogy minden embernek egyformán teremtett és egyformán halhatatlan lelke lévén, egyéniségét tiszteletben kell tartani, ami viszont másként nem lehetséges, mint ha az emberi egyéniségnek szabadsága érintetlen és csak akkor korlátoztatik, ha szabadságával visszaél és embertársai szabadságát, emberi méltóságát veszélyezteti.

Mindez mellőzhetetlen alapja minden szervezett társadalmi és állami létnek. A természettörvény az emberek egyenlőségét és szabadságát követeli, kivétel nélkül minden társadalmi állású, bármely fajhoz és néphez tartozó emberét. A természettörvény szerint nincs úr és rabszolga, nincs munkára ítélt alsóbb osztály és élvezetre jogosított felsőbb, nincs alacsonyrendű nép, amelynek csak engedelmesség a kötelessége, és nincs olyan nép sem, amely hegemóniára született volna és azt joggal gyakorolhatná. Az olyan szabályok vagy törvények, az olyan nemzetközi egyezmények és tőlük létrehozott állapotok, amelyek a természettörvénnyel ellenkeznek, nélkülözik a jogot és csak az erőszak, a hatalom szüleményei és fenntartói lehetnek.

Az emberi méltóságnak és szabadságnak ez az íratlan, de mindnyájunk keblében élő törvénye a földi gyarló viszonyok között persze nemcsak hogy teljes tisztaságában nem valósítható meg, de a legtöbb történeti államberendezésben is csak elhomályosodott, salakos formában ismerhető fel. Mégis azt lehet mondanunk, hogy egész a legújabb időkig nem akadt állam, amely a természetjog ez alapelveit meg merte volna nyíltan tagadni. A középkori keresztény államok mindig elismerték, innen van, hogy hosszas erőfeszítéseket tettek a sok várháborúból egyre újraéledő rabszolgaság eltörlésére, ami végül sikerült is nekik. Az állam keresztény jellegének általános elkopásával az új laikus államok sem tagadták meg a természetjogi kötöttséget, csak részben új fogalmazást adtak neki, amennyiben elhagyták az Istenre és egyenlőnek teremtett lélekre való hivatkozást s vallásnélküli, kizárólag világi, földi érveléssel folytatták a középkori irányt. A nagy szabadságokmányok, az észak-amerikai függetlenségi nyilatkozat, a francia forradalomról kiadott „emberi jogok deklarációja", mindnyájan a természetjognak összefoglalásai s az emberi méltóságot és szabadságot megalapozó természetjog tanai akár csak morzsákban is ott vannak a 19. század liberális-demokratikus berendezéseiben.

Mindebben van valami vigasztaló. Az emberi egyéniség és szabadság oly nagy, magasztos dolgok, hogy senki sem merte létezésüket és a belőlük folyó kötelezettségeket megtagadni. Igaz, a megvalósításuk gyarló volt, gyakran és a társadalom legszélesebb köreiben nyomuk is alig található meg, de hogy senkinek sem volt bátorsága az elv megtagadására, ez azt jelentette, hogy a legnagyobb elnyomók is, akik csak a saját emberi méltóságukra adtak és a másokét lábbal taposták, még azok is érezték belsőjükben, hogy jogtalanul cselekedtek. Még azok is, akik a hatalmat és erőszakot joggá tették, mert pillanatnyilag hatalmuk volt hozzá, azok sem hitték el, még önmaguknak sem, hogy a hatalom annyi, mint jog, és hogyha megvan a hatalmam, megvan a jogom is embertársaimnak ilyen vagy olyan ürügy alatti elnyomására.

A földi történet így lett a hatalom és jog, a szabadság és elnyomás, vagy akár, így is mondhatjuk, a fegyvertelen gyöngék és a fegyveres erőszakosok változatos harcává. A harc tudniillik változékony és megszakíthatatlan, örök, mert nincs oly jól megszervezett hatalom, mely, ha a joggal, emberséggel és szabadsággal szembeszáll, a küzdelemben hosszú időn át győztes lehetne. Az idők különben is a gyöngék küzdelmét támogatják, amennyiben a legkülönbözőbb társadalmi, gazdasági, politikai erők hatására, a műveltség terjedésével mind szélesebb rétegekben tudatosodnak az emberi méltóság természetjogi követelményei, amint azokat a fentiekben körvonalaztam. Mind kevesebb az olyan szerencsétlen, műveltségtől elhagyott ember, aki nem mer saját keblébe nézni és nem emeli fel tiltakozó szavát, ha mégoly hatástalan is pillanatnyilag emberi méltósága és szabadsága védelmében. A társadalmi osztályoknak erőfeszítései jobb, emberibb, nemesebb élet- és munkafeltételekért éppúgy a természetjog örök szolgálatában folytatott küzdelmek, mint nemzetek ellenállása idegen befolyással, idegen műveltséggel vagy idegen uralommal szemben. A harc örök, mert

ebben a földi világban mindig lesznek önző szenvedélyek, amelyek mások szabadságából és munkájából akarják felépíteni hatalmuk sziklavárát, s ezért mindegyik nemzedéknek, századok egymást követő láncolatában, egyformán résen kell lennie, hogy az ő korában korszerű támadásokat a természettörvény ellenében visszautasítsa. Azt is mondhatnám, bár harcról beszélek, hogy ezekhez, az emberi méltóság megbecsülőihez, az erőszak elutasítóihoz szólt a karácsonyéji szózat: békesség a földön a jóakaratú embereknek!

Szekfű Gyula
A szabadság fogalma

ESTERHÁZY MÁRIA NAPLÓJA

Esterházy Jánosnak, a csehszlovákiai, majd szlovákiai magyarság hivatott politikai vezetőjének, a két szláv nép kicsinyes nacionalizmusa áldozatának két lánytestvére volt, egy nénje és egy húga: Lujza és Mária. (Csak zárójelben jegyzem meg, hisz így leszek kénytelen említeni recenziómban, hogy e nagy múltú arisztokrata család leányát családja és ismeretségi köre egyszerűen Mariskának hívta. János börtönbeli feljegyzéseiben is „angyali Mariska"-ként emlegeti.)

E két nővérnek óriási szerepe volt az 1947-ben távollétében halálra ítélt testvér megmentésében. Eleinte az 1946-ban Párizsba emigrált Lujza tett sokat annak érdekében, hogy az 1945 nyara óta a Szovjetunióban raboskodó s ott tíz év kényszermunkára ítélt fivére visszakerüljön Csehszlovákiába, majd a jelenlétében lefolytatott új per enyhébb ítélete megmentse életét. (Lujzának segítségére volt például a Nagy Ferenc-kormány volt párizsi követe, Auer Pál is.) Az akció sikeres volt: 1949-ben Esterházy Jánost a szovjet hatóságok kiadták – igaz, halálos betegen – Csehszlovákiának.

Ekkor kezdődött Mycielskiné Esterházy Mária missziója. A Mycielski család 1944-ben menekült Lengyelországból Újlakra a németek és az oroszok elől. Mivel otthonuk elpusztult, az asszony gyermekeivel együtt Csehszlovákiában maradt, s így tanúja lehetett testvére letartóztatásának, majd Szovjetunióba való deportálásának. S amikor a Szovjetunióból Pozsonyba szállították, igyekezett gondoskodni az egy ideig civil kórházban ápolt bátyjáról, s megindította harcát a halálos ítélet megváltoztatásáért. Ezt az odaadó küzdelmet örökítette meg most megjelent naplójában. A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség és a Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítványnál megjelent, Molnár Imre Esterházy-kutató által szerkesztett kötet nemcsak Esterházy János 1945 utáni mártíriumának részleteivel ismerteti meg az olvasót, hanem maradandó emléket állít annak a csodálatos testvérnek, annak a

négy-, majd ötgyermekes törékeny asszonynak is, aki rendkívül nehéz anyagi és politikai körülmények között el tudta érni, hogy a kommunista államelnök megkegyelmezzen a halálraítéltnek. Neki azonban nem kegyelmeztek a szlovák hatóságok: először az újlaki kastélyt kellett elhagyniuk, ekkor egy régi majorsági épületben húzták meg magukat. De itt is csak úgy maradhattak, ha megveszik a saját épületüket. 1952-ben azonban innen is kilakoltatta a családot a kommunista Nemzeti Tanács, s egy penészes falú szobát utalt ki számukra. Minderről azonban egy szó sincs a *Napló*ban. Abban csak János ügyével foglalkozik. Egyszer szólja el magát, az 1953. december 11-i naplóbejegyzésben ez olvasható: „A munka kiesik a kezemből. Állandóan Jánosra gondolok." Pedig ez, a kötögetés (sál, pulóver stb.) volt az egyetlen keresete.

Mariskáé mellett még két nevet okvetlenül meg kell említeni. Két olyan személy nevét, akiknek nagy szerepük volt a kegyelem elnyerésében. Mindkettőről tudtunk eddig is, a szlovák Varro Šrobar miniszter jól ismerte Esterházy náciellenes múltját, s igen kemény szavakkal vette rá a csehszlovák kormány szlovák tagjait, hogy egységesen álljanak ki a kegyelem mellett, és Prisender Emil volt földbirtokos (posztumusz megkapta a Rákóczi Szövetség Esterházy János Emlékbizottságának emlékérmét). Rá mindig számíthatott Mariska, s nem csak anyagiakban. Sokszor vele utazott Prágába a különböző hivatalokba, s – mint a naplóban megörökítette –: „Emil sírva borult a nyakamba és biztosított, mindent megteszünk, hogy megmentsük Jánost."

Persze e két kiemelt személy mellett sokan voltak, magyarok, zsidók, sőt még szlovákok is, akik jó szóval, pénzzel, élelemmel, gyógyszerrel vagy egyéb módon támogatták Esterházy Mariskát. Segítségre pedig szüksége volt, mert a sok utazás rengeteg pénzbe került. Mint *Napló*jában írja: „Sok asszony évente csak egyszer utazik az övéihez a költségek miatt. Mi, ha nem is eszünk, de minden látogatásra elmegyünk." A többes szám azt jelzi, hogy néha több személyre szólt a látogatási engedély, s a Mycielski gyerekek nagyon szerették nagybátyjukat, és neki is nagy örömöt jelentett, ha láthatta húga egyre növekvő csemetéit. Éltető erőt adott Esterházynak, ha saját gyermekeiről hallott, pláne ha levelet kapott tőlük. Az éltető erőt szó szerint kell venni, mert a napló tanúsága szerint: „A Bubus (Alice) miatti örömében [megtudva, hogy lányának sikerült kiszöknie Magyarországról] felszedett két kilót."

Mariska naplójából megtudjuk, hogy a kommunista börtönigazgatás teljesen kiszámíthatatlan volt. Sokszor hónapokig nem lehetett látogatni a rabot, csomagot sem küldhettek, sőt a gyógyszert sem adták át a betegnek. Sokszor meg sem foghatták a rab kezét, s nagy kegy volt, ha keresztet rajzolhattak egymás homlokára. Kegyetlenül nehéz volt látnia fivére egyre romló állapotát. Lujzának írt levelében vallja be: „Esküszöm neked, hogy örültem, hogy a látogatás csak 20 percig tart, mert talán meg is bolondultam volna." Bizony nehéz volt megőriznie érzelmi egyensúlyát, János egyre romló állapotát és a rabtartók kegyetlenségét látva. Az idézett levelében írja: „...beszélni akartam az igazgatóval, de ezt mégsem kértem, mert talán nekiestem volna, hogy kikaparjam a szemét." 1954. április 23-i naplóbejegyzésében pedig arról számol be, hogy: „A miniszterelnökségen pokoli ribilliót csaptam, az elnöki hivatalban dettó. Igazságügyi Minisztérium – az ember ide-oda rohan, mint egy őrült, és semmi értelme az egésznek." Szegény Mariska dühkitörésének a testvéri szeretet volt az aranyfedezete, talán ez érintette meg az elvtársakat, ezért maradt el a retorzió.

Mariska önfeláldozó küzdelme eredménytelen maradt. Esterházy János teste fogyott, állapota egyre romlott, de lelke azért mindvégig erős maradt. Mint ahogy egy szlovák rabtársa mondta: „Ő belsőleg volt szabad ember, mert felül tudott emelkedni mindazon, ami körülvette, s ezt hitének, a mély istenhitének köszönhette. ...Csodálatos egyensúly sugárzott belőle. Ez azt jelenti, hogy belsőleg, lelkileg rendben volt. Tudta, miért szenved." Vagy ahogy Mariska megállapította utolsó, 1957. február 24-i látogatását követően: „Jánosban a lélek győzött az anyag (matéria) felett!" Végül megfoghatta a kezét, megcsókolhatta az arcát és keresztet rajzolhatott a homlokára. Tizenkét nap múlva, 1957. március 8-án meghalt.

Holttestét elhamvasztották, de a börtönparancsnok az urnát nem adta ki a családnak. Ekkor ragadtatta magát Mariska erre a kemény megállapításra: „Életemben egyszer találkoztam ilyen szadista emberrel, az természetesen gestapós volt." Az urna egy darabig Mirovban volt, majd Prágába vitték. 1990-ben Esterházy Alice mindent elkövetett, hogy megkapja édesapja hamvait, de a csehszlovák hatóságok nem tudták (nem akarták?) megállapítani hollétét. 2007-ben azonban váratlanul kiderült, hogy egy prágai temetőben van a politikai mártírok parcellájában.

Amikor a halálhír megérkezett Nyitraújlakra, a plébános nem mert harangozni, de Mariska Klima lánya meghúzta a harangot, a falu így értesült Esterházy János haláláról. Tehát nemcsak Mariska vállalt minden nehézséget fivéréért, a gyerekek is megtették, ami rajtuk állt. Nekik köszönhető, hogy megmaradt édesanyjuk *Naplója*, s egyéb dokumentumokkal is hozzájárultak e kötet anyagának minél teljesebbé tételéhez. Ki kell emelnünk Piotr Mycielski segítő részvételét a kötet összeállításában.

Köszönet illeti a kiadót is, mert e napló s a kötetben közölt egyéb dokumentumok és tanúságtételek (például a Függelékben közöltek) nagymértékben gazdagították ismereteinket a 20. század egyik legnagyobb magyar mártírjáról és családjáról.

(Kegyelem életfogytig. Esterházy János szenvedéstörténetének dokumentumai Mycielskiné Esterházy Mária feljegyzései alapján. Összeállította, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Molnár Imre. Bp. 2008. METEM)

Török Bálint

TUDOMÁNY, ATEIZMUS, TUDOMÁNYOS ATEIZMUS

A kommunizmus bukása után világszerte elcsöndesedett az ateizmust tudományos érvként hangoztatók tábora. Különösen szembeötlő volt a volt szocialista országokban – így nálunk is – a hajdan nagy anyagi ráfordítással megtámogatott álvallás bukása, de azt senki nem remélhette, hogy egyszer s mindenkorra eltűnik a közéletből a tudományos ateizmus. Épp napjainkban talál ismét magára, alakít ki új meg új szervezeteket, készít elő tiltakozásokat és szerzi vissza a tömegtájékoztatásban elveszített befolyását.

Ékes jele volt ennek január elején XVI. Benedek pápának az 1303-ban alapított La Sapienza egyetemre tervezett látogatásának meghiúsítása, amikor 67 egyetemi tanár tiltakozott a radikális baloldali diákmozgalmak fenyegetőzései közepette a pápai vizit ellen, s mindezt egy olyan Ratzinger-idézet miatt, amelyet eredeti szöveg-

környezetéből kiragadva alaposan elferdítettek, s amelynek teljes megismerésére már nem fordítottak gondot a tiltakozó oktatók.

A megmozdulás az egész világon nagy feltűnést keltett. Frank Furedi, a neves magyar származású kenti szociológus a skandalum után megjelent cikkében arra figyelmeztetett, hogy a tudomány egyre inkább a vallás szerepében kíván tetszelegni. A dolog pikantériája, hogy a szociológiaprofesszor írása a korábban marxista nézeteket propagáló *Spiked* magazinban jelent meg, amely napjainkra libertáriussá változott; a szerző viszont néhány évvel ezelőtt olyan világi humanistának nevezte magát, akit zavar a fanatikus moralizálás. Ennek szellemében többször szót emelt a vallást ért diszkrimináció ellen, például rendkívül visszatetszőnek találta, hogy egy természetfilmet, *A pingvinek vándorlását* a liberális kritika homofóbnak találta, egy mesefilmet pedig, a *Narniát* vallási propagandának könyvelt el.

Nem meglepő, hogy egészen máshogyan alakul, fejlődik a libertárius felfogás, ha szabadon növekedhet, vagy ha valamilyen befolyás alá kerül. XVI. Benedek pápa egyetemi látogatásának megakadályozása kapcsán Furedi arra hívta fel a figyelmet, hogy a modern tudomány, mely szerinte a vallási dogmák elleni harcból nőtt ki, egyre inkább vallásként viselkedik. Kutatásokra hivatkozva előírja a szülőknek, hogyan neveljék a gyermekeiket, mit fogyasszanak; megmondja, mennyit napozzanak, mikor és mennyit igyanak, egyszóval minden apró mozzanatban meg akarja határozni életüket. Ez pedig meglehetősen ellentétes a dogmák ellen harcoló tudomány szellemével. Még inkább különös, hogy a tudomány megfellebbezhetetlen tekintélyként lett ultima ratio olyan kérdésekben, amelyek voltaképpen nem tudományos természetűek. Furedi példaként idézi a globális felmelegedés elleni küzdelem élharcosának, Al Gore-nak, a 2007-ben Nobel-békedíjjal kitüntetett volt amerikai alelnöknek egy megállapítását, aki az éghajlatváltozással kapcsolatban így fogalmaz: a tudomány igazságokkal szolgál. Furedi szerint ez nem igaz, hiszen a tudomány tényeket tud feltárni, míg az igazság erkölcsi természetű kategória.

De nem a tudományról van szó általában, hanem arról, hogy mind a tudomány egyes képviselői, mind pedig a tudományra hivatkozó emberek (politikusok, környezetvédők stb.), esetenként különféle célok érdekében fellépő manipulátorok, egy közvélekedéssel visszaélve akarnak nyomatékot szerezni megállapításaik-

nak. Ez a legfőbb érvrendszere a „tudományos ateizmus" különféle mozgalmainak, így a szkeptikusok társaságának is. A helyzet visszásságára éppen XVI. Benedek pápa hívta fel a figyelmet legutóbbi, *Spe salvi* című enciklikájában. Ebben a valódi tudomány korlátaira mutat rá Róma püspöke: sem a tudomány, sem a társadalmi haladás nem tud igazi reményt adni az embernek, nem képes megváltani bűneitől. Az elmúlt évszázadok története világosan bizonyítja ezt, ezért aztán napjaink harcos ateistái nem is szívesen beszélnek a 20. század diktatúráinak szép reményeiről, amelyek nevében embermilliókat öltek meg.

A „tudományos ateizmus" világszerte ismert, nagy hatású képviselője, Richard Dawkins genetikus inkább úgy érvel, hogy az istenhit, a vallás az, aminek nevében merényleteket követnek el, embereket ölnek és öltek, míg az ateizmus nevében soha senkit nem öltek meg. A BBC karácsony előtt vetített beszélgetésében úgy igyekezett a riporter kérdésére e szembeötlő tévedést korrigálni, hogy kijelentette: Lenin vagy Hitler maguk is új vallást teremtettek, követőik egy vallási rögeszme nevében gyilkoltak, és nem voltak az igazi ateizmus képviselői.

Persze Dawkins e fejtegetése közben könnyedén elfelejti, hogy néhány évvel korábban ő maga nyilatkozta: szeretné, ha az Egyesült Államokban és Angliában virágzó Új Ateizmus mozgalma, melyet a hitetlenek egyházának is neveznek, valóban egyházszerűen működne, egy kvázi-vallást teremtve. Egyesek szerint Amerikában csaknem harmincmillió ateista él, s ha az Új Ateistáknak sikerülne őket egységbe szervezni, hamarosan komoly politikaformáló erővé válhatnának. Ez lenne Dawkins legfőbb célja, mert amíg csak a médián keresztül fejthetik ki tevékenységüket, hatásuk bizonytalan marad. Ha azonban a törvényhozásban harcos ateisták (vagy ahogy magukat nevezik: erős vagy pozitív ateisták) ülnének, tüstént jobb lenne a világ, mint a szkeptikusok himnuszában, John Lennon *Imagine*-ében.

Látszólag a „tudományos ateizmus" képviselőinek minden vallással bajuk van, valójában céltáblájuk középpontja a kereszténység, és elsősorban a katolicizmus. Ez derült ki a 2005-ös indiai Ateista Világkongresszusán, majd néhány hónappal később a Nemzetközi Humanista és Erkölcsi Szövetség (IHEU) párizsi kongresszusán is. Párizsban például a haladás vívmányaként üdvözölték, hogy az EU alkotmányába nem került bele a kontinens keresztény

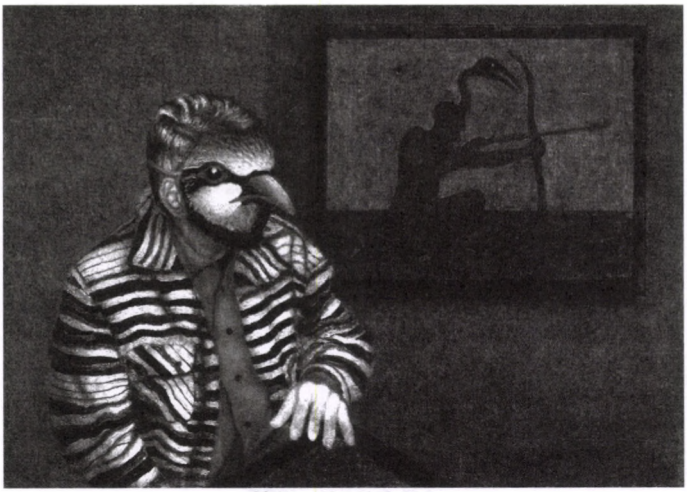
gyökereire való utalás, ellenben visszalépésként értékelték, hogy az ENSZ elhatározta, az éves emberi jogi jelentésekbe ezentúl (az antiszemitizmus és az iszlámgyűlölet megnyilvánulásai mellett) a világ kereszténygyűldözésének adatai is bekerülhetnek.

A mozgalom, európai vagy globális elterjedtségéhez képest, Magyarországon egyelőre csak szerény, bár dinamikusan fejlődő szervezetekkel büszkélkedhet. Jelenleg három nagyobb ateista szervezet működik az országban: a Szkeptikus Társaság, az Ateista és Agnosztikus Klub, valamint a Magyar Ateisták és Humanisták Társasága. A három szervezet tagsága között átfedések mutatkoznak, egyes becslések szerint akár több tucat tagot is számolhatnak. A 2006 decemberében alakult Szkeptikus Társaság a minden kétséget kizárólag legjobban szervezett és legtekintélyesebb csoportosulás. Ennek jele, hogy a Szkeptikus Szervezetek Európai Tanácsa (ECSO) – néhány hónappal a társaságba való felvételük után – őket kérte fel arra, hogy 2009-ben megszervezzék az ECSO európai kongresszusát.

A tagság relatíve csekély száma, valamint a korábbi jó együttműködés megszakadása miatt figyelemre méltó az a támadássorozat, amelyet a Szkeptikus Társaság néhány tagja a Magyar Tudományos Akadémia elnöke ellen indítottak. A 2004-es Budapesti Szkeptikus Konferenciá fővédnökéül még Vizi E. Szilvesztert kérték fel a szervezők, nem kis publicitást remélve ettől az egyébként szerény médiaérdeklődésnek örvendő rendezvénytől.

A szervezetben bekövetkezett változások eredményeként azonban a korábbi jó együttműködést heves támadások váltották fel. Lehetséges, hogy a 2004-ben még lényegesen lazábban szerveződött közösség tagjai számára nem volt nyilvánvaló a kereszténység elleni küzdelem fontossága, és az is lehet, hogy a szervezet hangadói cserélődtek ki és változtatták meg a Szkeptikus Társaság arculatát.

Vizi E. Szilveszter korábban sem titkolta vallásos meggyőződését, és nyilvánvaló, hogy ha a tudomány az ateizmus legfőbb támasza, akkor az Istenbe vetett hit megvallása a Magyar Tudományos Akadémia elnökének részéről komoly csapást jelent a mozgalomnak. A hazai szkeptikusok haragját először a tavaly őszi Városmisszión elmondott Vizi E. Szilveszter-beszéd keltette fel. Ám sikerült megtalálniuk a tiltakozás megfelelő módját: két szkeptikus aktivista megrovó és cáfoló szavakat intézett az elnök ellen, amely-

SZEMADÁM GYÖRGY: MADÁRMASZKOS ÖNARCKÉP

ben kifejtik, hogy az MTA első embere szamárságokat beszél. Ezzel azonban a történetnek még nincs vége, ugyanis 2008-ban azt a hibát követte el Vizi E. Szilveszter, hogy interjút adott az MTI-nek a Biblia évével kapcsolatban. Ez a merészség pedig az Ateista és Agnosztikus Klub névtelenségbe burkolózó tagjait háborította fel, akik siettek leszögezni, hogy a Biblia csupán mitológiagyűjtemény, fontos, de vitatható forrás, és aggodalomra ad okot, hogy a Tudományos Akadémia elnöke egy inkább kulturális kérdéshez szól hozzá. Ezért aztán az aláírás nélküli nyilatkozat fogalmazói fel is kérik Vizi E. Szilvesztert, hogy mondjon le. Vagy a hitéről, vagy akadémiai elnöki székéről.

Hogy összefüggésben áll-e a hazai szkeptikusok mind határozottabb térnyerésével az MTA állásfoglalása, nem tudjuk, de mintha mutatkozna némi kapcsolat a darwinizmus melletti, március 3-án megjelent határozott állásfoglalás, valamint az Akadémia elnökét ért korábbi támadások között. A megfogalmazás szerint ugyan az MTA elnöksége más tudományos testületekhez, például a Royal Societyhez csatlakozva ítélte el az Intelligens Tervezés elméletét, mégis elég áthallásos a dolog, különösen a főtitkár-helyet-

tes Pléh Csaba személye miatt, aki már korábban is az IT elleni küzdelem élharcosa volt.

S hogy a történet még kerekebb legyen, tüstént megszólalt az Értelmes Tervezettség Mozgalom (ÉRTEM) is, amelyik a szkeptikusokhoz hasonló, kissé marginális szervezet benyomását kelti. A mind nyíltabban ideológiaivá váló vita már nemes egyszerűséggel arról szól: bebizonyítható-e tudományos érvekkel Isten létezése – vagy ennek az ellenkezője; kialakulhatott-e a földön az élet magától, vagy ehhez fel kell tételezni egy Alkotót is. A történelem persze már sokszorosan bebizonyította: nagy hibát követ el mind a vallás, mind a tudomány, ha ex katedra akarja eldönteni a vitát. A vitatkozó feleket azonban ez a legkevésbé sem zavarja.

Fáy Zoltán

AZ ORCZY TÉR

Az Orczy tér a Józsefváros kiemelkedő jelentőségű tere: itt kezd a belváros szigorú bérházas beépítése fellazulni, közlekedési csomópont, innen indul ki Pest egyik legjelentősebb egykori peremvárosához vezető Kőbányai út. Szomszédságában nemzetünk megannyi nagysága pihen a Kerepesi úti temetőben. Mutatkozik itt a Józsefvárosi pályaudvar sajnos felhagyott, romantikus stílusú, szép épülete, a MÁV első pesti állomása. (A pályaudvar forgalma és a józsefvárosi polgárok élete Jókai Mór *Gazdag szegények*je olvasásakor ma is színesen jelenik meg előttünk.) És a közelben található a valahai pesti polgárság életében fontos tisztviselő telep is.

Itt találkozik a városépítő 19. század és a városfejlesztő ezredforduló, mert – immár közel két éve – befejeződött az Orczy Forum Városközpont építése. Tervezői Kévés György, Földvári Éva és Kovács András építészek. Kévés Györgyöt a mű elismeréseként két éve Kossuth-díjjal tüntették ki, ami ma is indokolja, hogy alkotásához fűzzünk néhány gondolatot.

Az építkezés időben és térben sokrétű. Előzményei a két világháború közti években lelhetők föl, amikor megtorpant a főváros nagyszabású fejlődése. Ezt követően hangsúlyosan mutatkozott,

hogy itt van a Józsefvárosnak a vége. Akkor még villamos-végállomás is volt a téren, a 14-es a budai Újszentjános kórháztól idáig csettegett, s ha ritkán járt is, jelét adta annak, hogy az éledő Budának szüksége van erre a kapcsolatra. Hosszan tartó pangást követően azután 1990 körül szállodát terveztek ide. Meg is kezdték az építését, de abbamaradt. Mostani történetünk akkor kezdődött, amikor az építkezés gondolata ismét fölmerült.

Kévés György már két évtizede a szakma által nagyra értékelt munkásságot fejtett ki az Ipartervben, és külföldön is sok tapasztalatot szerzett és elismerést aratott, amikor feleségével, Földvári Éva építésszel és a körükhöz tartozó kollégákkal elkészítette az Orczy tér délnyugati peremének új beépítési tervét. Lakóházakkal, szállóval, üzletházakkal, irodákkal. Ez a sok elemből – különböző magasságú épülettestekből – összetett, tűzfalakat takaró, térfalat kirajzoló, intim belső teret körülölelő együttes már ebben az első elképzelésben is egységes, elsőrendű városképet mutatott. A megvalósulás érdemben az eredeti elképzelések szerint történt, mégis szinte lépésről lépésre változott. Igazodott mind újabb követelményekhez illetve a változó-alakuló gazdasági lehetőségekhez. Másfél évtized után, mintegy az 1956-os forradalom fél évszázados jubileumára az Orczy Forum ékköveként, utolsó egységeként készült el a Katakomba Kápolna Magyar Kereszt plasztikája,.

Kévés György 1935-ben született, ifjúságát Sopronban töltötte, itt járta iskoláit, itt szívhatta magába az építészeti kultúra első impresszióit. Nemcsak a történeti belváros, hanem a belvárostól a Lőverig a 20. század jeles korai alkotásainak egész sorát megismerhette. A budapesti Műegyetemen folytatott tanulmányait követően – néhány kezdeti kitérő után – az Ipartervhez került. Már 38 éves korában Ybl Miklós-díjjal tüntették ki, főként a budai Meredek utcai teraszház, valamint az 1970-es évek elején értékes technikai fejlődést jelentő könnyűszerkezetes építési mód iskolák, bölcsődék és óvodák építésénél való alkalmazásáért. Vadász Györggyel készített tervei szerint épült az 1980-as években a soproni belvárosban a Szent György utca és az Új utca találkozásánál a foghíjbeépítés lakóházsorral. Ez is bizonyítja, hogy szemlélete mindenkor eredeti maradt, nem csatlakozott semmilyen irányzathoz, sem a dekor nélküli puritanizmushoz, sem a posztmodernhez. Úgy tűnik, hogy az időközben 70. életévéhez ért építész oeuvre-jének legjelentősebb alkotása mégis az Orczy téri együttes.

A takaratlan tűzfalak mindenkor a városkép sebei. A Visi Imre utca és a Szeszgyár utca meglevő épületeinek ezt a vonását a beépítés teljesen orvosolta. Az elsőnek elkészült Orczy irodaház (1996) vörös téglaburkolatú nagy tömbjét az ívelt, fehér téglaburkolatú sarkok és az ezekhez hasonló középrizalit előnyösen tagolják, az architektúra játékosságát a párkány alatti hatodik emelet hatalmas körablakai biztosítják. Maga a párkány, az ívelt tető és annak fémfedése is sajátos. Érdemben az architektúrának ezek a jellemző vonásai – de különösen a vörös tégla falfelületek – érvényesülnek az együttes többi egységén is. Így a lakóépületen, mely az irodaházzal szemben 1997-ben készült el, a Baross utcai falsíkba illeszkedő irodaházon (1999), a hozzá simuló lakóépületen, melynek a térfalat képező homlokfala átível a Baross utca torkolatában az Orczy térre (2004) és amely mögött a Forum két félpatkó alaprajzú lakótömbje és a központjukból kiemelkedő lakótorony épült fel (2005). A részlettől az együttesig sziporkázó ötlet, vérbeli építészeti kompozíció.

Felmerül a kérdés, hogy miért választotta Kévés György a nyerstéglafal-modort. Bizonyára nemcsak azért, mert a vakolatnál tartósabb, s színe miatt hangsúlyosabb a Józsefváros megannyi szürke régi bérházánál. Ez a technika, kézművesmunka-igénye miatt ellentétben áll a nagyipari törekvésekkel, ezért a közelmúltban csak ritkán alkalmazták. Az északnémet Backstein-Gotik, a skandináv országok zord időjárásával szemben is dacoló lakóházak, lakótelepek és megannyi középület (gondoljunk Stockholm és Oslo városházaira), és az expresszionista építészet rövid életének néhány neves északi alkotása (Hamburgban a Chile ház) kétségtelenül már régóta nagy hatást gyakorolnak a magyar építészekre is. Néhány példa utalhat arra, hogy milyen meghatározó városképi jelentőségű és ezzel funkcionális rendeltetésük fontosságára-méltóságára utaló nyerstégla-falas architektúrájú épületek születtek nálunk. Hauszmann Alajos a múlt századforduló idején így tervezte a Duna-parti Műegyetemet, néhány évtizeddel később (1930) következtek Rerrich Bélának a szegedi Dóm teret szegélyező, újabb három évtizeddel később Jurcsik Károlynak a szekszárdi városközpontot meghatározó épületei. A kortárs építészetből Nagy Tamást említem, aki ebben a modorban több jeles középületet tervezett (legutóbb a gödöllői templomot).

Meg kell végül említeni, hogy Kévés György számára fontos, hogy a tervei szerint épülő alkotások sorsát végigkísérje a rajzasz-

taltól a kulcsátadásig. Nemcsak a kivitelezés irányításában vesz részt, de a szervezésben, s a finanszírozást is figyelemmel kíséri. És így bizonyára az építési hatóságokkal is néha-néha csatázik. Úgy mondja, hogy egyedül ez a magatartás biztosíthatja az épületnek az építész elképzelései szerinti színvonalas megvalósulását. Követendő építészeti magatartás ez, szerencsére mind több követőre talál. Az Orczy tér új épületei igazolják e magatartás helyességét. Alighanem ez is hozzájárult ahhoz, hogy az Orczy tér nyugati oldalának beépítése, városképi megoldása nemcsak a Józsefvárost gazdagítja, hanem az egész főváros díszére válik.

Kubinszky Mihály

A SZELLEM ÉS A LÉLEK KATARZISA

Okkal panaszkodunk, hogy a vers, kivált a pódiumon előadott vers elvesztette vonzerejét a közönség szemében. A „daliás" időkben, amikor az irodalom még nem „rangrejtve" szunnyadt a folyóiratok, kötetek hasábjain, virult az előadó-művészet. Versmondók tolmácsolták nagyjaink újdonatúj költeményeit éppúgy, mint a klasszikusokét. Kis- és nagyvárosokban egyaránt. Az I. világháború előtt és után nagy keletje volt az előadóesteknek. És valljuk meg, nagy költők „portékái" kerültek terítékre.

A *Nyugat* folyóirat egyre tágabb és egyre magasabb szellemi régiókat hódított meg, és vonzáskörébe került a művelt polgárság egy része. De éppígy hódított alkotógárdája a pódiumon is. Hol felolvasóesteken, hol versmondók előadóestjein.

Ma már, mint annyi, talmi csillámportól mentes érték, ez a bensőséges műfaj is háttérbe szorult. Szomorú, de fogyasztói társadalmunkban – találó rá a kifejezés – nincs rá kereslet. Legfönnebb édeskevés. Netán az Írószövetség klubjába szorulva, ha egy-egy kortárs költőt ünnepelnek. Ezért is tartom már-már „forradalmi tettnek" az Örkény Színház nem mindennapi vállalkozását, amikor is önálló – színházi és nem irodalmi – estet állítottak színpadra a *Nyugat* írógárdájának költészetéből mazsolázva (*Nyugat* 2008–1908 címen).

Az alkalmat a folyóirat alapításának 100. évfordulója kínálta. Született 1908 januárjában, élt 33 évet, kimúlt 1941-ben.

A Művészetek Palotájának Fesztiválszínházában vaskorlátok, sorompók között sétálnak, bolyonganak, padokon üldögélnek, meditálnak, olykor figyelnek egymásra irodalmunk múlt századi halhatatlanjainak képében az Örkény Színház művészei. Különös, század eleji állomás, névtábláján az idő előrehaladtával az évszámokat cserélgetik a színészek. Mindig tudjuk, hogy hol tartunk. Lángelmék sorait idézik meg a társulat kiváló tagjai, hiába tudtuk, revelációszámba megy irodalmunk ennyi géniuszát egyetlen színpadi közegben látni. Pedig így volt az életben is. Egymást váltják az Adyt, Kosztolányit, Babitsot, Füst Milánt, Krúdyt, Móriczot, Juhász Gyulát, Csáth Gézát, Kaffka Margitot, Szép Ernőt, Tersánszkyt, Tóth Árpádot, Karinthyt – a *Nyugat* első nemzedékét – alkotásaikkal megidéző színészek. Micsoda névsor! És micsoda szövegek! A színészek ajkán súlya, légköre van minden szónak, mondatnak. És a rendező Mácsai lényeglátásának, atmoszférakeltésének jóvoltából úgy adják elő, úgy mondják őket, mintha akkor fogantak volna meg a fejükben. Az értelem természetességével, az érzelmek puritán visszafogottságával és a kor koordináta-rendszerébe zárt lélek mély bugyraiból feltörő drámaisággal.

Nemcsak a jól ismert versek szögeznek székünkhöz, hanem a szerkesztők (Ignotus, Osvát, Fenyő Miksa, Schöpflin) egymáshoz intézett leveleinek izgalmas polémiája is. Réz Pál és Várady Szabolcs úgy válogatta össze a hatalmas anyagot, hogy egyszersmind értelmezze a korszakot és fenomenális irodalmát. És Mácsaié az érdem, hogy a túlméretezett választékot a háromórás keret miatt kényszerűen töredékére csökkentve, úgy állította össze az írásokat, hogy kirakja belőle a *Nyugat* történetének mozaikkockáit.

Majd odavegyülnek a második nemzedék nagyjai: Illyés, Szabó Lőrinc, József Attila, Németh László, Márai, Déry. A harmadik generációval Radnóti, Ottlik, Szentkuthy, Dsida, Weöres, Gellért Oszkár zárkózik föl műveivel.

Múlhatatlan élmény marad az emlékezetben az oly sokszor olvasott-hallott Kosztolányi-vers, a *Hajnali részegség* Mácsai Pál előadásában, amint a vaskorláton lazán üldögélve, tűnődve – mintegy friss gondolatait, benyomásait – a szöveget megosztja velünk. S mi „ringunk" a költő és a művész hullámhosszán. *Jónás imáját* (Babits) megrendítő azonosulással tolmácsolja Gálffi László. Mó-

ricz Zsigmond ízes mondatait telibe találja Csuja Imre, Ady verseit higgadtan s mégis szuggesztíven mondja el Széles László. Megrendült lélekkel idézi meg Kosztolányi sorait Für Anikó: *Osvát Ernő a halottaságyon*. A ráció tisztasága süt át Bíró Kriszta hangján, amikor Fenyő Miksa Babitshoz intézett levelét mondja. És sorolhatnánk a teljes társulatot.

Egymásba kulcsolódnak a versek, levelek, naplórészletek, tárcák, kritikák (Csáth Géza Bartók Béláról írt méltatása – Máthé Zsolt előadásában – jövőbe látó). A tiszta elme és az érzelmek szűrt fényében bujkáló hangulatok, a visszafogottság és a vészjósló fellegek gyülekezése a kor horizontján – az elmúlt évek legkatartikusabb színházi élményévé avatták – mint egyetlen, széles panorámát nyitó drámát – az Örkény Színház előadását. A bemutató után az Örkény Színház hajlékában játsszák. Ki ne hagyják!

Hámori Gabriellát évadról évadra egyre árnyaltabb-színesebb egyéniségként látjuk viszont. A 30-as évektől alkotó német írónő, Irmgard Keun Műselyemlány című monodrámájának előadójaként egy személyben képes egy egész – II. világháború előtti – korszakot megjeleníteni egy nagyravágyó, mélyről induló, létfenntartása és érvényesülése végett (hogy „menő nő" lehessen) erkölcsi skrupulusok nélkül testét voltaképp áruba bocsátó és – naivitásában, különös céltudatosságában – lelkében mégis tiszta lány hányódását, testi-lelki kálváriáját, újra és újra támadó reménykedését, porba hullását. Egy falusi lány természetességével, egy kamasz bájával és rácsodálkozásával, szívós túlélő képességével, a romlottságát föl sem ismerő, elveszett lény romlatlanságával. A lány, Doris, aki rosszkor, rossz helyen kereste a boldogságot, elveszett az 1931-es Németország berlini ámokfutásában, a szélsőségekben tobzódó metropolisz fojtogató atmoszférájában. Megejtő, ahogyan Hámori Gabriella a legdermesztőbb vesszőfutásairól beszél, ahogy az éhezéseit természetesnek tartja, ahogy a plakátdívák utánzását a felemelkedés egyetlen útjának képzeli, ahogyan kiszolgáltatja magát és áldozatot vállal, miközben észre sem veszi, ő az igazi áldozat. Hámori Gabriella megannyi pasztellszínt kever ki palettáján, egyetlen gesztusa, mondata sem harsogó, holott nyugodtan fogalmazhatná úgy is a szegény kis „műselyemlány" csalódásait. A beletörődés csöndes hangja teszi hitelessé minden egyes mozdu-

latát. Egyetlen percre sem lankad a néző figyelme az egyszemélyes produkció folyamán. Bagossy László rendezése katartikus hitelességet hívott elő a fiatal művésznőből.

Metz Katalin

MIRŐL SZÓLT A NÉPSZAVAZÁS?

A gyurcsányizmus 2008. március 9-én súlyos vereséget szenvedett. Normális körülmények közt ez azt is jelentené, hogy névadó szülője (keresztapja), a politikájával megbukott kormányfő veszi a kalapját, és átadja a kormányzás terhét egy nálánál alkalmasabb vezetőnek. Ő azonban nem az a fajta, ő – ahogyan Sztálin a kommunistákról mondta – különös ember. Meg a körülmények sem normálisak – hiszen ő alakította ki őket.

Ettől függetlenül azonban mennie kell, ahogyan Kádárnak is mennie kellett, noha ugyancsak nem akart menni, de ment, mert nem maradhatott. És azért töltött mégis olyan sok időt a helyén, mert pártja nem talált nálánál alkalmasabb személyt. Ezért jelen pillanatban nem sokat változtatna a helyzeten, ha maga a legfőbb érintett fölajánlaná lemondását, mert még a helyén tartanák, ahogyan az a korábbi bizalmi szavazásokon történt. Ám Kádár helyére, aki azért mégsem egy Gy. F. volt, találtak egy (ugyancsak) alkalmatlant, aki egyre azért alkalmas volt: hogy leléptesse elődjét. Nos, ma ismét itt tartunk: 2008. március 9-én beigazolódott az, hogy a társadalom nagyjából-egészében ugyanúgy hatalmi pozícióján kívül szeretné tudni hatályos vezetőjét, mint annak idején Kádárt.

Ami ugyan csak negáció, de ez a negatív akarat olyan erős, hogy már-már konstruktívnak tekinthető. Annyiban feltétlenül, hogy meg fogja teremteni a jelenlegi miniszterelnök személyi alternatíváját.

Azt persze, hogy Gy. F. nem töltheti ki ciklusát, már választási győzelme után is tudnunk kellett. Mert tudtuk, hogy addigi kormányzati teljesítménye csapnivaló volt, az ország (Medgyessyvel illetve vele) a gazdasági, politikai, kulturális, társadalmi krízis szélére jutott. Ezért tudnunk kellett azt is, hogy győzelme hazugságra

épült – és megválasztásával a kudarcok sorozata is folytatódni fog. Ehhez nem kellett az Őszödön előadott verbális halálugrás nyilvánossá tétele, hiszen ami abból kiderült, korábban is tudható volt – legfeljebb az volt újdonság, hogy ami történt, az mennyire tudatosan, milyen szofisztikált cinizmussal ment végbe. Őszöd legfeljebb ahhoz kellett, hogy mindezt ne csak Gy. F. ellenfelei, ne csak a politikával elmélyültebben (és pártpolitikai elfogultságuk szövődményeként kialakult vakságtól mentes) elemzők és állampolgárok tudják vagy sejtsék, hanem a politikai közvélemény egésze se tehessen úgy, mintha nem tudná azt, amit tudnia kell.

Március 9-e ilyenformán a második Őszöd. Azt eddig is bárki tudhatta, hogy a reformoknak nevezett takarékossági vészintézkedések, az ezeket üres hadovával, a valóságtól nemcsak elrugaszkodott, de azt tagadó voluntarizmussal kierőszakoló kormányfő hiteltelenné vált, hogy már a nemzetközi sajtó is leírta, hogy minden politikai történést már a tényleges bukása utáni időkre sandítás határoz meg. Március 9-én azonban a népszavazási végeredmény mindezt kiáltóan nyilvánvalóvá tette. Ennek ismeretében a szocialista párt minden felelős politikusának tudnia kell, hogy a pártelnök kormányfő már nemcsak úgy általában szalonképtelen, nemcsak (reflexszerűen az ellenzék számlájára írható) elutasítottsága kivételes, hanem még a szocialista híveknek sem kell. A kb. 50%-os részvétel és a kb. 82%-os elutasítás szerint a Fidesz által megjelenített álláspontot a választók több mint 40%-a osztotta, és az adatok azt jelzik, hogy az MSZP szavazói köréből akár 20% is lehetett az átszavazás. Ez pedig a párt társadalmi beágyazottságának bomlását jelzi.

Ez a tény a Fideszt is óvatosságra inti. Ez kitűnt Orbán Viktor gyorselemzéséből is: a Fidesz mint párt korántsem érne el közelítőleg sem hasonló arányú választási sikert. Az azonban tény, hogy az MSZP szavazóinak jelentős része tevőlegesen is elutasította a Gyurcsány-kormány három jelképes intézkedését.

Így a várakozásokat jelentősen felülmúló népszavazási részvétellel kialakult súlyos kormányzati kudarc, a kormányfő aktív és példátlan mértékű elutasítottsága a szocialista párt válságának közeledtét is jelezheti. A Horn Gyula kiküszöbölése óta tartó vezetési válság (a szocialisták egy évtizede csak a legnagyobb keservek közepette találnak miniszterelnök-jelölteket, és köztársasági elnököt még nem tudtak állítani) mára átfogó, strukturális válsággal

fenyeget – éppen annak a politikusnak működése folytán, akivel hosszú távra gondolták megoldani a párt vezetési gondjait. A szocialisták politikájából való kiábrándulás és az azzal való elégedetlenség olyan tömeges, amin a párt már nem segíthet azzal, hogy a majdani parlamenti választások előtt 8-10 hónappal vált.

Ez az elutasítottság mélyebb és átfogóbb, mintsem ilyen módon változtatni lehetne rajta. És ne felejtsük el, hogy a kormányzati vesszőfutás még nem ért véget! Az a közelgő népszavazás, amely a több-biztosítós rendszerű egészségügyre való áttérést lehetővé tevő törvény nyomán az ősszel esedékes, ugyanilyen, esetleg még súlyosabb kudarccal fenyegeti a kormánypártokat. (Ezért talán jobban járnának, ha azt is mai vezetőjükre terhelve addig a helyén tartanák, még azon az áron is, hogy ezzel további fél éven át olvasztaná a párt fogyó népszerűségét... Vagy részmegoldás lehet a vitatott törvény visszavonása is.)

A magyar társadalom és gazdaság halmozódó problémáit azonban nem oldhatja meg a mai koalíció megtartása melletti vezércsere. Sőt, még a koalíció leváltása sem hozna gyors változást. Az elmúlt hat évben olyan feszültségek váltak meghatározóvá a Magyar Köztársaság működésében és kilátásaiban, amelyek levezetésére és feloldására egy kormányzati ciklus nem lehet elegendő. Ráadásul a szerencsétlen gyurcsányista politika az utódok mozgásterét riasztóan behatárolta, mind az ország eladósításával, mind a reformok gondolatának súlyos kompromittálásával.

Ha a mai helyzet realitásait vesszük figyelembe, aligha láthatjuk reményteljesnek a kilábalás esélyeit. Az emiatt érzett aggodalom alighanem igen komoly szerepet kapott a népszavazás eredményének alakulásában is: a 300 forintok befizettetésében megjelenő provokáció, a tandíjfizetés pillanatnyilag még homályos és közvetett fenyegetése önmagában aligha volt elegendő a látott eredményhez.

Ez az eredmény: ítélet – elsősorban a hat éve regnáló koalíció tevékenységének nyomán kialakult közállapotokról. De ennél is többről: arról, amivé a „magyar modell" lett.

Ne legyenek tehát illúzióink: ez a népszavazás kettős jelentésű. Ahogyan természetesen a világ jelenségei mindközönségesen egyszerre aktuálisak és általánosak; aktualitásuk igazi értelmét összetettebb, egyetemesebb jelentésük adja. Vagyis bármennyire érdekes, hogy milyen közvetlen aktuálpolitikai következményekkel

jár némely intézkedésein keresztül a kormányoldal drámai elutasítása, beleértve személycseréket, pártpolitikai változásokat, netán kormányváltást, vagy akár végső soron rendkívüli parlamenti választásokat, itt nem csupán ennyiről van szó.

A rendszerváltás óta elmúlt, idestova két évtized már történelmileg is érzékelhető idő. Elegendő ahhoz, hogy felnőjön egy generáció. Mára a politikailag aktív lakosságnak mintegy a fele a demokratikusnak nevezett időszakban szocializálódott. Számára a diktatúra kora történelem, és azokban is, akik megélték azt, mint valami különös, ifjúkori emlék él, amelyben felnőni inkább kaland volt, mint aktív lidércnyomás. Így aztán a magyar gulágra, a málenkij robotra, a politikai besúgásokra, az MSZMP és a KISZ KB alkalmi hőseinek és ifjonc aparatcsikjainak viselt dolgaira kevésbé kíváncsiak. Arra ellenben talán igen, hogy ezek a mérhetetlen pénz- és hatalméhségtől motivált, a gátlástalan ambíció diktálta lépéseket a „technokrata" kifejezés mögé rejtő történetek micsoda gazdasági erőre tettek szert. Úgynevezett kommunista múltjuk csak annyiban érdekes, hogy már két évtizede is ugyanaz motiválta őket, mint ma, és éppen ezért voltak képesek arra, hogy töretlen lelkesedést színlelve álljanak a hatalom szolgálatába – hogy részesedjenek belőle. A ma választópolgárait már az sem érdekli, hogy a szocialista rendszer egykori „új osztálya" miként konvertálta hatalmát a piacgazdaság és a parlamenti demokrácia viszonyai közé. Inkább arra figyelnek, hogy mit csinálnak most: hogy a létrejött birodalmak mennyire korruptak, hogy a politikai hatalomra saját gazdasági erejük növelésére van szükségük, hogy egyéni profitérdekeik milyen módon akadályozzák a gazdaság dinamizálását, hogy az elengedhetetlen reformokat hogyan siklatják félre személyes anyagi érdekek, hogy a közpénzek elköltésében a legfőbb szempont, miként lehet azokat akár kriminális módon magánpénzzé alakítani.

Mindezt ideológiától függetlenül el lehet, és el is kell utasítani. Ebben az összefüggésben anyagi érdek és erkölcsi felháborodás nem feltétlenül egymással ellentétes fogalmak. Mondhatjuk azt is, hogy polgárinak csak az a társadalom tekinthető, ahol a gyarapodás és a – jogi formulák hátországát jelentő – morális szempontok nem keresztezik egymást. Szomorúan mondhatjuk: vagyis ahol másként mennek a dolgok, mint nálunk. A rendszerváltozás folyamata a társadalom új tagozódását teremtette meg, és ebben szinte semmi szerepet nem kaptak azok az értékek, amelyekre oly sokat

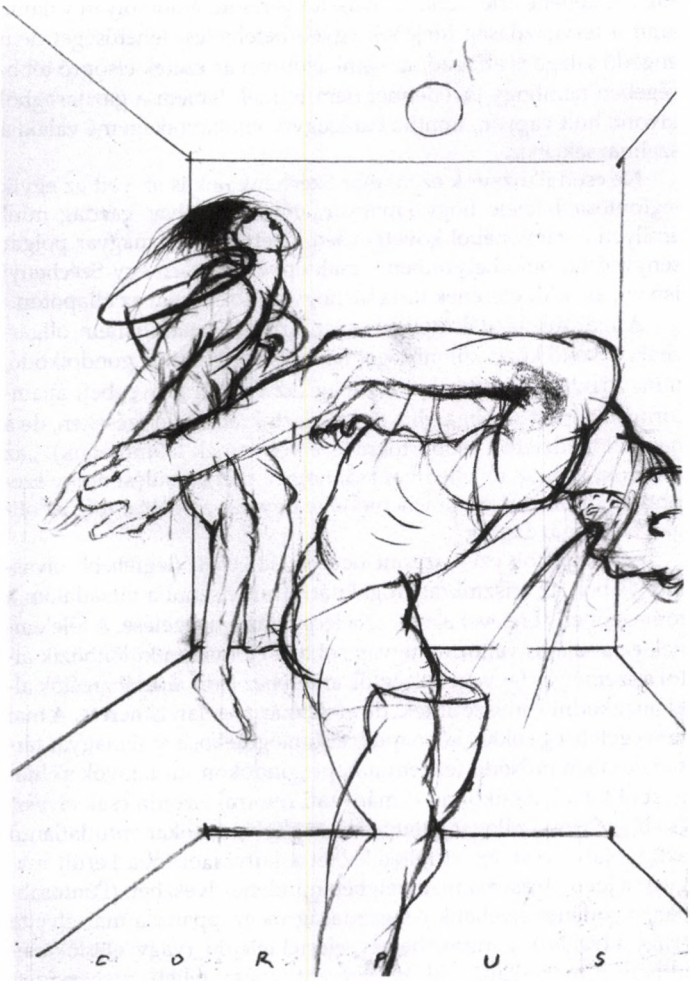
hivatkoztak ebben az időszakban. Nem volt (tisztességes) verseny, nem volt esélyegyenlőség, nem működött a piac, nem valósult meg a folyamatok fölötti társadalmi ellenőrzés, a jogállamiság nem tudott a jognak érvényt szerezni, végeredményben a demokrácia csak a szlogenek szintjén működött.

A társadalmi mobilitás helyére egy ijesztő kasztosodás került, a valaha egyharmadnyi esélytelen mára reménytelen távolságba került attól, hogy bármiféle esélyt kapjon a felzárkózásra, a középső harmad süllyedőben van. Az egykori felsőbb harmad pedig mintha maga is három részre szakadna: felső része ugyan európai szintre jutott, ám az alsó harmad már kiegyezne azzal, hogy a valahai középmezőnynél mélyebbre nem süllyed.

Ez az új társadalmi szerkezet váltja ki a mai közélet feszültségét és fásultságát. Ennek folytán a gazdagodás, a gazdagság elleni társadalmi indulatokban nem annyira az irigység, mint a szorongás a meghatározó, és ezért a kormánypolitika elutasításában a háromszáz forintos tételeknek jelképes szerepe van. És ezt a mai kormányosok nem óhajtják észrevenni. Úgy gondolják, ha a „nép" utálja őket, ők is gyűlölhetik a népet. Alamizsnákkal kívánták megnyerni maguknak (sikerült), és most meg vannak bántva, mert ezek az olcsón megvett szavazók most is aszerint döntenek, mint akkor, amikor hatalmat adtak nekik. Ezért oly groteszk, amikor a kormányfő a lakosság rövidlátó anyagiasságát ostorozza: ehelyett talán elővehetné azokat a választási plakátokat, amelyek a nyugdíjasoktól az Orbán-kormány által állítólag elvett 19 ezer forintok „visszaadását" ígérték, vagy éppen a „Több pénzt az embereknek!" és a „Több pénzt az önkormányzatoknak!" szlogenekkel akartak és nyertek is választásokat…

Normális körülmények között egy társadalom nem a gazdagságot nem szereti, hanem a szegénységet. Ha a lakosság többségét nem gyötrik filléres gondok, akkor nem ingerlik annyira a gazdagok. Am azt, hogy a többség nem egyszerűen szegény, hanem az általános és folyamatos pauperizálódás határozza meg élete kereteit, eleve kizárja, hogy egészséges folyamatnak tekintse, ha valakik számottevő tulajdonhoz jutottak-jutnak. (Erre az érzésre játszott rá a gyurcsányi népi részvényjuttatási projekt, amelyet a miniszterelnök úgynevezett évértékelő beszédében hirdetett meg.)

A magyar társadalom túlnyomó többségének semmiféle tulajdona nincs – abban az értelemben, ahogyan ezt egy piacgazda-

VÉSSEY GÁBOR: CORPUS

ságban kellene értenünk. A lakás, a nyaralótulajdon olyan valami, amit a tervgazdaság idejének egyéb befektetési lehetőséget nem engedő világa is elfogadott – ami azonban az esetek elsöprő többségében nemhogy jövedelmet nem termel, hanem a gazdaságból kivont, holt vagyon, mintha bankjegycsomókat rejtegetne valaki a szalmazsákjában.

Ne csodálkozzunk ezen: már Széchenyinek is az volt az egyik legfontosabb tétele, hogy a magyar nemes nem olyan gazdag, mint amilyen a vagyonából következően lehetne. Ma a magyar polgár senyved hasonló helyzetben – csak éppen nincsen egy Széchenyi István, aki küldetésének tartaná, hogy segítsen ezen az állapoton.

A mai dúsgazdák ugyanis nem arisztokraták, hanem oligarchák. A kettő közti különbséget nem kisebb politikai gondolkodó, mint Arisztotelész fogalmazta meg (az eredeti szövegben államformákat értett az oligarchia és az arisztokrácia kifejezéseken, de a megkülönböztetést csoportokra is érvényesnek tekinthetjük): „az arisztokráciának fő jellemvonása, hogy a megbecsülést erény szerint juttatja; az arisztokrácia mértéke ugyanis az erény, míg az oligarchiáé a gazdagság".

A mi korunk ezek szerint nem is ismerheti (legfeljebb olvasmányaiból) az arisztokrata fogalmát. Amit viszont a társadalom a tömegélmény erejével ismer, az a lecsúszás fenyegetése. A félelemnek ez a sajátos változata ugyan sokban előnyösen különbözik attól a személyes fenyegetettségtől, amelyhez a diktatúrában élők alkalmazkodni kényszerültek, de erről már alig van ismerete. A mai fenyegetettség sokkal köznapibb és tömegesebb, a mai magyar társadalomban erősödő félelem a napi gondokon túl a jövőkép hiányából fakad. Amikor a kormányzati reformhisztéria csak elvesz, és ebben a jövő zálogát láttatja, akkor a folyamatokat öntudatlanul extrapolálva csak egyet feltételezhet a kutyaszorítóba került magyar: a jövő olyasvalami, amelyben mindene elveszhet. (Pontosabban: mindenét elvehetik.) A gazdaság megroppanása már elvette (vagy elveheti) a munkahelyét, elértékteleníti (vagy elértékteleníthetti) a megtakarításait, teherré tette (vagy teheti) megszerzett javait (ingatlanadó!), nyugdíjának elinflálása folyamatosan érzett veszély, nyugdíjba vonulásának időpontját bármikor évekkel eltolhatják, gyerekei (akiknek taníttatásáért erőn felüli áldozatokat hozhat) öregkorában nem segíthetik, mert külföldön kényszerülnek állást vállalni.

A jövőnek ez a félelmetes képe nem jövőkép. A magyar gazdaság és társadalom szerkezete azonban ezt sugallja – és az elmúlt hat év kormányzati törekvései az ebből fakadó kételyekre semmiféle választ nem kínáltak, ahogyan az itt nem sorolt többi súlyos kérdést (demográfiai csőd, válságövezetek, a cigányság sorsának kezelése, a vidék sorsa, a hazai tulajdonú vállalkozások működésének ellehetetlenülése stb.) is heverni hagyták – hacsak nem járultak tevőlegesen is hozzá romlásukhoz, ahogyan történt ez az agrártámogatások, iskolabezárások, a vasúti szárnyvonalleépítések, a szakképzés és annyi más, kisebb-nagyobb kormányzati kaland keretében.

A népszavazási eredmény ismeretében (de már a kampány során is) a koalíció pártjai azt üzenték a magyar társadalomnak, hogy a most elutasított három intézkedés elutasításával a változtatást utasította el. Valóban ezt tette: de mindenekelőtt a változtatások gyurcsányista formájára mondott nemet. Az egyre zavartabbnak tűnő kormányfő álságosan moralizáló állítása – szándékával ellentétesen – rámutat arra, hogy ez a politika (amit tetszelegve reformpolitikának szokott nevezni) nemcsak önmagában véve eredménytelen és elhibázott, hanem stratégiai kockázatok forrása is. A demokráciában végrehajtott reformdiktatúra egyszerre járatja le a demokráciát és a reformokat, ezzel a – már a Horn-kormány idején kisiklott – rendszerváltozás egészének hitelességét teszi kétségessé, sőt, tevőlegesen kétségbe vonja minden történését.

E helyzetre adott választ a – valljuk be – nem különösen izgalmas kérdések ügyében tartott, és talán valóban olcsó eszközöket bevető népszavazás. Tartalmát, igazi jelentését illetően azonban nem a három kérdésre adott válaszok a fontosak. Ahogyan a sakkban a legkisebb értékű figura is része lehet (és az is kell, hogy legyen) a matthoz vezető kombinációnak, úgy itt sem a napi- és a vizitdíj, vagy a tandíj ügyében látott konkrét elutasításban rejlik a történtek jelentése. Sokkal inkább abban, hogy miként képesek a magyar politika résztvevői, esetünkben elsősorban a kormány lépéseit, törekvéseit, agresszív dilettantizmusát elutasító csoportok ennek a helyzetnek jelentését, tartalmait értelmezni, cselekvési programjuk részévé tenni, elfogadtatni, majd végrehajtani a valójában nemcsak elkerülhetetlen, hanem kívánatos reformokat.

2008. március 10.

GÁSPÁR G. JÁNOS

POLGÁR-TEREMTÉS

A vershez fontos az ihlet, de a biztos múzsa a határidő; hasonlóképpen a politikusi tetthez jó lenne valami mély inspiráció, de azért megteszi a választás közeledte is. Országgyűlési választás vagy népszavazás előtt a politikus úgy érzi, valamit mondania kell. A jól fizetett „kreatív stáb" tagjai – akiket egy más kultúrában éceszgébereknek neveznek – sorra gyártják a beszédpaneleket, az üzeneteket, a hívószavakat és végszavakat. Valahogy ilyenné vált a politika – nálunk mindenképpen.

A tavaszi népszavazás előtti hetekben országértékelt Gyurcsány Ferenc, és mivel a 2007-es esztendőről sok jót nem tudott mondani, ígért akart. Olyasmi kellett, amiről sokat és jóízűen lehessen beszélni; addig sem kell a választási ígéreteit meghazudtoló vizitdíjról és tandíjról magyarázkodnia. A népi privatizáció ötletével állt elő. Szavai szerint néhány ezer forintos induló befektetéssel kedvező esetben akár százezer forintnál is többet érő részvényeket lehet majd szerezni a megmaradt állami vállalati körben. Az ötletet „új polgárság" név alatt reklámozták.

Mindez legfeljebb majd egy lábjegyzetre lesz elég a politikai annalesekben. Alkalmat ad azonban arra, hogy valós ügyről szóljunk itt: tényleg, miért ilyen vékony a tulajdonosi réteg, a polgárság? Ehhez képest másodlagos az, sajnos, hogy lesz-e valami a legeslegújabb miniszterelnöki ötletből. Másodlagos, mert 2008-ban már nem vívható újra a 15 vagy 20 évvel korábbi küzdelem; továbbá az a vagyon, ami szóba jöhetne az „új polgárok" megteremtéshez, már csak néhány sajátos állapotú vállalatra korlátozódik. Ami maradt: a Magyar Villamos Művek, a Szerencsejáték Zrt. a Magyar Posta, az Állami Autópályakezelő. Ezeken felül vannak még állami busztársaságok, itt-ott kisebbségi üzletrészek, meg az utolsó talpfáig eladósodott államvasutak, de a MÁV-ot a legdemagógabb politikus sem merné a kinevettetés veszélye miatt felajánlani a polgárságteremtés oltárán.

*

De kell-e és lehet-e polgárságot teremteni állami eszközökkel? Ne siessük el a kézenfekvő válasz kimondását (nevezetes: polgárrá lehet válni, de nem állami kinevezés vagy kinevelés útján); mivel

ezzel felmentenénk a mindenkori kormányzatot a polgárbarát társadalom- és gazdaságpolitikai lehetőségek elszalasztásának felelőssége alól.

Azt mindenesetre tudjuk, hogy az állam képes proletárt teremteni a polgárból. De még a középosztály lesüllyedése, a polgári viszonyok szétfoszlása is eltart egy ideig. Oroszországban is csak az 1930-as évek végére nevelték le a városi embereket a nyakkendő viseléséről, az önözésről, a polgári kultúra és civilizáció formáinak betartásáról; amíg el nem szaporodott az „új ember". A magyar középosztály sem tűnt el azonnal a kommunista rezsim kiépülésével. Voltak, akik sikerrel megőrizték családi és baráti körben ha életformájukat teljességgel nem is, de értékeiket igen. Az elprolisodás nem annyira a polgári középrétegeket fenyegette a pártállami időkben, mint inkább a városba kényszerített parasztságot meg az igénytelen nagyipari („fordista") szervezetekbe terelt munkásembereket, adminisztrátorokat. Így is idő kellett ahhoz, hogy az igényes szakipari kultúra elsorvadjon: lassan kihaltak a régi mesterek, az öreg „szakik". A kádári 1970-es években bizonyos anyagi gyarapodás megmutatkozott, bár – mint tudjuk – részben külföldi hitelekből, azaz a jövő felélésével, és a korlátok közé szorított magánaktivitás óvatos engedélyezésével. Ez a háztájizás, a főmunka utáni taxizás, hagymázás, majd a gmk-zás korszaka, ami az önkizsákmányolás eszközeivel teremtett más kelet-európai országokhoz képest némileg jobb fogyasztási színvonalat. De nem teremthetett polgárságot. Nagy árat kellett fizetnünk a fogyasztásnövekedésért a gyerekszám radikális visszaesésével („kicsi vagy kocsi"), az egészségügyi viszonyok romlásával, és bizony az értékromlással.

Tudom, élnek illúziók az 56 utáni büntető kurzus helyébe lépő „kádári liberalizálás" korszakáról jobb- és baloldalon egyaránt. Egy történelmi korszak pluszainak és mínuszainak megítélése nem könnyű; a társadalmi költség-haszon elemzés végeredményét nagyon befolyásolja az, hogy mekkora súlyt kap a demográfiai romlás vagy a konzumszemlélet elterjedése, a társadalmi szolidaritás és együttműködési készség nyilvánvaló gyengülése. A magyar reformszocializmus mérlegének elemzése megmaradhatna történelmi ügynek, ha a következményei nem hatottak volna ki a rendszerváltozási folyamat kezdő szakaszára, sőt ne lennének jelen ma is. Mert tegyünk fel olyan egyszerű kérdéseket, mint: a hasonló történelmi előéletű új EU-tagországok között miért van egye-

dül Magyarországon domináns pozícióban kommunista utódpárt? Az európai értékfelmérések miért éppen hazánk esetében mutatják a balkáni illetve kelet-európai térség fel való elmozdulást (és következésképpen a nyugat- és észak-európai értékrendtől való bizonyos távolodást)? A piacgazdasági értékek támogatottsága ma miért kisebb nálunk, mint volt az 1990-es évek elején? Nos, a legfőbb magyarázó tényező a kádári korszak. Ilyen nem volt a lengyeleknél, nem volt Csehszlovákiában, más viszonyok között éltek akkor délszláv szomszédaink.

*

Hazánk 1990 tavaszán nemcsak rekordméretű államadósságot örökölt a megelőző rezsimtől, de igen sajátos társadalmi és értékrendet is. Az állampárt azt megelőzően már ennek az értékrendnek az ismeretében nyúlt az 1970-es évek derekától a külföldi eladósodás eszközéhez: tudta, hogy a folyó fogyasztás növelése emeli népszerűségét, a nyilvánvaló következményként fellépő adósság (a jövő betáblázása) pedig sokakat, nagyon sokakat hidegen hagy. Ez bizony már csak így van nálunk. Rövid távon pozitív a politikai mérlege az eladósodással kombinált osztogatásnak, hosszabb távra pedig csak a nemzeti elkötelezettségű államférfiak gondolkodnak. A jövő kilátásai foglalkoztatják a polgárt, a magánvagyonnal bírót, a sokgyerekes szülőt, azaz a nemzet egyik felét. Nem foglalkoztatják a hedonista kispolgárt, a prolit sem – azaz a nemzet másik felét. A két nemzetrész közötti arányok sokat számítanak abban, hogy demokráciában merre haladnak a közügyek. (Diktatúra megtilthatja az aranytojást tojó tyúk levágását; de maradjunk most már a procedurális demokrácia viszonyai között.)

De miben bízhat az eladósító politika eszközével élő államvezetés a holnapot illetően? Csodában? Aligha. Hogy majd másnak, a politikai túloldalnak kell helytállnia a szükségszerűen előálló csődhelyzetben? Talán ebben bízik, ámbár a hatalmon levők szeretnének később is hatalmon maradni. Miben reménykedhetett Medgyessy, amikor 2002-ben újabb adóssághullámot zúdított Magyarországra?

Nem tudni, de nem ez a fő kérdés. Hanem az, hogy egyáltalán miért működhet nálunk ennyire hatásosan és évtizedeken átívelően az, amit a szakma fiskális illúzió illetve pénzillúzió néven ismer.

Vagyis: a társadalom bizonyos tagjai nem látják át azt, hogy a mai állami kiadásnövelés holnapi adónövelést okoz, hiszen valakiknek majd kamatostul meg kell fizetniük a költekezés árát; a pénzillúzióra pedig példa az, ha a nyugdíjas a megnövelt nyugdíjnak örülve egy darabig nem veszi észre: az infláció szép csendben visszaveszi a nagy csinnadrattával odaítélt állami emelést.

A fiskális és pénzillúzió érvényesüléshez a közügyekben, pénzügyekben járatlan ember kell. Nem az iskolázottság az érdekes, mivel egy parasztgazda vagy iparos mester oskola nélkül is azonnal átlátja annak igazságát, hogy „nincs ingyenebéd" – there is no free lunch, ahogy az angolszász kultúrában jól ismerik. A gazdaszemlélet, vagy általánosabban szólva az értékrend az érdekes. Mert ha valaki csak a mának él, ha nem érez felelősséget a nemzeti közösségért, a jövő generációjáért, az teljesen tudatosan, nem pedig a fiskális illúzió hatása alatt lehet híve a pénzköltő politikának. Neki megfelel a hitelből fizetett mai jólét, mert nem foglalkoztatja a jövő.

Az értékrend azonban nagyon is kemény gazdasági tényező. A gazdaságilag sikeres nemzetekben más értékek számítanak általánosnak, mint a sikertelen országokban. Ezt jól tudjuk Max Weber munkásságából (A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme), vagy a Josef Schumpetertől, aki az innovációs és vállalkozói szellem kulcsszerepéről írt. A Nobel-díjas Edmund Phelps elemzésében is megjelenik az értékrend: az európai gazdaság lemaradása nála az amerikaitól eltérő intézményi, kulturális tényezők következménye (E. S. Phelps: Economic Culture and Economic Performance: What Light Is Shed on the Continent's Problem?).

A világ országaiban uralkodó értékrendet ma már átfogó felmérések vizsgálják, megmérve az olyan értékeket, mint amilyen az új gondolatok iránti nyitottság, a társadalmi együttműködési készség, az egyéni motiváció, a kötelességtudat vagy éppen egoizmus, tolerancia és szolidaritás, kezdeményező- és vállalkozókészség, avagy passzivitás és tradíció. A World Value Survey felméréseiből kulturális országcsoportok rajzolódnak ki, így a hétköznapi életben érvényes értékek alapján jól elkülönül a protestáns Európa, a konfuciánus Távol-Kelet, az angolszász, a hispán, az afrikai világ. Az értékrendi csoportok gazdasági sikeresség szempontjából is fontosak: a protestáns északi országok (svédek, dánok) a világ versenyképességi listája élén állnak, sikeres az angolszász és a távol-keleti konfuciánus kultúra, szemben a latin-amerikai vagy az

afrikai viszonyokkal. A 2006-os felmérés számunkra szomorú üzenete az, hogy Magyarország nem a visegrádi és balti országokat magában foglaló közép-európai csoport értékrendjéhez áll közel, hanem inkább a kelet- és dél-európai volt kommunista nemzetekhez: azaz a Balkánhoz. A magyar értékrend praktikusan a szerb, bosnyák értékeknek felel meg, elkülönülve a cseh, horvát vagy különösen a német és osztrák térségtől.

Baj tehát nemcsak a politikusainkkal, a hibás kormánypolitikával van, hanem országunk többségi értékrendjével. Ezen az értékrenden a közpolitika ronthat és javíthat: az adatok alapján az utóbbi időkben sokat rontott. De már a rendszerváltozás kezdetén problematikusnak bizonyult a kezdeményező és vállalkozói kedv, a megtakarítási hajlandóság, a társadalom területi és szakmai mobilitása. Ez az őszinte válasz arra a kérdésre, hogy miért nem lett nálunk szélesebb polgárság, kiterjedtebb tulajdonosi réteg. És csak másodlagos hatású – sőt inkább következmény jellegű – az a mód, ahogy az egymást váltó kormányok az állami vagyont privatizálták.

Gyakran hallható, de hamis vélekedés szerint eddig egyik kormány sem törődött a magyar vállalkozókkal. Mások azt is tudni vélik, hogy a többi sorstárs országban kezdettől fogva jobban privatizáltak. A valóság azonban az, hogy igenis voltak a hazai tulajdonosi rétegeket tudatosan erősíti kormányprogramok, míg a szocialista-szabaddemokrata koalíció alatt a közpolitikák inkább segítették a balkanizálódás folyamatát. Az a közhely sem igaz, amely a gyurcsányi részvényosztogatás kritikusaitól hallható, nevezetesen, hogy a magyar kárpótlási folyamat kudarcot vallott.

Idézzük fel röviden a kárpótlás ügyét. Ha jogtalanság történik egyénekkel, közösségekkel, meg kell szólaljon bennünk az európai jogfelfogás és erkölcsünk parancsa: a sérelmek orvosolandók, mihelyt a jogsértő állapotnak vége. Nem a politika szabályai, hanem görög-római alapokon nyugvó *európai jogrend és kultúra* az, amely erkölcsi kötelességévé teszi az utókornak a sérelmek és jogtalanságok lehetőség szerinti utólagos orvoslását. A politikai rendszerváltozáskor alkotott alaptörvényünk így szól: *13.§. (1) A Magyar Köztársaság biztosítja a tulajdonhoz való jogot. (2) Tulajdont kisajátítani csak kivételesen és közérdekből, törvényben szabályozott esetekben és módon, teljes, feltétlen és azonnali kártalanítás mellett lehet*". Az Alkotmány szövege másutt is egyértelműen fogalmaz: 55. § (3) „*Az, aki törvénytelen letartóztatás vagy fogvatartás áldozata volt, kártérítésre jogosult.*"

A kárpótlás nem opcionális jogtechnikai kérdés, nem is kizárólag a politikai irányvonal függvénye, hanem kötelező jellegű és elkerülhetetlen feladata lett a demokrácia és a jogrend viszonyai közé visszatérő Magyar Köztársaságnak. Más országokban is szembe kellett nézni a múlttal, s nem kizárólag a törvénysértésekben érintettek, hanem az újabb generációk érdekében is: a jogállam attól jogállam, hogy elkerüli a jogsértést, a bármikor elkövetett sérelmeket pedig igyekszik reparálni. Demokratikus jogállamban tehát erkölcsi kötelességből, jóérzésből és a jogi alapelvekből fakad a kárpótlás megkísérlése. Ám ahogy a privatizáció is különféle formákat öltött térségünkben a rendszer megváltozásakor, a különböző országokban ugyanúgy nem egyformán kárpótolták a korábbi jogtalanságokat elszenvedőket.

A *privatizáció* és a *kárpótlás* két különböző fogalom, ám a vagyoni kárpótlás egyben a *tulajdonviszonyok megváltozásának* része. A vagyoni sérelmek orvoslása összekapcsolható az állami vagyon más okok miatti lebontásával. A magánosítás módozatai között több országban szerepelt a *természetbeni vagyonvisszaadás* (*reprivatizálás*) és a *kárpótlás*.

Az előző esetben az eredeti tulajdonos, akitől jogtalanul vették el földjét, épületét, lakását, boltját, természetben kapja azt vissza. Hosszú idő eltelte után azonban gyakran kivitelezhetetlen ez a megoldás: a házat lebontják, átépítik, az üzemet bezárják vagy éppen megsokszorozzák; még a termőföld sem marad változatlan az idők során. Nálunk például egy nagyobb megyényi termőföld tűnt el az idők során: lakóház, gyár, autópálya, repülőtér lett a helyén. A másik probléma a tulajdonossal kapcsolatos: évtizedek elteltével az eredeti személy vagy intézmény talán már nem képes ellátni a tulajdonnal járó teendőket. A természetbeli visszaadásnak komoly adminisztrációs előfeltételei vannak: az igények azonosítása működőképes ingatlanregisztert feltételez, ami nélkül lehetetlen hitelt érdemlően rekonstruálni a múltbeli tulajdonviszonyokat.

Az előfeltételek hiánya miatt a legtöbb országban nem válhatott fő privatizációs formává az *in natura* vagyonvisszaadás. Az egyházak, alapítványok és társadalmi szervezetek elvett vagyonát azonban minden országban igyekeztek visszajuttatni, ha a jogos tulajdonos hasznos társadalmi funkció ellátásához igényelte vissza ingatlanjait. A teljes reprivatizáció azonban több évtized táv-

latában már megvalósíthatatlannak bizonyult, még a leginkább alkalmasnak látszó földtulajdon esetében is.

A közvagyonnak ezért csak a kisebb része került ilyen formában magántulajdonba. Nálunk a *közvetlen értékesítés* lett a fő privatizációs eljárás. Az állami vagyonkezelő rendszerint nyilvánosan meghirdetett versenytárgyalás keretében értékesítette a vagyont, ami elvileg szavatolja, hogy a legnagyobb ellenértéket (legjobb feltételeket) ajánló pályázó kezébe kerüljön a vagyon, és az államháztartás az adott viszonyok mellett a legnagyobb összeghez jusson hozzá. Azt azonban nem lehet elkerülni, hogy a nyertesek közül ne legyenek többségben a vásárlóerő dolgában jobban álló *külföldi* vevők, szemben a hazai pályázókkal. Ez még rendszerint akkor is így van, ha a kormány *kedvezményes hitelekkel* segíti a magánosításra felkínált vállalati eszközök megvásárlását és az alkalmazotti tulajdonszerzést.

Más országokban egyéb technikákkal is megpróbálkoztak. A cseh gyakorlatban a közvetlen értékesítés mellett a *vagyonjegyes* (*kuponos*) megoldást alkalmazták: a lakosok kedvező feltételek mellett juthattak hozzá az állami vállalatok vagyonára szóló jegyekhez, amelyeket azután versenytárgyaláson válthattak át részvényekre. Ezzel jogosulttá váltak osztalékra, már amennyiben az így privatizált vállalatnak lett egyáltalán nyeresége. A vagyonjegy beváltásával azonban a volt állami vállalatok nem jutottak friss tőkéhez, holott legtöbbjük műszaki és gazdasági átszervezésre szorult. Így a cseh mikrogazdasági átalakulás lassabbnak bizonyult, mint a magyarországi, ahol az új tulajdonosok rendszerint felújították a termelést, megszabadultak a feleslegesen lekötött erőforrásoktól – beleértve a foglalkoztatott munkaerőt is.

Mivel a gyurcsányi népi részvénytulajdon ötlete közel áll a kuponos privatizáció logikájához, érdemes bepillantani a cseh eset tanulságaiba. Emlékezhetünk: amelyik ország nem örökölt az előző rezsimtől nagy államadósságot (különösen a külfölddel szembeni hitelek formájában), ott nem volt nyomasztó szükség privatizációs bevételekre. A csehszlovák rezsim az 1968-as prágai tavasz leveretését követően nemcsak politikailag vált konzervatívvá és feltétlen Moszkva-követővé, hanem pénzügyi értelemben is: a nyugati imperialistáktól nem vettek fel devizahiteleket. Ezáltal viszont bukásuk után, a „bársonyos forradalom" másnapján az új demokratikus csehszlovák – majd pedig cseh és szlovák – vezetés a rendszerváltozás számos gondja között nem volt kénytelen

a nemzetközi pénzügyi krízis rémével is szembenézni. Nyugodtabban kezdhettek neki a piacgazdaságra való visszatérés megtervezésének, s annak részeként az ún. kuponos privatizációnak. Ez a magánosítási forma ötvözte a magánpiaci logikát az általános társadalmi jóvátétel gondolatával, hiszen aki kiváltotta az állampolgári jogon járó kis jegytömböt, jutányos áron nevezhetett be az állami vállalatok részvényeiért lefolytatott licitbe.

Mai szemmel a cseh és szlovák kuponos privatizáció már egyáltalán nem tekinthető sikeresnek, holott ők így mondták, és itt nálunk sokan gondolták. A milliónyi kisrészvényes egy része maga gondozta jegyeit, ám egyre többen befektetésre szakosodott alapokra bízták értékpapírjaikat abban a reményben, hogy a szakemberek jobban forgatják a jegyeket, mint a laikusok. A létrejött alapok közül azonban sok szakszerűtlennek bizonyult, másoktól a csalás sem állt távolt. A Harvard Fund hangzatos nevet választó alap kezelője például kénytelen volt nagy sebességgel elhagyni Prágát a rendőrhatóságok elől; befektetéseit ma is a Bahamákról irányítja – ott nem fenyegeti a kiadatás veszélye.

De rendben levő ügymenet esetén sem lehetett elkerülni a rendszer két gyengéjét. Az egyik: az állampolgári jogon, limitált mennyiségben szétosztott értékpapírok fokozatosan *koncentrálódni* kezdtek vállalkozók, pénzalapok kezében. Rengeteg kistulajdonos rosszul forgatta, szerencsétlenül helyezte el papírjait, míg mások hatalmas vagyonhoz (és gazdasági hatalomhoz, üzleti befolyáshoz) jutottak.

A másik sajátosság pedig abban rejlett, hogy a vállalati részvényre váltott kuponok révén megtörtént ugyan az állami vagyon nagy részének lebontása, de a szóban forgó vállalatok ettől még nem lettek hatékonyabbak és nyereségesebbek. A állami tulajdon helyébe kisbefektetői (és a korábban elmondottak szerint: mindinkább alapkezelői) tulajdonlás lépett; ettől azonban *új pénz nem került* a vállalatba. Így nem is mehetett végbe az a gyors szerkezeti és technológiai megújulás, amelyre szerencsére a magyar privatizáció során sok példát találni: az új tulajdonos megszabadul a fölös épületektől, elavult gépektől és eljárásoktól (meg sajnos az addigi gyakori túlfoglalkoztatástól), ezzel azonban szavatolja a cég hosszabb távú versenyképességét.

Nem csoda, hogy fontos ipari kultúrákat kivontak a politikailag népszerű, de nem hatékony kuponos privatizációs technika hatálya alól: a Skoda autógyárat nem kuponért, hanem kemény márka-

milliókért a Volkswagen-csoportnak értékesítették; a technikai megújulásról jól tanúskodnak a mai modern és versenyképes Skodák.

A cseh eset mellé odatehetjük a mienket. Bár az Antall-kormány által kidolgozott kárpótlás és kedvezményes privatizálási eljárás csak az állami vagyon kisebb szeletére terjedt ki, és a vagyon nagyobb hányada a fizetőképesség szerint került magánkézbe, minden mai fanyalgás ellenére elmondható: elfogadható igazgatási költségek mellett, gazdaságilag egészében véve hasznos, a társadalmi szerkezeten valamelyest javító intézkedéssorozat lett. A kárpótlási jegyhez jutó másfél millió érintett szerezhetett *termőföldet, állami vagy önkormányzati lakást, állami vállalatban részvényt vagy üzletrészt, vagy pedig igényelhetett életjáradékot.* Később a kárpótlási jegyet beszámolták saját erőként (praktikusan készpénzként) Egzisztencia-hitel felvételénél, bizonyos privatizációs pályázatoknál. Hétszázezren váltak földterület birtokosává, és a ma is működő kereskedelmi vagy agrárcégek közül ezrek a kárpótlásnak köszönhetik létüket.

Akkor miért ilyen népszerűtlen maga az ügy? Mert milliók teljesen kimaradtak a kárpótlásból, és úgy érezték, előlük osztogatják szét a vagyont. Mások azt látták, hogy az ügyesek és ügyeskedők hatalmas vagyonra tesznek szert a kisemberekkel szemben, sőt kihasználva azok tájékozatlanságát. Megint mások túl korán adtak túl a kárpótlási jegyen, és most bánják a történteket. Tanulság: a kormányzati politika segítheti, támogathatja a polgárrá válás vagy a polgári élethez való visszatérés folyamatát, de polgárt nem teremthet. Leginkább a kiszámítható jogrend, a szolid gazdasági fejlődés, a mindenki számára hozzáférhető oktatási rendszer az, ami erősítheti a polgárosodási folyamatot. Az állami juttatásokhoz való hozzászoktatás, az önálló kezdeményezés nélküli állami támogatás ugyanakkor gyengíti a polgárosodást, mint ahogy az is ront, ha az emberek életébe számukra kiszámíthatatlanul szól bele a politika: váratlanul rosszat tesz nekik (mint a Bokros-csomag), vagy váratlan jótéteményben részesülnek (mint Medgyessy „jóléti rendszerváltozása" esetén).

A Gyurcsány-részvények hirtelen született ötletének van valamelyes hatása a magyar polgárosodásra. Ront az esélyein.

Bod Péter Ákos

FASANG ÁRPÁD
1942–2008

Fasang Árpád zongoraművész, kulturális diplomata, Magyarország volt UNESCO-nagykövete 2008. február 19-én elhunyt. Egy mindig jó ügyekért fáradozó, szinte szünet nélkül éppen valamiért igyekvő, rendezvényt szervező, könyvet összeállító, szerkesztő, a magyar kultúra ügyéért tenni akaró és cselekvő emberrel lettünk szegényebbek. Egy olyan ember távozott személyében, aki – ahogyan búcsúztatójában Martonyi János mondta – „nem magának, hanem értékeinek és eszményeinek élt".

Hosszú évek óta beteg volt, és tudnunk kellett, hogy betegsége könnyen végzetessé válhat. Mégsem akartuk elhinni, hogy ez megtörténhet. Fasang Árpád aktivitása azt a képzetet erősítette minden ismerősében, hogy nem eshet baja, amíg feladatai vannak. És neki mindig voltak feladatai, a nemes célokért való munkálkodás volt az életeleme. A sors másként rendelkezett. Nemcsak mi, a sokszor vele együtt dolgozók érzékeljük majd hiányát, hanem azok a vállalkozások is, amelyek nélküle már sohasem válnak valóra.

Tiszteletre méltó és elgondolkodtató életművet hagyott maga után. A hetvenes évek zongoraművészi pályafutása, a finnországi tanári évek, az UNESCO magyar nemzeti bizottságának főtitkári, majd nagykövetei megbízatása külön-külön is elegendőek ahhoz, hogy a legnagyobb elismerés hangján szóljunk róla. Hát még együtt! Hiszen mindez együtt volt Ő, ahogyan jelentős kiadványok is fűződnek a nevéhez – az egyik legutóbbi éppen a Magyar Szemle Könyvek sorában megjelent szép szakmai sikereket hozó Chantal Delsol-kötet, *A köztársaság mint francia probléma*, amelyet ő fordított. Sokszínű, gazdag, tevékeny élet zárult le méltósággal viselt betegségével, halálával. Emlékét családjával, rokonaival, barátaival, munkatársaival együtt szerkesztőségünk is őrzi.

A MAGYAR SZEMLE *Szerkesztősége*

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Gazdasági trendek és piaci lufik

Eric Janszen: *The Next Bubble: Priming the markets for tomorrow's big crash.* Herper's Magazine, February 2008 (Egyesült Államok)

Az Egyesült Államokban tavaly júliusban kitört hitelpiaci válsággal kapcsolatos kezdeti félelmek beigazolódtak. A mélyrepülés nem állt meg a jelzáloghitel-piacokon. A kezdetben jól teljesítő részvénypiacot is elérte, és mára már általánossá váltak a hangok, melyek szerint az Egyesült Államok a gazdasági recesszió szélén áll. De a részvényárfolyamok a világ más részein is folyamatosan esnek, januárban a Wall Street pénzintézetei és Európa vezető befektetési bankjai rekordszintű veszteségeket voltak kénytelenek leírni, míg februárban a Nemzetközi Valutaalap 4,9 százalékról 4,1 százalékra módosította a világgazdaság növekedésének 2008-as előrejelzését. Ehhez a fejlett gazdaságok várhatóan mindössze 1,8 százalékos bővüléssel fognak hozzájárulni. Minden jel arra utal, hogy a 2001 óta prosperáló és egészségesnek hitt amerikai gazdaság és vele együtt a nyugati fejlett gazdaságok nehéz idők elé néznek; egy új gazdasági ciklusba lépnek.

Ne feledjük, a felívelés és a recesszió ciklikussága természetes velejárója a társadalmi és gazdasági fejlődésnek. Az egyes ciklushatárok közötti időintervallumok pedig folyamatosan szűkülnek. Korábban egy depresszió akár száz évre is visszavethette a gazdaságot és a piacokat, ma azonban mindez nem tart tovább öt-hét évnél. Az Egyesült Államokban pedig a szakaszhatárok az utóbbi évtizedekben jellemzően egyes piaci lufik szétrobbanásához kötődnek, mint 2000-ben a dot.com-válság, vagy 2007-ben a jelzáloghitel-piaci válság esetében. E lufik olyan piaci aberrációk, melyeket a kormányzat, a pénzügyi szektor vagy más iparágak által generált eltúlzott közösségi várakozások hizlalnak föl, és kipukkanásukat mély gazdasági depresszió követi.

Eric Janszen szerint az Egyesült Államokban az üzleti ciklusok helyett sokkal inkább a piaci lufik határozzák meg a gazdaságfej-

lődést. Az elmúlt évtized eseményei kitűnően példázzák mindezt. Amerika alig heverte ki a 2000-es évek legelejének informatikai válságát, annak kezelése során már megjelentek azok a tényezők, melyek az újabb hiperinfláció lehetőségét rejtették magukba. Melyek voltak ezek?

A választ először is a nemzetközi pénzügyi rendszer sajátosságaiban, a globális pénzbőségben kell keresnünk, melynek talán legnagyobb haszonélvezője az Egyesült Államok. A 70-es évek elején újjáformálódó nemzetközi pénzügyi rendszerben ugyanis Amerika nagy rugalmasságot vívott ki magának monetáris politikájának alakítása terén. 1971-ben Washington felfüggesztette a dollár aranyhoz kötött árfolyamát, és inflációs politikát vezetett be. Ennek köszönhetően már jóval szabadabban finanszírozhatta az addigra csaknem 4 milliárd dollárra hízott kereskedelmi deficitjét (mely azóta már a 204 milliárd dollárt is elérte). Így az Amerikával szemben masszív kereskedelmi többletet felhalmozó partnerek mérlegüket amerikai pénzügyi eszközök vásárlásán keresztül egyenlítették ki. Azonban azáltal, hogy a hiány külföldi magán- és állami alapokból kerül finanszírozásra, egy nagyobb külföldi partner nem tudja úgy csökkenteni az általa birtokolt amerikai állampapírok készleteit, hogy a dollár árfolyama ezáltal ne esne, és így ne csökkentené fennmaradó készleteinek értékét is. Ráadásul, ha a kereskedelmi partnerek nem tartják fönn az amerikai állampapírok megfelelő szintű keresletét, azzal kellene számolniuk, hogy az Egyesült Államok importkapacitásai szűkülnek. Így egy sajátos egyensúlyi helyzet áll elő, melyen keresztül szinte korlátlan külföldi források állnak az amerikai fogyasztás finanszírozásának rendelkezésére.

E pénzbőség a hiperinfláció alapvető feltételét teremti meg azáltal, hogy képes a kínálatot folyamatosan és jelentős mértékben meghaladó fizetőképes keresletet állítani azzal szembe. Mindez persze csak lehetőség, de nem magyarázat arra, hogy egyes szektorokban a túlzott piaci várakozások miért eredményeznek oly vészesen megszaladó inflációt. Ezen – és az adott szektor bizalomra okot adó fejlődési potenciálján – alapulva egy adott tényező vagy termék iránti valódi keresletet az a tántoríthatatlan hit támasztja alá, hogy a befektetésnek nincs valódi kockázata. Például az, hogy az informatikai vállalatok mögött olyan tartós értékek állnak, melyeket bármikor magas áron lehet értékesíteni a piacon, vagy

az, hogy a jelzáloghitel fedezetét képező ingatlanok értéke csakis növekedhet, miközben a jelzálog-fedezetű kölcsönök egyre szélesebb körben és egyre könnyebb feltételek mellett állnak a lakosság rendelkezésére. Ez utóbbi alapját jól példázza, hogy 2001 és 2002 között a Federal Reserve (Fed) az amerikai bankközi irányadó kamatlábat 6 százalékról 1,24 százalékra csökkentette. Ez az alacsony kamat pedig azt jelentette, hogy egy 500 000 dolláros jelzálogkölcsön havi törlesztőrészlete épp annyi volt, mint egy két évvel korábbi 250 000 dolláros kölcsöné.

Persze a hiperinfláció alátámasztásához folyamatos és bőséges tőkealapot kínáló finanszírozási csatornákra is szükség van. E csatornákat azonban mind a dot.com, mind a jelzáloghitel-piaci lufi esetében a szektor specifikusan maga hívta életre. Így a kezdeti informatikai cégek tőzsdei jegyzéséből származó rekordbevételeket az arra specializálódott befektetők az ágazat újonnan alakult cégeinek felfuttatásába fektették. Majd e cégek tőzsdei jegyzésével a finanszírozás körforgása bezárult. A bevétel ismét az új IT vállalkozásokhoz áramlott. A jelzáloghitel-piacon ezzel szemben sajátos értékpapírok és befektetési eszközök jelentek meg, melyek különböző kölcsöntartozásokat összefogva bocsátottak ki, így kívánva csökkenteni az egyes lehetséges fizetési mulasztásokból származó kockázatot. A felfutás szakaszában e csatornák huzamosan széles tőkealapokat jelentenek, viszont ha a befektetői bizalom a szektorban megbomlik, és a forró tőke menekülni kezd, e finanszírozási rendszerek teljesen védtelenné válnak.

A lufi kiszakadása után az egész ágazat depresszióba kerül, de évek múltán – hosszú évek múltán – ismét helyreáll, mint ahogyan az a NASDAQ esetében is történt. Az amerikai gazdaság jelenlegi válsága azonban jóval mélyebb, mint amit a dot.com-lufi hagyott maga után. Akkor az irányadó kamatláb 6 százalékon állt, a dollár erős volt, az államháztartás többlettel bírt, az adókulcsok viszonylag magasak voltak, így a válságkezelő mechanizmusoknak – a kamatvágásoknak, a dollár leértékelésének, az állami kiadások és az adók csökkentésének – a hatása is elviselhető volt. Jelenleg viszont az irányadó kamatláb 3 százalék, a dollár évtizedes mélyponton áll, a költségvetés pedig hiányt mutat. Így nem csoda, hogy már sokan várják a következő nagy hullámot, ami kiránthatná Amerikát a vészesen közelgő depresszióból.

A világ a krach után

Az *Alternatives Economiques* magazin összeállítása Sandra Moatti, Christia Chavagneux és Guillaume Duval cikkei alapján (Franciaország)

A 2007 nyarán kirobbant amerikai hitelválság 2008 januárjára a világ tőzsdéit megrengető krízissé fajult, s immár globális gazdasági recesszióval fenyeget. Mi áll a válság hátterében? Egyedi eseményről, vagy vissza-visszatérő jelenségről van szó? Mik lehetnek a krach potenciális következményei, s mit tehetünk azok megelőzésére vagy orvoslására? A szerzők e kérdéseket firtatják, anélkül, hogy minden kétséget eloszlató, megnyugtató választ tudnának adni.

Az Egyesült Államokban tavaly a felszínre tört jelzáloghitelválság hátterében rendkívül összetett, egymással összefonódó, s nemegyszer nehezen átlátható okok húzódnak meg. A válság gyökereinek megértéséhez egyes bankok azon gyakorlatából érdemes kiindulni, melyet „értékpapírosításnak" neveznek. Ennek az új keletű pénzügyi technikának az a célja, hogy a bank által nyújtott hiteleket értékpapírok kibocsátásával fedezze. A remélt előny az, hogy ezzel a bank jelentősen megnöveli rendelkezésére álló eszközeit, s a hitelügyletből származó kockázatot az értékpapírt megvásárló befektetők (befektetési alapok, nyugdíj- és biztosítási alapok, nagyvállalatok, de akár más bankok) között teríti szét. Ezáltal az „értékpapírosítás" – elméletben – a nemzetközi pénzügyi rendszer stabilitását növeli.

Az „értékpapírosítás" gyakorlata azonban számos strukturális anomáliát hordoz magában, melyet a pénzügyi piacok egyre átláthatatlanabb működése, valamint a különböző pénzügyi szereplők kockázatnövelő magatartása csak súlyosbított. Első helyen említendő, hogy a banki hitelek kockázatának értékpapír-kibocsátással való mérséklése felelőtlen hitelezési politika folytatására ösztönözte a bankokat, ami a „normális" (*prime*) ingatlanhitelek felvételéhez szükséges követelményeket teljesíteni képtelen amerikai háztartások számára nyújtott hitelek (*subprime*, ami egyben a mostani válság névadójává vált) expanzióját eredményezte. Másodszor, az újszerű pénzügyi eszközök bonyolultsága átláthatatlan viszonyokat teremtett, melyben a jelzáloghitelek fedezetéül szol-

gáló értékpapírokat jegyző befektetők általuk alig sejtett kockázatot vállaltak. Ehhez adódott a különböző hitelminősítő cégek óvatlan gyakorlata, melyek a nemegyszer az ő közreműködésükkel kialakított pénzügyi csomagokat a legmagasabb, AAA kategóriába sorolták, vagyis gyakorlatilag eltitkolták valós kockázatukat. S aztán csak olaj volt a tűzre, amikor ugyanezeket az értékpapírokat leminősítették, pánikszerű reakciókat gerjesztve.

A pénzügyi rendszer kusza csatornáin keresztül e bonyolult pénzügyi eszközök jelentős része végül a „feladónál", azaz a bankoknál kötött ki, amelyek ezáltal két tűz közé kerültek. A kétes kinnlévőségek banki mérlegbe való bekerülése – noha az „értékpapírosítás" eredeti célja épp azok „kiszervezése" lett volna, elkerülendő a pénzfelügyeleti hatóságok szigorú szabályozását –, valamint a fizetésképtelenséget bejelentő ügyfelek sokasodása a banki tőke jelentős zsugorodását eredményezte, ami szükségszerűen a kibocsátott hitelek drasztikus visszafogását vonta maga után. A hitelforrások elapadása, azaz a rendelkezésre álló pénzmennyiség drasztikus csökkenése (likviditási válság) általános hitelválsághoz (*credit crunch*), majd tőzsdeválsághoz vezethet, ami végső soron általános gazdasági válsággá fajulhat. Ezért érthető, hogy a világtőzsdék 2008. január 21-i zuhanása komoly aggodalommal töltötte el a nemzeti és nemzetközi pénzügyi és gazdasági szereplőket, a pénzügyi spekulátoroktól a jegybankokig.

A tőzsdeválságok egyik legfőbb jellemzője a szereplők irracionális magatartása. A „fertőzési hatásként" vagy „hordamagatartásként" is ismert jelenség lényege, hogy egyes szereplők magatartása lavinát indít el, azaz „megfertőz" másokat, ami az árak drasztikus zuhanását, vagy éppenséggel az egekbe való emelkedését eredményezheti. Ez háztartások millióinak megtakarításait, vállalatok ezreinek befektetéseit értékteleníthetí el egyik napról a másikra: a vállalati beruházások befagyasztása, valamint a lakossági fogyasztás visszafogása pedig általános gazdasági recessziót eredményezhet. Jelenleg ezzel a veszéllyel kell szembenéznünk.

A mostani válság kétségkívül számos sajátos vonást hordoz, mégis úgy tűnik, *Charles Kindeberger* amerikai közgazdász a gazdasági válságokról szóló elméletének kereteibe illeszkedik. Eszerint minden az újításokra vezethető vissza, melyek különböző – reálgazdasági (a vasút a 19. században, az internet a 20. században), szabályozási (a pénzügyi tranzakciók liberalizálása az 1960-as évek

óta), vagy pénzügyi – természetűek lehetnek. Az egyre bonyolultabb és egyre szofisztikáltabb pénzügyi innovációk a tranzakciókban rejlő kockázatok mérséklését szolgálják, ám maguk is számos kockázatot rejtenek. A válságok kulcseleme a hitelezés. A hitelügyletek a gazdasági és pénzügyi rendszer nélkülözhetetlen elemei, melyek az ún. „multiplikátor" hatáson keresztül jelentős mértékben megnövelik a – virtuálisan – rendelkezésre álló pénzmennyiséget, ám egyben olyan kockázatot jelentenek, mely általános válság esetén minden érintett maga alá temetésével fenyeget. Az újfajta pénzügyi eszközök nagyban hozzájárultak a hitelezés fellendüléséhez, egyben a kockázati tényezők fokozódásához. A válság pedig előbb-utóbb kirobban, a bizalom megrendül. Az első veszteségek realizálása pánikszerű reakciót von maga után, mely a tőzsdéken az árak irracionális szintre zuhanását eredményezi, s általános gazdasági válságba torkollhat.

A hitelválság–tőzsdeválság–gazdasági válság ördögi kör, mely végső soron társadalmi válságot vonhat maga után, mint az 1929–1933-as világgazdasági válság, s a részben a számlájára írható második világháború esetében. S ahol a pénzügyi-gazdasági válság társadalmi válsággal fenyeget, ott a politika beavatkozása is szükségszerű az elveszett bizalom helyreállítása érdekében. Az állami beavatkozás sokrétű lehet, a jegybanki intervenciótól kezdve a szigorúbb szabályozáson át a bajba jutott pénzintézetek részleges vagy teljes államosításáig. Az amerikai jegybank, a Fed reakciója viszonylag lanyha volt a 2007. nyári események után, a 2008-as tőzsdeválság kapcsán azonban már másnap, január 22-én szokatlanul agresszív, 0,75 pontos kamatcsökkentéssel reagált az eseményekre. Az Európai Központi Bank alig reagált az eseményekre, s úgy tűnik, a mostani körülmények között Európa számára komoly nehézséget jelent a megfelelő válaszadás, mivel a nemzeti és uniós szint közötti erőteljes és hatékony koordinációt igényel.

A válságok anatómiája a pénzügyi és gazdasági rendszer működésének számos velejáró hiányosságára hívja fel a figyelmet. Az átláthatóság hiánya, a kockázatok tényleges felmérésének lehetetlensége, a szereplők nemegyszer irracionális, pánikszerű reakciója megkérdőjelezni látszik a „láthatatlan kéz", az önszabályozó piaci mechanizmusok s az állami beavatkozás szükségtelenségét hirdető elméletek helytállóságát. A számos leegyszerűsítő axiómára – mint a „tökéletes racionalitás", a tökéletes piaci egyensúly stb. – épült,

noha időközben sokat finomított neoliberális közgazdasági elméletek válságok esetén hasznavehetetlennek tűnnek. Valójában az állam ésszerű beavatkozása a gazdasági racionalitás és a társadalmi szükség szempontjából egyaránt igazolható.

Egy német bank a globális válságban

Christoph Schürmann, Cornelius Welp, Melanie Bergermann: *Folgen der Finanzkrise sind hausgemacht;* Wirtschaftswoche, 13. Februar 2008 (Németország)

A bankok, gazdasági elemzők, szakértők nagy családja egytől egyig mossa kezeit, ha a tőkepiaci válság elmélyülésének okairól esik szó, holott kétségtelen felelősségük van a válság világméretű ingadozásaiban.

Josef Ackermann, a Deutsche Bank vezérigazgatója nemrégiben ünnepelte hatvanadik születésnapját. Amellett, hogy rengeteg üdvözlőlapot kapott, melyben jókívánságaikat fejezték ki ismerősei, az igazi ajándék a bankigazgató számára a 2010-ig meghosszabbított szerződése volt a bank élén. A bank vezetői előtt tartott beszédében köszönetet mondott a sikeres munkáért, mely „egy ilyen tökéletes csapat nélkül nem jöhetett volna létre". Ackermannnak jó oka van az örömre, ugyanis folyó évben az előrejelzések szerint 8,4 milliárd eurós nyereséget könyvelhet el a Deutsche Bank. A legnagyobb konkurens cégeknél – mint a Merrill Lynch, a Société Générale vagy az UBS – tapasztalható milliárdos veszteségek elkerülték a német pénzintézetet. Ez nagymértékben köszönhető annak, hogy még időben felhagyott a kevésbé biztonságos amerikai jelzáloghiteleken alapuló pénzügyi termékek kereskedelmével.

A Deutsche Bank szárnyalása azonban mit sem segít az egész pénzvilágot érintő válságon, mely nyár óta mintegy 160 milliárd dolláros veszteséget okozott a pénzintézeteknek világszerte. Hogyan juthatott ez a sikerorientált ágazat idáig? A válasz egyszerű, a banki vezetők, pénzpiaci elemzők, kockázatkezelő cégek és mindenekelőtt a pénzügyi szabályozásokért felelős szervezetek mindmind hibát hibára halmoztak világszerte. Ennek köszönhető, hogy az Egyesült Államokban helyi szinten kialakult ingatlanpiaci válság az egész világra rányomta bélyegét. Egy jellemző példa: a

KPMG vizsgálta a mára a csőd szélére jutott düsseldorfi IKB bankot. A vizsgálatot a bank busásan jutalmazta, de mint utóbb kiderült, a kockázatkezelő cégek igen kétes értékpapírokat tüntettek fel pozitív színben akkor, amikor a válság már javában tartott. Ezeket a papírokat pedig a félrevezetett befektetők gyanútlanul vásárolták tovább. Warren Buffett amerikai milliárdos nem kevés iróniával így jellemezte a globális helyzetet: „azok, akik ezt a mérgező limonádét keverték, végül saját maguk ittak belőle a legtöbbet".

Az első számú felelősök a kialakult helyzetért a bankvezetők. Bár a válságban leginkább érintett pénzintézetek, a Citigroup, az UBS, illetve a Merrill Lynch vezetői időközben lemondtak, minden egyes kijelentésükben úgy beszéltek a válságról, mintha az isteni csapásként érte volna őket, és semmi közük nem lenne hozzá. Charles Prince, a Citigroup vezetője nem volt olyan szerencsés, mint a Deutsche Bankot vezető kollégája, ugyanis nemhogy nem újították meg szerződését, de szeptemberben lemondani kényszerült. Búcsúbeszédében még a negyedik negyedév lehetséges pozitív mérlegéről beszélt, mialatt kollégái bejelentették a 18,1 milliárd dolláros rekordleértékelést a részvényeseknek. Peter Wuffli, a svájci UBS volt vezetője is hasonlóan járt. Vajon tényleg nem tudták előre, mi fog történni? Egy biztos, a felelősséget ők is másra hárították.

A felelősségben a bankvezetőkkel osztoznak a kockázatkezelő cégek. A bankok legfőbb segítőinek sikerült harmadosztályú adósok számára nyújtott hiteleket első osztályú, jól kezelhető kötelezettségekként feltüntetni. A válság gyökere Wyomingban, Ohióban, vagy bárhol máshol az Egyesült Államokban keresendő, ahol az alacsony keresetűek szintén ki akarják venni részüket az „amerikai álomból". Ahol naponta átlagosan öt órán keresztül megy a tévé, és egyfolytában azt sugallja a reklámokon keresztül, hogy hitelből bármi megvehető. Ezek az amerikaiak átlagosan 30 ezer dollárt, vagy ennél kevesebbet keresnek évente, de az ingatlanhitelező cégek, mint a Countrywide vagy a New Century ennek ellenére adnak nekik hitelt. A kockázatot a hitel összegének felosztásával és továbbadásával csökkentik. A kockázatkezelők azonban az utóbbi években könnyelműen soroltak be az úgynevezett AAA kategóriába olyan vállalkozásokat, magánszemélyeket, akik egyébként nem kapták volna meg az áhított kölcsönt. A bankok pedig vakon hittek a jól megfizetett kockázatkezelő cégeknek, amikor pedig kiderült,

hogy az elemzés nem volt tökéletes, az elemző azzal védekezett, hogy „csak nagy kockázattal lehet nagy nyereséget elérni". A fő probléma a kockázatkezelők esetében az, hogy egyszerre értékelnek és tanácsot is adnak a bankoknak. Így általuk olyan pénzügyi csomagokat kínálnak a vevőknek, amely a leginkább megfelel nekik, de a pénzintézeteknek hosszú távon már korántsem.

Természetesen a kockázatkezelő cégek is elhárítanak minden felelősséget a válság kialakulásáért, mindazonáltal itt is hullottak fejek az elmúlt hónapokban. A Standard & Poor's (S&P) vezetője, Kathleen Corbetz, valamint a konkurens Moody's három topmenedzsere volt kénytelen új állás után nézni. Az új hitelnyújtási formák azért nagyon kedvezőek a bankok számára, mert azokért már nem csupán saját tőkéjükkel felelnek. A papírokat ugyanis felosztják különböző céltársaságok között, így milliárdos kockázati tényezők tűnhetnek el. „Ezt a módszert a felügyeleti hatóságoknak sohasem lett volna szabad engedélyezniük", mondta egy önkritikát gyakorló bankár. Itt lép be a körbe a felelősök következő csoportja, a pénzügyi műveletek szabályozásáért felelős grémiumok. Londonban, a Szent Pál-székesegyház közelében áll a Painter's Hall, ahol az International Accounting Standards Board (IASB) ülésezik. Tizennégy tagja egytől egyig vezető bankok korábbi igazgatóiból, híres gazdasági elemzőkből kerül ki. Őket ugyanezek a bankok és gazdasági elemző cégek fizetik azért, hogy a nemzetközi pénzügyi műveletek szabályait lefektessék. Az előző bekezdésben említett – milliárdos tartozásokat a pénzügyi körforgásból kivéve, és kétes értékű vállalatoknak adva – kockázatmegosztás szabályozása is az ő, valamint amerikai testvérszervezetük, a FASB nevéhez köthető.

Felelősség tekintetében negyedik helyen állnak a gazdasági elemzők. Az ő esetükben a legjobb egy példát bemutatni. Az amerikai Enron energiakonszern hat évvel ezelőtt az akkor a világ negyedik legnagyobb gazdasági elemző cégének számító Arthur Andersen tanácsára hosszú távú szerződésekkel vezetett félre tekintélyes befektetőket a jövőre vonatkozó hamis tervekkel. Amikor kiderült, hogy a teljes terv mögött csupán levegő van, az Enron az amerikai gazdaságtörténelem legnagyobb veszteségét, 70 milliárd dolláros kárt szenvedett el, és vele együtt az Arthur Andersen is csődbe ment. Ma ugyanez a helyzet, csak globálisan. Hitelcsomagok fekszenek szétszóródva a bankoknál és más céltársaságoknál

oly módon, hogy valódi piac és érték nincs mögöttük, csak egyszerű spekulációk a nem létező értékre.

Vajon ki hoz fényt a sötétségbe? A négy említett felelős csoport, a bankvezetők, kockázatkezelők, a szabályokat lefektető grémiumok, valamint a gazdasági elemzők nem akarnak, vagy nem tudnak felelni a kérdésre. A válság pedig tovább mélyül. Az amerikai Goldman Sachs bank elemzői szerint – mely bank csodálatos módon eddig csak kismértékben szenvedte meg a válság hatásait – további veszteségek várhatók a globális ingatlanpiacon, a vállalkozói hitelek tekintetében, valamint az állami lakásépítési programok kapcsán összesen mintegy 330 milliárd dollár értékben. Az alulértékelt jelzáloghitelekből további 210 milliárdos veszteséget vár a Goldman Sachs, és ami a legsúlyosabb, mintegy 540 milliárd dollárra taksálja a bankok, biztosítási és nyugdíjpénztárak negatív szaldóját. Ha ez a becslés helytállónak bizonyul, akkor a pénzügyi szolgáltatók még csak a válság egyharmadán vannak túl.

De mi a helyzet a Deutsche Bankkal? 1300 milliárd euró szerepel a pénzintézet vagyonaként, de vajon ennek mekkora részét teszi ki a fent említett bizonytalan becsült érték? Ezt azonban sem a bank profi munkatársai, de még maga Ackermann sem tudja. Így a Deutsche Bank a közeljövőben még bekerülhet a nagy vesztesek sorába.

Az összeállítást készítették: **Böszörményi Nagy Gergely, Cserkúti Gábor, Kopp Kristóf és Lázár Gergely**

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XVII., Nos. 3–4., April 2008, Budapest.

Editor-in-Chief: *Gyula Kodolányi.* Publisher: *György Granasztói.* Published by Magyar Szemle Foundation.

György Granasztói. Wrath and Fury. Editor's Note on public sentiment in Hungary today.

Dr. Zoltán Balog (FIDESZ), Chairman of the Human Rights Committee of Parliament, talks to Gáspár Gróh, Editor of Magyar Szemle. *Connected Worlds. Value Systems After the Transition.* The main topic of the conversation is how ethics and Christian values can be made a part of politics and parliamentary work.

Sándor M. Kiss, historian, Pázmány Péter Catholic University, Piliscsaba. *The Spaces of Existence. About Gusztáv Menczer's Book.* Gusztáv Menczer, a star athlete and medical student approaching graduation was picked up by Soviet soldiers on a Budapest street in 1945, and sent for „a little work", that is forced labour, to the Soviet Union. His memoir of the almost ten years he spent in the Gulag, and the difficult time of re-adaptation to life in a Communist Hungary is a testament to humanity, resilience and courage.

Márton Silágyi, literary historian, Eötvös Loránd University, Budapest. *Ominous Shadows.* The removals of Imre Tóth as Deputy Director of the Fine Arts Museum of Budapest, and subsequently as Director of the Applied Arts Museum, have been repealed by the Labour Courts. However, the two case stories, which have elements of a personal witch hunt, suggest that the left-liberal government is bent on nominating officials who turn the great national collections of Hungary into parts of a PR and art business. The Hungarian Academy and the profession of museologists, in an unprecedented unity, protest the moves.

On the Situation of Contemporary Hungarian Arts. Round table conversation conducted by *Ernő P. Szabó,* art critic of *Magyar Nem-*

zet. In the course of the Transition, the old communist system of art sponsorship was dismantled as a matter of course. However, for the question of public sponsorship in an open society no solution has been offered either by the new governments or by the various major associations of artists. This has serious consequences for serious art and for public taste – as argued by artists András M. Novák, Péter Stefanovits and György Szemadám.

Katalin Keserü, art historian, Eötvös Loránd University, Budapest. *Value and Art.* An examination of the complex problems of the communication of national arts in an open world – and in a world segregated by the Iron Curtain. The relationship of artistic value and the free international exchange of ideas now and hundred years ago.

Dr. Csaba Varga, Professor of Law, Pázmány Péter Catholic University, Budapest. *Our Common Responsibility to Our Laws.* On the 50th anniversary of the martyrdom in a Communist prison of of János Esterházy, Slovakia's great Hungarian democrat, the philosopher of law meditates on law and justice, on the law of the majority, on sacred ideals and law, and on the justice of the stronger.

Károly Vígh, historian, Budapest. *The Hungarian Exiles in the US – As I Saw Them in 1980.* A lecture tour of more than two months in the Autumn of 1980 took the author, visiting from Budapest, to many significant fora of Hungarian exile life. He was able to meet many of the outstanding political and intellectual figures of that era in their prime, and exchange opinions on many issues.

György Haas, journalist, Vienna. *One-Sided, Armed Revision of the Borders.* The Trianon Treaties of 1919 severely mutilated the historical area of a Hungary , in a parody of the Wilsonian principles of justice and self-determination. Even so, some forces in newly created Yugoslavia strove to carve out even bigger Hungarian territories, exploiting the temporary collapse of the Hungarian state. One such action was initiated by Paja Dobanovacki, prefect of Szabadka (Serbian Subotica), during which Serbian troops under the charge of Mileslav Damjanovic broke into Hungarian territory on August 21, 1921.

Gábor Czakó, novelist and essayist, Békásmegyer. *The Ancient Numerology of Our Language.* An investigation into etymology and world view, with special respect to the Asian root words of Hungarian.

1 % Metaphysics. **György Szabados** has selected a passage on liberty by the great 20th century historian **Gyula Szekfű.** The text argues that in Christian theology, since St. Augustine and Aquinas, liberty has come to mean the right to human dignity.

Books and Events

Bálint Török. *About the Diaries of Mária Esterházy.* The newly published journals of the daughter of the martyred Hungarian politician János Esterházy give an account of the story of his father's sufferings and death, as well as the rampant anti-Hungarian chauvinism operating in the structure of the Czechoslovak communist state.

Zoltán Fáy. *Science, Atheism, Scientific Atheism.* Our columnist on religious and theological affairs writes about the recurrence and continuity in new forms of atheism, once a key concept of Marxist propaganda.

Mihály Kubinszky. *Orczy Square.* Our architecture critic examines one of the most ambitious new rehabilitation projects in Budapest's 8th district – a complex of buildings designed with invention and a balance of the new and the historical, executed in good quality.

Katalin Metz. *A Catharsis of Spirit and Soul.* This time, our theatre critic writes about two superb unfashionable Budapedst evenings – one is a poetry recital, commemorating the 100th anniversary of the great literary review Nyugat, the other is a mono-drama performed by Gabriella Hámori at the Örkény Theatre.

János G. Gáspár. *What the Referendum Was About.* Our domestic columnist examines the meaning of the referendum held on March 9, on three questions suggested by the opposition in the matter of the current health and educational „reforms". The surprisingly big turnout and the almost unanimous rejection of the government's policies indicates the deeply seated discontent of Hungarian society.

Péter Ákos Bod. *Creating a Middle-Class.* The former Governor of the Hungarian National Bank discusses another bold project of the government, smacking of the usual taste of PR – the providing of opportunity for owning realty for a wide mass of people. The plan's feasibility is uncertain at the least, both on account of its po-

litical approach and of the uncertainty of world financial markets in the wake of the American sub-prime mortgage crisis.

Obituary. Remembering our friend **Árpád Fasang,** pianist, public writer and diplomat, a member of the intellectual circle publishing Magyar Szemle.

Gergely Böszörményi Nagy, Gábor Cserkúti, Kristóf Kopp, Gergely Lázár. *From the International Press.* In the first article of our new column we are reviewing articles on the sub-prime mortgage crisis and its fallout – Eric Janszen in *Harper's Magazine,* three articles in *Alternatives Economiques,* and three authors in *Wirtschaftswoche* on the exception (so far) of the Deutsche Bank.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Balog Zoltán (Ózd, 1958) református lelkész, országgyűlési képviselő. 1983-ban végzett a Református Teológiai Akadémián Debrecenben. További tanulmányok: Tübingeni Egyetem (1987–1989), Bonni Egyetem (1993–1995). A miniszterelnök egyházügyi főtanácsadója (1998–2002). Az Országgyűlés Emberjogi Bizottságának elnöke.

Bod Péter Ákos (1951, Szigetvár) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczcsal, Václav Klausszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs*. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006).

Böszörményi Nagy Gergely (1984, Budapest) 2007-ben szerezte első diplomáját a Kodolányi János Főiskola nemzetközi kapcsolatok szakán. Részt vett a krakkói Tischner European University (TEU) Közép-Európa tanulmányi programjában, kurzushallgató volt a Rajk László Szakkollégiumban. 2007-től a Nézőpont Intézet elemzője, szakterülete a politikai marketing.

Cserkúti Gábor (1983, Debrecen) első diplomáját a Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi tanulmányok szakán szerezte. Jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem joghallgatója. Mielőtt elemzőként elhelyezkedett egy amerikai befektetési bank magyarországi leányvállalatánál, Németországban folyatatott tanulmányokat, és gyakornokként dolgozott az Európai Parlamentben is.

Czakó Gábor (1942, Decs) író. József Attila-díj (1975), Kortárs-díj (1994).Legutóbb megjelent munkái:*Világfasírt* (Esszék, 1996), *Aranykapu – Boldog Salamon király* (Regény, 1999), *Pannon krétakör* (2001), *Beavatás* (Televíziós esszésorozat a Duna TV-ben 1997 óta, a szövegek hat kötetben), *Hamvas Szótár* (2002), Tündérfalva (Re-

génykert, 2006), Mondatok (Aforizmák, 2007), *99 magyar rémmese* (2007.)

Fáy Zoltán (1966, Baja) könyvtáros, publicista. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Hittudományi Főiskolán tanult.

Gáspár G. János: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

Granasztói György (1938, Budapest) történész, egyetemi tanár, az ELTE BTK Magyar–francia társadalomtudományi műhely és doktoriskola vezetője, a Teleki László Intézet volt főigazgatója. Charles Simonyi-ösztöndíjas. Szakterülete a társadalomtörténet. Várostörténeti és népesedéstörténeti tanulmányok mellett esszéket is közread a demokratikus átmenet témájában. Habilitált, az MTA doktora. 1990-1994 között az Antall-kormány nagykövete volt a NATO és az Európai Unió mellett, valamint a Belga Királyságban. (2007). F. m.: *Mi történik itt?* (Esszék, 2003).

Gróh Gáspár (1953, Budapest) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (Válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Magyar Néző, válogatás és szerkesztés, 2004), *Cs. Szabó László. A kis népek hivatása.* (Előszó, válogató szerkesztés), 2005, *Nézni a láthatatlant* (Kisesszé), 2005, *Határ.Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák), 2006.

Haas György (1933, Budapest) 1965-től Bécsben élt emigrációban. Közíróként nyugaton megjelenő folyóiratokban publikált és a Szabad Európa Rádió tudósítója volt. 1990-től a FKgP külpolitikai tanácsadója. 1990 után Magyarországon megjelent könyvei: *Európáért – Beszélgetéseim dr. Habsburg Ottóval* (Tevan Kiadó, 1992); *Egy élet a demokráciáért* (Tevan Kiadó, 1996); *A második Trianon* (Tevan Kiadó, 1995), *Diktatúrák árnyékában.* Tildy Zoltán élete (2000). *A szabadság tábornoka. Bartha Albert élete* (Kairosz, 2002).

Keserü Katalin (1946, Pécs) művészettörténész. Kutatási területe a századforduló, a 19. századi és a kortárs magyar művészet. Az Ernst Múzeum igazgatója. F. m.: *Körösfői-Kriesch Aladár* (1977), *Rippl-Rónai József* (1982), *Orlai Petrics Soma* (1984), *A gödöllői művésztelep* (Gellér Katalinnal, 1987), *Kígyós Sándor* (1989), *Wahorn*

András (társszerző, 1991), *Variációk a pop-artra* (1994), *Emlékezés a kortárs művészetben* (1998), *Rippl-Rónai, Csontváry, Gulácsy* (1999), *Amrita Sher-Gil* (2001).

Kopp Kristóf (1983, Budapest) 2006-ban végzett a Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi tanulmányok szakán, Diplomácia és Európa Tanulmányok szakirányokon. Tanulmányokat folytatott a németországi Jéna egyetemén, jelenleg pedig a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának negyedéves levelező hallgatója. Szakmai gyakorlatait Külügyminisztériumban, valamint az Európai Parlamentben végezte. Kutatási területe a nemzetközi jog, szűkebben véve az emberi jogok, kisebbségi jog, történelem, és a nemzetközi politika.

Kubinszky Mihály (1927, Sopron) építészmérnök. Elismerései: Ybl-díj (1992), a Soproni Egyetem Prof. emeritus címe (1996), Széchenyi-díj (2003).

Lázár Gergely (1984, Budapest) a Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi tanulmányok szakán végzett, jelenleg Franciaországban folytatja tanulmányait. A történelem és a nemzetközi kérdések iránti rajongása ellenállhatatlanul a diplomáciai pálya felé vonzza.

M. Kiss Sándor (1943, Budapest) történész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történeti Intézetének vezetője. F. m.: *Forradalom Somogyban – 1956* (1997), *Kinek a forradalma* – Kahler Frigyessel közösen 1997.

M. Novák András (Kaposvár, 1944) festőművész, 1968-ban végzett a Képzőművészeti Főiskolán, mesterei Kmetty János, Barcsay Jenő, Szentiványi Lajos voltak. 1973 óta kiállító művész, Budapesten él. A Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége, a Szinyei Társaság, a Folyamat Társaság, a Magyar Festők Társasága tagja.

Metz Katalin (Marosvásárhely) színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószélben. Harag György, a rendező-mágus* (1998), *Hetedhét határon túli gongütések* (2004).

P. Szabó Ernő (Békéscsaba, 1952) művészettörténész. A debreceni Tanítóképzo Főiskolán 1974-ben népművelői, az ELTE Bölcsészettudományi Karán 1991-ben művészettörténészi diplomát kapott. A Dorottya Könyvek sorozatban megjelent Móder Rezső

kismonográfia (2006) és az *Új Művészet* könyvek hetedik köteteként megjelent Magyar művészet a velencei biennálén című kötetben (1993) Az avantgárd végétől a centenáriumig című fejezet szerzője. A *Magyar Nemzet* kritikusa, az *Új Művészet* folyóirat fomunkatársa.

Stefanovits Péter (Budapest, 1947) képzőművész. 1977-ben végzett a Képzőművészeti Főiskola sokszorosító garfika szakán, 1977-től kiállító művész. 1995-ben Munkácsy-díjjal tüntették ki.

Szemadám György (Budapest, 1947) festőművész, író. 1969-től állít ki rendszeresen, 1978-tól publikál. 1997–99 között az MTV vizuális művészeti szerkesztőségének vezetője volt. 2001-ben Munkácsy-díjat kapott. Több mint tíz kötete jelent meg.

Szilágyi Márton (Gyula, 1965) irodalomtörténész. Az ELTE Irodalom- és Kultútatudományi Intézetének docense. 1998–2001-ig Széchenyi Professzori-ösztöndíjas, 2002–2004-ig a Bécsi Egyetem Finnugor Intézetének vendégprofesszora. F.m.: *Kritikai berek* (1995), *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája* (1998), *Lisznyai Kálmán* (2001).

Török Bálint (1925, Budapest) bölcsészdoktor, közíró. A Magyar Művészeti Akadémia tb. tagja. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen írt, illetve ír számos újságba, folyóiratba, sajátos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy-, 2006-ban pedig Teleki Pál-emlékéremmel tüntették ki. F. m..: *Esterházy János Emlékkönyv* (Esterházy Alízzal közös szerkesztésben, 2001). *A demokrácia fellegvárának építoi* (Csicsery-Rónay Istvánnal és Horváth Jánossal közös tanulmány- és cikkválogatás, 2002), *Farkas esz meg, Medve esz meg... Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom* (2004).

Varga Csaba (1941, Pécs) az MTA Jogtudományi Intézetének kutatója, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogbölcseleti Intézetének tanára. Munkássága középpontjában a jogelmélet, jogászi módszertan, jogi kultúrák, jogállami átmenet összehasonlító történeti tanulmányozása áll. Legutóbbi munkái: *Jogbölcselet az ezredfordulón.* Minták, kényszerek – múltban, jelenben (2004), *Jogrendszerek, jogi gondolkodásmódok az európai egységesülés perspektívájában* (Magyar körkép – európai uniós összefüggésben) (előkészületben, 2008). Írásainak jegyzékét lásd in *Theatrum legale mundi* Symbola Cs. Varga oblata, szerk. Cserne Péter et al. (2007).

Vígh Károly (1918, Losonc) történész kandidátus, a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság örökös tb. elnöke, 1991-től a Rákóczi Szövetség alelnöke. F. m.: *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről* (1969), *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulása* (1979), *Ugrás a sötétbe* (1984), *Tildy Zoltán életútja* (1991), *Bajcsy-Zsilinszky Endre. A küldetéses ember* (1992), *A szlovákiai magyarság sorsa* (1992), *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikája.*

HetiVálasz

Finomra hangolva

Látogasson el Ön is havi rendezvénysorozatunk, a **Heti Válasz Pódium** következő előadására az Ybl Palota Rendezvényközpontba. Az esten lapunk szerzője, Rockenbauer Zoltán látja vendégül a hazai kulturális élet egy kiemelkedő alakját.

RÉSZLETEK: WWW.HETIVALASZ.HU

Támogatók: Ybl Palota VÉRA

Médiatámogatók: INFO 95.8 PORT fidelitás Kultusz

Új francia film
ÁPRILISBAN A DUNA TELEVÍZIÓBAN
Julie Lipinski
Életem legszebb napja /2004/
Cédric Klapisch
Még mindig lakótársat keresünk /2005/
Christophe de Ponfilly
A katona csillaga /2006/
Yolande Moreau
Árad a tenger... /2003/
François Ozon
5 x 2 /2004/
Michael Haneke
Rejtély /2005/
Sophie Fillieres
A kedves lány /2005/
Serge Meynard
Barátnők /2000/
DUNA

A MAGYAR JEZSUITÁK FOLYÓIRATA

Távlatok

VILÁGNÉZET, LELKISÉG, KULTÚRA

Szerkeszti: Szabó Ferenc

Megjelenik évente négyszer
Előfizetés 2008-ra: 3200 Ft
Megrendelhető: H-1026 Budapest, Sodrás u. 13.
Tel.: (36-1) 200-8054/105; fax: (36-1) 275-0269
E-mail: tavlatok@mail.externet.hu
Honlap: www.tavlatok.hu

Legújabb számunk tartalmából:

- A Biblia – Isten szava
- Izrael és Jézus Krisztus Istene
- Biblia és liturgia
- Sola Scriptura – evangélikus szemmel
- Biblia pauperum – ma
- Galilei és a Biblia
- Georges Rouault festészete
- Keresztury Dezső költészete
- XVI. Benedek körlevele a reményről
- Feltámadás
- Emmanuelle nővér 100 éves

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. Granasztói György

Főszerkesztő:
Kodolányi Gyula

Tipográfiai terv:
Banga Ferenc

Műszaki szerkesztés:
Abinéri Ottó
AbiPrint Bt.

Nyomdai munkálatok
PRESS + PRINT Kft.
Kiskunlacháza
Felelős vezető: Tóth Imre

ISSN 1216 6235

A „meg nem rendelt" kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves elnézésüket
kérjük. A szerk.

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 3480 Ft, fél évre 1740 Ft
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033
Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Tengerentúlra
hajóval fél évre: 11 640 Ft,
légipostán: 13 920 Ft;
Európába: 10 260 Ft,
elsőbbséggel: 12 660 Ft.
Külföldön a befizetés időpontjában
érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122–124; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi Dezső tér; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky út. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Nádor u. 8.); GONDOLAT KIADÓI KÖR KÖNYVESBOLT (V. Károlyi M. u. 16.); BUDAPESTI TELEKI TÉKA (VIII. Bródy Sándor u. 46.); PÜSKI KÖNYVESHÁZ (I. Krisztina krt. 26.); ÚJ EMBER KÖNYVESBOLT (V., Kossuth Lajos u. 1.); a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

BOD PÉTER ÁKOS • FODOR ISTVÁN
FREUND TAMÁS • GRANASZTÓI GYÖRGY
KIRÁLY MIKLÓS • KODOLÁNYI GYULA
KÖRÖSÉNYI ANDRÁS • MÁDL FERENC
MARTONYI JÁNOS • ROSKA TAMÁS
VIZI E. SZILVESZTER

MAGYARORSZÁG MA ÉS HOLNAP

ESSZÉK ORSZÁGUNKRÓL ÉS A TÁGULÓ VILÁGRÓL

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

Ára: 2950 Ft

Azt mindenesetre tudjuk, hogy az állam képes proletárt teremteni a polgárból. De még a középosztály lesüllyedése, a polgári viszonyok szétfoszlása is eltart egy ideig. Oroszországban is csak az 1930-as évek végére nevelték le a városi embereket a nyakkendő viseléséről, az önözésről, a polgári kultúra és civilizáció formáinak betartásáról; amíg el nem szaporodott az „új ember". A magyar középosztály sem tűnt el azonnal a kommunista rezsim kiépülésével. Voltak, akik sikerrel megőrizték családi és baráti körben, ha életformájukat teljességgel nem is, de értékeiket igen. Az elprolisodás nem annyira a polgári középrétegeket fenyegette a pártállami időkben, mint inkább a városba kényszerített parasztságot meg az igénytelen nagyipari („fordista") szervezetekbe terelt munkásembereket, adminisztrátorokat. Így is idő kellett ahhoz, hogy az igényes szakipari kultúra elsorvadjon: lassan kihaltak a régi mesterek, az öreg „szakik". A kádári 1970-es években bizonyos anyagi gyarapodás megmutatkozott, bár – mint tudjuk – részben külföldi hitelekből, azaz a jövő felélésével és a korlátok közé szorított magánaktivitás óvatos engedélyezésével.

Bod Péter Ákos

08004
9771216623000